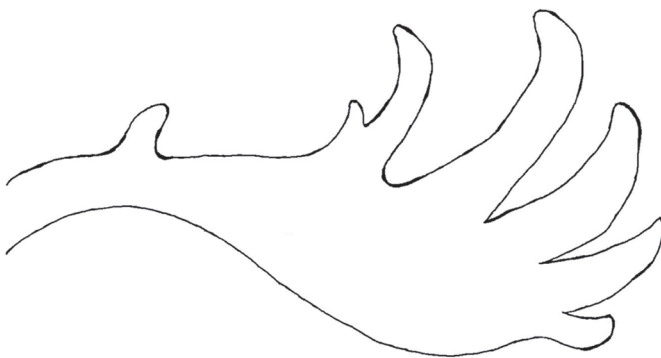


Віталій Щепанський

Кістка шамана

НАРИС З ІСТОРІЇ РАННЬОМОДЕРНОГО
СЛОВ'ЯНСЬКОГО ЕЗОТЕРИЗМУ

Видання 2-ге, доповнене



Рівне
видавець
Олег Зень
2016

УДК 141.3(4)
ББК 87.3 (4)
Щ 554

Наукові рецензенти:

С. В. Капранов – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України;

М. М. Якубович – кандидат історичних наук, науковий співробітник Національного університету «Острозька академія»

Щепанський В.

Кістка шамана. Нарис з історії ранньомодерного слов'янського езотеризму. Монографія. – Рівне : О.Зень, 2016. – 160 с.

ISBN 978-617-601-173-6

Книга присвячена шаманській практиці скапулімантії – одному із мантичних ритуалів давнього світу. Окремо розглянуто давньоукраїнську рукописну пам'ятку "Книга від Петра Єгиптянина...". Прослідковано зв'язки між різними культурними традиціями, де був представлений магічний ритуал скапулімантії. Продемонстровано його витоки із шаманських споглядальних практик. У виданні подані середньовічні тексти, що містять детальний опис скапулімантії, а саме: арабський, латинський, грецький, бурятський та давньоукраїнський.

Книга адресована науковцям, викладачам, аспірантам, студентам, усім, хто цікавиться історією езотеризму, магії та шаманізму.

УДК 141.3(4)
ББК 87.3 (4)

ISBN 978-617-601-173-6

© Віталій Щепанський, 2016

ПЕРЕДМОВА

«Магія» – це поняття, яке зазвичай викликає у читачів шквал емоцій. Для когось поняття «магія» і «магічне» – це щось на зразок казок чи забобонів. Для когось – певний ключ до реальності, альтернатива звичному пізнанню та ін. Попри те, у пресі публікують гороскопи, у розвинених країнах чимало людей за гроші надають певні «магічні послуги», в Інтернеті можна знайти безліч сайтів, присвяченим «езотеричній» тематиці, хтось гортає «сонники», намагаючись витлумачити свої сни. Певно, немає людини, яка б хоч раз у житті не бачила «пророчого» сну, в якому був би якийсь натиак на майбутнє. Магія існує. Якщо не як інструмент впливу на дійсність, то як самостійне явище у людській свідомості: *те, у що вірять, існує для тих, хто у нього вірить*. Хоча, безперечно, шанувальники «магічних» мистецтв із цим наврояд чи погодяться, для них магія існує об'єктивно, незалежно від віри інших.

Книга Віталія Щепанського містить багато нових для українського читача знань. Автор доклав чимало зусиль, щоб відповісти на питання самої генези особливого виду магічного мистецтва.

На сторінках праці читач знайде дискусію про те, як сьогодні розглядають різні види гадань, які паралелі існують між гадальними практиками різних релігій... і, нарешті, самі магічні тексти – слов'янські, грецькі, латинські. Є тут і переклади найбільш значимих магічних документів середньовіччя, наприклад, «Книги знань про лопатку» арабського мислителя й натурфілософа Йакуба аль-Кінді. Автор не лише наводить описи відповідних гадальних практик, а й розглядає питання переходу цих практик із одного культурного середовища в інше (*«intercultural transmission»*, як це зараз прийнято називати у світовій науці).

Наприклад, коли йдеться про звичне українське гадання, пригадується передусім щось із українського фольклору – дівоче ворожіння, різні «викачування» як форми «білої» лікувальної магії, або, навпаки, «чорної», яка начебто дозволяла «поробити» щось лихе іншій людині. Насправді ж, окрім цих «народних», існували ще й «елітарні» традиції, які запозичувалися стародавніми українцями із Близького Сходу, переважно за посередництва перекладів, зроблених у Візантії. Більше того, в українській духовній культурі ці речі набували нового змісту, «натуралізувалися», змішувалися із традиційними уявленнями. На жаль, наша наука, за декількома винятками, практично не зверталася до цієї теми. І в цьому, безперечно, ще одна перевага книги Віталія Щепанського.

Не можна сказати, що ця книга «пропагує» магічний світогляд як такий. Радше, «магічне» розглядається як невід’ємна сфера суспільних уявлень, які з часом змінюються, трансформуючись у все нові і нові форми.

Досвід «середньовіччя» і раннього модерну (власне, періодів розквіту магії), зафіксований у цій книзі в дуже цікавій та доступній формі, а головне – досвід не лише інших культурних традицій, а наших, українських. Тому це дослідження, безперечно, є важливим внеском у вивчення історії релігій та й україністики загалом.

Михайло Якубович,
кандидат історичних наук,
сходознавець

НАУКА ПРО ТАЄМНЕ

Наукове вивчення історії езотеричної традиції та магічних текстів, як особливої форми людської думки і досвіду, розпочалося в другій пол. XX ст. Найцікавішими для дослідників виявляються практично невідомі, з малою кількістю збережених джерел доктрини або тексти, які перебувають на перетині двох або декількох «великих» езотеричних традицій, таких як алхімія та кабала або неоплатоністична теургія і астрологія. Ці містичні течії пов'язані з конкретними сферами або релігійними системами, наприклад, іудейська кабала, суфізм в історії ісламу або ісихазм в православ'ї.

Вияви такого типу езотеризму можна назвати «змішаними» і маргінальними щодо «магістральних традицій» (герметизму, алхімії, астрології, гностицизму). Наявні ж езотеричні писемні джерела дозволяють виявити важливі та неочікувані аспекти езотеризму.

Інколи представники однієї традиції запозичують споріднені елементи з іншої, дають їм оригінальні інтерпретації. Аналіз цих явищ дозволяє краще пізнати ту чи іншу традицію.

На думку Ч. Барнетта і В. Ф. Райяна, дослідження середньовічних текстів, що пов'язані із мантичними практиками, зокрема зі скапулімантією, у другій пол. XX ст. доповнили сферу вивчення історії езотеризму. Так, у 1950-1970-х рр. виникає окремий науковий напрям, що розглядає езотеризм як самостійне явище в історії релігії та інтелектуальній історії Європи і Близького Сходу. Йдеться, зокрема, про наукову спадщину таких вчених як Ф. Єйтс, М. Еліаде, Г. Шолема, А. Корбена, А. Февра та ін.¹

Із мантичних текстів Середньовіччя та раннього модерну збереглося чимало джерел, які інтегрували шаманську практику «скапулімантії» до езотеричної традиції. Ця практика не набула

¹ Wasserstrom S. Religion after Religion: Gershom Scholem, Mircea Eliade, and Henry Corbin at Eranos / S. Wasserstrom. – Princeton: UP, 1999.

широко розповсюдження і не має значної кількості писемних джерел, як приміром, геомантия чи астрологія. Вона залишила ледь помітний слід в арабських, латиномовних, слов'янських, бурятських та індійських писемних джерелах.

Науковці порівняно мало уваги зосереджували на детальному вивченні письмових джерел. Адже видання середньовічних мантичних текстів із розлогим науковим коментарем – рідкісне явище, як і загалом видання їхніх перекладів. На сторінках цієї книги читач знайде в додатках чимало збережених текстів.

Езотеричні тексти часто є закритими для широкої аудиторії. Як правило, вони збереглися у перекладному чи інтерпретованому записувачем варіанті. Це значно ускладнює можливість здійснення хорошого текстологічного аналізу, приміром встановлення мовної канви оригіналу або ж походження тексту. Тому, на нашу думку, будь-якій спробі теоретичного опису конкретної системи поглядів езотеричної традиції чи магічної практики спершу повинен передувати глибокий аналіз першоджерел.

Під час роботи з конкретними теоріями та ідеями, що стосуються сфери «езотеричного знання», гостро постає проблема методології. Нещодавно езотеризм взагалі залишався поза увагою науковців. Окремі автори нехтують дотриманням чітких методологічних принципів, уникаючи наукового критицизму, замінюючи його пафосом категоричного несприйняття. Дехто навпаки безапеляційно сприймає увесь отриманий масив знань.

Розглядаючи проблему «скапулімантії» у межах пропонованого дослідження, увагу зосередимо на спадщині таких науковців, як М. Сперанський², В.Ф. Райян³ і Ч. Барнетт⁴. Вони виробили чіткі методи філологічного, історичного та герменевтич-

2 Сперанский М.Н. Лопаточник / М.Н. Сперанский // Из истории отреченных книг / М.Н. Сперанский. – СПб: Балашев и К., 1900.

3 Райан В.Ф. Баня в полночь: Исторический обзор магии и гадания в России / В.Ф. Райан. – М.: Новое литературное обозрение, 2006.

4 Burnett C. Arabic Divinatory Texts and Celtic Folklore: A Comment on the Theory and Practice of Scapulimancy in Western Europe / Charles Stuart Burnett. // Cambrian Medieval Celtic Studies. – 1983. – P. 31–42.

ного аналізу магічних текстів, пов'язаних із мантичними ритуалами.

У подібних дослідженнях корисно враховувати принципи і методи, що розробляються в сфері західноєвропейських релігійних студій. Тут варто виділити насамперед історичний підхід Антуана Февра, який розглядає езотеризм не як послідовний зв'язок «таємних традицій», що мають смислове споріднення між собою і породжують один одного, а як набір специфічних «форм думок», «світоглядних схем» (*«patterns of thought»*)⁵. Наступником французького вченого можна вважати Вутера Ханеграафа, який розробляє «емпіричний підхід», що ґрунтується на історичних фактах⁶. Крім запропонованої А. Февром та В. Ханеграафом методології, наше дослідження буде базуватися також на типологічній схожості текстів, їх дотичності у певних практиках.

Вивчення подібних міждисциплінарних проблем відкриває перед науковцями широкі можливості для відкриттів. В езотеричних традиціях і текстах «змішаного» типу відомі факти та ідеї набувають неочікуваних інтерпретацій, постають в абсолютно нових формах, що не були напрацьованими в самій традиції, а тому ігнорувалися або зумисне приховувалися. У таких межових формах езотеризму, як мантичні практики, відбувається відображення різних світоглядних систем та розуміння облаштування природи людського життя. Їхнє вивчення збагачує нас не лише новою інформацією про мантичні тексти і ритуали у різних культурах, а й розкриває нове розуміння світогляду людини.

5 Faivre A. Access to Western Esotericism / A. Faivre. – New York: SUNY Press, 1994. –5 P.

6 Hanegraaff, Wouter J. «Esotericism and the academy: rejected knowledge in western culture» / Wouter J. Hanegraaff. - Cambridge University Press, New York, 2012.

СТАН НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ МАГІЇ

Магію вважають формою особливого таємного знання, що співіснує у світі з іншими світоглядними парадигмами: науковою, релігійною, повсякденною. Оскільки феномен магії тісно пов'язаний із релігійним світоглядом, виокремлення магії в особливу сферу ритуальної практики і світогляду дозволяє вивчати її з позиції релігієзнавства. Щоб повноцінно писати про будь-який релігійний феномен, варто його окреслити в певних межах. Логічно починати із визначення понять, про які йтиметься.

Що таке магія? Як не дивно, у доступних дослідженнях однозначної відповіді немає. Учені, котрі займаються дослідженням магії, намагаються вирішити цю проблему, висуваючи різні гіпотези, які часто кардинально різняться між собою. Найбільшою перепорою в езотеричних студіях залишається уявлення про те, що магія у чистій формі була притаманна лише архаїчним культурам. Те, що можна ототожнити із магічним світоглядом, у більш розвинутих культурах – лише незначне відлуння тих давніх уявлень про сакральне.

Поняття «магія» існує для позначення різних ідей і практик, що сформувалися в історії світової культури, й пов'язані з історією релігії та історією науки. Сам термін інтерпретували по-різному, залежно від контексту, у якому його було вжито в наукових працях представників різних підходів до розуміння релігійної свідомості. Давньогрецький термін «*mageia*» має перське коріння. Від нього походять усі слова пов'язані з феноменом магії в більшості індо-європейських мов. Відтоді, як цей термін був інтегрований давньогрецькою культурою у повсякдення, він служив для позначення релігійних дій, які вважалися екзотичними, незаконними, забороненими, прихованими, таємничими.

Термін був запозичений римлянами як «*magia*» і зберігав негативну конотацію у давньоримській культурі. Особливо нега-

тивного значення «магія» набуває в епоху раннього еллінізму, тоді як у пізніших документах, таких як «Апологія» Апулея (125-170 рр. н. е.) і у так званому «Грецькому магічному папірусі»⁷, з'являється його позитивніша конотація. У цих роботах автори використовували слово «магія» не для того, щоб позначати запозичені екзотичні практики чи вірування, як це було раніше – йому надавали самостійного, дещо позитивного, трактування.

Із появою християнства поняття «магії» набуло нового, уже негативного, розуміння.

Доцільно було б виділити декілька сфер розуміння «магії». Перша сфера пов'язана із народними віруваннями, які були автохтонними для більшості неписьменних людей Середньовіччя. Друга пов'язана із таємними практиками, які були запозичені із арабських та іудейських традицій, або новосформованими традиціями на основі арабської алхімії, іудейської кабали, філософії неоплатонізму та переосмислення літературної спадщини, яку приписували Гермесу Трисмегісту. Такий поділ залишався у західній культурі до другої половини ХХ ст., а саме до початку епохи, яка отримала назву «Нью-Ейдж». Тоді почали формуватися нові ідеї релігійного життя на основі синкретизму східних і західних маргінальних або магістральних релігійних практик. Подальше протиставлення негативного та позитивного трактування магії є одним із найважливіших аспектів західної культури, який тривалий час залишався поза увагою дослідників.

У період зародження релігієзнавства, а саме із другої половини ХІХ ст., вчені, які працювали у сфері соціальних наук (антропологія, соціологія, психологія), починають серйозно цікавитися релігією. Спершу терміном «магія» позначали певні типи людської думки або поведінки, що вирізнялися на фоні домінантних у соціумі, й існували на протигагу таких категорій, як «релігія» і «наука». У науковий дискурс намагалися таким чином

⁷ Доддс Е. Р. Реки и иррациональное / Е. Р. Доддс. – Москва: Университетская книга, 2000. – С. 241.

повернути старі полемічні дихотомії, що зрештою відобразилося на історії цього поняття в західному релігієзнавстві. Таким чином, універсальні визначення магії все більше критикувалися після 60-х р.р. ХХ ст., а особливо – починаючи з 1970-х рр. під впливом постмодерну та постколоніальних теорій. Наукові визначення магії були етноцентричними і упередженими. Вони ставили під загрозу наукову об'єктивність розуміння явищ, до яких їх застосовували.

Як наслідок, якщо магія у вигляді виключно теоретичної проблеми не зникла зовсім, про що свідчать спроби жвавого використання її в якості дійсної наукової категорії, то все ж вона перестала бути предметом методологічних дискусій соціальних наук, опинившись на периферії наукового знання. Водночас магія стала об'єктом детального історичного аналізу, спрямованого на розуміння еволюції цієї концепції (чи радше сукупності концепцій, пов'язаних із цим поняттям) у західноєвропейській історії. Останні досягнення у новій сфері, присвяченій вивченню лише західного езотеризму, дозволили окреслити зручні межі для історичного дослідження явища, яке тривалий час не помічали.

Враховуючи всю складність і широту наукових дискусій про магію упродовж останніх 130-ти років, а також величезну кількість теорій і визначень, які було запропоновано за цей час, використовуємо узагальнення, що обмежуються лише головними постатями та етапами. Залежно від ключових аспектів наукового аналізу було запропоновано декілька класифікацій теорій магії, а саме: еволюційну, інтелектуальну, соціологічну, емотивну, функціональну.

Інтелектуальна теорія

Одними з найпомітніших авторів, які належали до так званої інтелектуальної школи, були британці Едвард Б. Тайлор (1832-

1917) та Джеймс Дж. Фрезер (1854-1941). Ці вчені перебували під впливом популярної на той час еволюційної теорії Ч. Дарвіна, яка проникла в усі сфери наукового життя наприкінці XIX ст. Їхні власні розробки щодо походження релігії було названо інтелектуальними, оскільки наявність магії науковці пояснювали процесом мислення, а не наслідком соціальної поведінки. Тайлор, котрого часто називають основоположником сучасної антропології і релігієзнавства, на відміну від Фрезера, не розробляв повноцінної теорії магії, він не працював над дослідженням відмінностей між релігією і магією, проте розробляв цю тему в декількох своїх роботах, зокрема у знаковій праці «Первісна культура» (1871 р.). На думку Тайлора, магія є результатом неправильних асоціацій, ідей, характерних (але не завжди) для «первісної людини». «Первісна людина» помилково вважає суб'єктивне сприйняття реальності об'єктивним і думає, що об'єкти, які через випадкову схожість або через конкретну аналогію асоціюються в її свідомості, повинні бути пов'язані з об'єктивною реальністю. Процес встановлення цих оманливих зв'язків, які інколи розуміються як безособові принципи, на думку «первісної людини», і є магією. Водночас віра в духовну реальність, яку населяють розумні істоти, не є важливою у концепції Тайлора. Визначення поняття магії лежить в основі його «мінімального визначення релігії», яким, на думку британського вченого, був анімізм. Магічний спосіб мислення первісної людини Тайлор протиставляє науковому, а також, меншою мірою, релігійному мисленню людини сучасної. Таким чином, основні ідеї Тайлора були присвячені відмінностям між магією і наукою, а не між магією та релігією⁸.

Британський антрополог Джеймс Дж. Фрезер починає систематичний виклад своїх ідей про магію у другому виданні своєї

8 Тайлор Э. Б. Первобытная культура / Э. Б. Тайлор. – Москва: Издательство полиической литературы, 1989.

праці «Золота гілка» (1900 р.). За його словами, магія чітко відрізняється від науки і релігії, а разом вони створюють тріаду розвитку людської свідомості. Відмінність між ними існує не лише в інтелектуальному, але й в еволюційному плані. Фрезер стверджує, що магії, релігії та науці відповідають три послідовних етапи людського розвитку, починаючи з первісних часів і закінчуючи теперішнім (сучасним для вченого) означеним позитивними науковими пізнаннями етапом. Тайлор, очевидно, надихнув Фрезера на ідею поділу людської думки на три форми. Магія ґрунтується на неправильних асоціаціях ідей, релігія – на вірі в духовні сутності, а наука, позбувшись цих уявлень, представляє справді об'єктивний погляд на реальність. Фрезер додає оригінальну деталь, яка надає позитивного трактування поняттю магії. Остання, на його думку, є більш наближеною до науки, ніж релігія (хоча й представляє первісний етап еволюції). Магія визнає існування природних, незмінних законів, які регулюють роботу Всесвіту, але лишається незрозумілою для «первісної людини». На думку британського вченого, релігія заперечує ідею загальних природних законів, оскільки прагне вірити у присутність богів та інших духовних сутностей, чия діяльність не обмежувалася б жодними природними закономірностями. Релігія передбачає наявність пошани і підпорядкування у стосунках з цими трансцендентними сутностями. Коли ж віра у духовні сутності існує без пошани, а пов'язана з примусом, магія і релігія переплітаються. У цьому випадку роль духовних сутностей виконують неживі посередники, тобто фетиші. Тож, Фрезер запропонував чіткий науковий підхід до проблеми відмінностей (шанування і примус), який використовувався у традиційній теологічній полеміці щодо магії, і продовжував відігравати важливу роль у подальших наукових дискусіях щодо проблеми феномену магії. Учений також дав пояснення неправильному розумінню самої сутності поняття «магія».

На його думку, існує два види магії: контагіозна (уявлення, що два предмети, які бодай раз фізично контактували, продовжують взаємодіяти навіть осібно) і гомеопатична (коли взаємний вплив є наслідком схожості двох об'єктів)⁹. Гомеопатична або імітаційна магія керується принципом тотожності: «подібне робить подібне». Сам Фрезер вважав цей термін невдалим, оскільки він передбачає обов'язковість суб'єктної дії. Контагіозна магія виходить із ідеї збереження зв'язку між предметами, які колись мали контакт і піддавалися впливу іншого предмета¹⁰.

У цьому контексті доречно зацитувати працю Фрезера: «Гомеопатична магія ґрунтується на зв'язку ідей за подібністю; контагіозна магія ґрунтується на зв'язку ідей за суміжністю. Помилка гомеопатичної магії полягає в тому, що подібність речей сприймається як їхня ідентичність. Контагіозна магія робить іншу помилку: вона виходить з того, що речі, які одного разу знаходилися у взаємодії, перебувають у контакті постійно. На практиці обидва види магії часто поєднуються»¹¹.

Соціологічний підхід

Деякі ранні соціологічні інтерпретації можна знайти вже в роботах британського історика семітських культур Вільяма Робертсона-Сміта («Лекції про релігію семітів», 1889 р.). Його ідеї щодо магії на початку ХХ ст. вплинули на групу французьких вчених, що сформувалася навколо постаті Еміля Дюркгайма (1858-1917). Сам Дюркгайм у своїй праці «Первісні форми релігійного життя» (1912 р.), а також його колеги: Марсель Мосс (1872-1950) і Анрі Юбер (1872-1927) в дослідженні «Нарис загальної теорії магії» (1904 р.) звернулися до проблеми магії в контексті популярних ідей про релігію й суспільство. Замість

⁹ Фрезер Д. Д. Золотая ветвь: Исследование магии и религии ... – С. 20-22.

¹⁰ Hanegraaff W. Magic I: Introduction / Wouter Hanegraaff // Dictionary of Gnosis & Western Esotericism / Wouter Hanegraaff. – Leiden, Boston: Brill, 2006. – (Brill Academic Publishers, Martinus Nijhoff Publishers and VSP). – P. 716-719.

¹¹ Фрезер Д. Д. Золотая ветвь: Исследование магии и религии... – С. 23-24.

форми мислення індивідів, на якій зосереджували свою увагу британські інтелектуалісти, прихильники соціологічної теорії висувають на передній план соціальні умови, в яких розвивався феномен магії. На їхню думку, релігія відображає соціальну структуру і слугує для підтримки єдності суспільства. Релігійні обряди є громадськими і спрямовані на загальний добробут соціальної групи. Магія ж практикується приватно, і задовільняє індивідуальні запити. Вона або ігнорує інтереси суспільства, або спрямована проти них. Тож, магія є антисоціальним явищем, а отже, забороненим та маргінальним. З іншого боку, магія і релігія наявні в будь-якій соціальній структурі¹².

Незважаючи на різні підходи цих вчених, соціологічне тлумачення магії нагадує попередні полемічні міркування теологічного характеру про це явище. Можна стверджувати, що інтелектуальні та соціологічні теорії створили підґрунтя для подальших дискусій.

Емотивний та функціональний підходи

Критика інтелектуальної теорії магії знайшла своє вираження у працях британського вченого Роберта Маретта (1866-1943), який висунув гіпотезу про існування початкової стадії релігійного розвитку людини у період, коли ще не сформувалися анімістичні уявлення. Підхід Маретта отримав назву емотивного, позаяк автор зосередив увагу не на асоціації ідей, а на людських емоціях. В останніх дослідник вбачав причину виникнення таких явищ, як магія і релігія. На противагу Фрезеру, науковець вважав, що в первісній культурі не виокремлювали відмінностей між магією і релігією. Маретт віддавав перевагу виразу «магічно-релігійний», хоча й тут тлумачив поняття магії та релігії як такі, що стосуються розвинених культур. Причиною виникнення магії, на його думку, є емоційне (психологічне) напруження,

¹² Hanegraaff W. Magic I: Introduction... – P. 716-719.

яке не можна усунути, навіть працюючи з його безпосереднім джерелом, а отже, нейтралізувати його можна лише символічним або ритуальним чином¹³.

Таке тлумачення магії дало поштовх для зародження функціональних теорій. Ідеологом останніх став британський антрополог польського походження Броніслав Малиновський (1884-1942). Він зробив важливий внесок в історію антропології, відстоюючи метод включеного спостереження як незамінного інструменту вивчення і розуміння інших культур. На відміну від своїх попередників, які вивчали «первісні»¹⁴ культури на основі свідчень місіонерів-єзуїтів та мандрівників, Малиновський особисто досліджував спосіб життя аборигенів на Тробріанських островах, що знаходяться у Тихому океані.

Він вважав, що магія пропонує засоби для вирішення проблем, пов'язаних із емоційним стресом, причиною якого є недостатньо розвинені технології, а як наслідок – відсутність контролю над природним середовищем, у якому живе і працює «первісна людина». Магія відрізняється від релігії, адже на відміну від останньої, завжди має визначену мету. На його думку, магія виконує позитивну функцію, адже допомагає як людині, так і суспільству загалом впоратися із ситуаціями, в яких наука й релігія є безсилими. Звісно, перспектива поєднання нового позитивного бачення магії із польовим дослідженням і включеним спостереженням є дуже привабливою. У результаті прямого контакту з «первісними» народами очевидною стала обмеженість старих ідеологічних припущень про магію, характерних для історії західноєвропейської інтелектуальної культури¹⁵.

Інший помітний дослідник магії – французький антрополог, філософ Люсьєн Леві-Брюль (1857-1939). Він не створював власної

¹³ Там само.

¹⁴ Для Б. Малиновського це був умовний термін, який він використовував на позначення менш розвинених народностей (аборигенів Австралії, Андаманських островів тощо).

¹⁵ Hanegraaff W. Magic I: Introduction... – P. 716-719.

теорії розуміння магії, проте намагався зрозуміти, як функціонувало первісне мислення та чим воно відрізнялося від сучасного йому наукового мислення. В основі первісного або дологічного мислення лежить особливий спосіб світосприйняття, а саме партиципація («співучасть»). Цей спосіб мислення не є помилковим, дитячим чи патологічним. Він ґрунтується на певних базисах, а отже, його не можна вважати «ірраціональним». На відміну від наукового мислення, партиципація не ґрунтується на причиновості.

Містична свідомість первісної людини вбачає зв'язок ідентичності та єдиності між людиною і природою. Таким чином, «первісна людина» могла повірити у прямий вплив на реальність способом, який суперечить звичайній причиновості. Деякі автори, зокрема, британський антрополог Едвард Е. Еванс-Прітчард (1902-1973), критикували погляди Леві-Брюля, вважаючи, що його теорія поділяє людство на тих, хто володіє дологічним мисленням і тих, хто мислить науково. Пізніше вчений змінив свою теорію і визнав, що у кожній культурі, в тому числі й у сучасній західній, наявні обидва типи мислення. Ідея дологічного мислення Леві-Брюля була важливим кроком для спростування думки, що «первісна людина» була позбавлена здорового глузду. Він намагався зрозуміти спосіб мислення як такий, а не суто контекст сучасної вченому інтелектуальної традиції, створивши тим самим підґрунтя для подальших напрацювань у цьому напрямку, зокрема для структуралізму Клода Леві-Строса¹⁶.

У визначенні магії Б. Малиновський надав універсальності своїм відкриттям, хоча первинно вони були географічно обмежені територією островів Тихого океану. Пізніші автори критикували цей аспект праці Малиновського. Приміром, згадуваний Е. Е. Еванс-Прітчард у своєму класичному дослідженні про населення Африки «Чаклунство, оракули і магія в Азанде» (1937 р.)

¹⁶ Эванс-Притчард Э. Теории примитивной религии / Э. Эванс-Притчард. – М.: ОГИ, 2004. – С. 24.

не намагається робити конкретні висновки про нібито універсальний характер магії, натомість дає визначення цього феномена в контексті досліджуваної ним культури. Згідно його тексту поняття магії безпосередньо стосується того специфічного набору концепцій, які вже існують у досліджуваній культурі. Антрополог відійшов від традиції універсального, абстрактного визначення магії, з яким був добре ознайомлений, і висловив свою позицію у праці «Теорії примітивної релігії» (1965 р.). Особливо відчутним вплив його ідей став після 50-х рр. XX ст. Відтак соціологи уже не могли оминати увагою теоретичні та методологічні проблеми, зумовлені використанням магії як універсальної категорії.

Троє впливових антропологів післявоєнного періоду: Клод Леві-Строс (1908-2009), Кліффорд Гірц (1926-2006) і Едмунд Ліч (1910-1989), незважаючи на відмінності в їхніх поглядах щодо інших питань, або робили висновок, що магія як наукова концепція повинна бути відкинута, або взагалі ігнорували цю проблему як таку, що не має значення для потреб науки. Помітні також амбітні спроби повернути магії статус універсальної категорії (приклад – праця Д. Л. О'Кіфа «Викрадена блискавка», 1982 р.). Проте вони не сприйняті в наукових колах¹⁷.

Науковці Ернесто де Мартіно (1908-1965) і Р. Стърс (1958 р. н.), котрі цікавилися темою магії у післявоєнний період, намагалися з'ясувати її роль у формуванні культурної ідентичності Заходу. Вони дали нову оцінку проблемі магії як потенційно перспективному питанню ідентичності. На думку де Мартіно, для Заходу характерним було неодноразове повернення до антимагічної полеміки, яка, як діалектичний процес, сприяла формуванню специфічних рис західної культури. У багатьох наукових теоріях де Мартіно вбачає продовження цієї полеміки у новій формі. Р. Стърс у своїй праці «Творячи магію» (2004 р.) натомість

¹⁷ Hanegraaff W. Magic I: Introduction... – P. 716-719.

детальніше дослідив роль магічного дискурсу для розвитку сучасності. На його думку, у рамках цього дискурсу було здійснено спроби визначення забороненого у трьох конкретних сферах (у сфері релігійного благочестя, сфері розуму та у сфері сексуальності), згідно з вимогами сучасності¹⁸.

Оригінальний варіант класифікації запропонував радянський дослідник первісної культури С. Токарєв (1899-1985). Під поняттям магії або чаклунства він розумів архаїчні ритуальні людські дії, які передбачають впливи на певний матеріальний предмет або явище. Магічні дії можуть бути різноплановими. Вони відрізняються за способом дії та рівнем складності, починаючи від простого напівсвідомого жесту і до складної магічної церемонії з участю багатьох людей. Різняться і цільове призначення магії, оскільки є обряди лікувальної магії (знахарство), захисної магії (виробництво фетишів), шкідливої магії (порча), господарської магії (мисливська магія, магічне запліднення полів). Різним є і психологічний механізм дії.

Дослідник поділив всі магічні обряди на шість типів залежно від «механізму дії»:

1. *Контактна магія* – магічна сила, що передається або надається людині шляхом безпосередньої взаємодії з об'єктом магічної сили, наприклад, носінням талісманів, вживанням магічних еліксирів.

2. *Ініціальна (інцезціонна, трансмісивна) магія* – під час маніпуляції проводиться тільки початок бажаної дії, а закінчення покладається на магічну силу; наприклад, австралійський чаклун, бажаючи вразити ворога із чужого племені, робить таке: направляє загострену палицю в бік ворога, шепоче при цьому прокляття, вважаючи, що ворог загине чи тяжко занедужає.

3. *Імітаційна (симуляційна) магія* заснована на принципі «подібне робить подібне». Щоб протидіяти ворогові, чаклун про-

¹⁸ Hanegraaff W. Magic I: Introduction... – P. 716-719.

колює гострими предметами малюнок людської фігури або ляльки. Завдана зображенню або ляльці шкода, переноситься на кривдника. Інший цікавий приклад цього типу магії – допомога при пологах. У цьому випадку чаклун імітує страждання породілі, прив'язуючи до себе камінь. На думку С. Токарева, вдала імітація процесу чаклуном сприятиме легким пологам.

4. *Контагіозна (парціальна) магія* ґрунтується на безперервній взаємодії предметів, які бодай одного разу контактували. Прикладом цієї магії може бути використання крові, нігтів, зубів, волосся в чаклуванні.

5. *Апотропетична (захисна) магія* повинна допомогати у відлякуванні злих духів, застосовуючи фетиші, амулети, обереги, ритуальні звуки, використовуючи силу вогню, магічних кіл і т.д.

6. *Катарсисна магія* – очищення тіла чи оселі від сторонніх впливів за допомогою ритуального обкурювання або обмивання, прийому магічних еліксирів і т.д.

У деяких обрядах може поєднуватися кілька принципів магичного впливу, тому їх можна віднести до категорії змішаних. Токарев не вважав вербальну (словесну) магію особливим самостійним типом, а лише «словесним акомпанементом до здійснюваної чаклунської дії»¹⁹. Тобто вся магія передбачає ритуальну дію людини.

Крім антропологів та соціологів магію вивчають також історики. Дослідники історії магії сам термін розуміють виключно так, як він трактується у відповідних опрацьовуваних джерелах. Перші дослідження історії магії були пов'язані із греко-римською епохою та Середньовіччям. Нині зацікавилися також періодом Просвітництва.

¹⁹ Токарев С. А. Ранние формы религии / С. А. Токарев. – Москва: Издательство политической литературы, 1990. – С. 404-507.

Теорія магії Вутера Ханеграафа

Найоригінальнішим дослідником історії магії можна назвати Вутера Ханеграафа (1961 р. н.). Візьмемо за основну його теорію для тлумачення магічного світогляду і формування загальної картини побутування магічних текстів у історії релігії. Класичний поділ між магією, релігією та наукою, який був запропонований Тайлором, Малиновським, Фрезером у другій пол. ХХ ст. розкритикували. В основі цієї критики був підхід до розуміння магії лише як проекції західноєвропейських наукових поглядів ХІХ – поч. ХХ ст. на неєвропейську площину культури. Ці погляди спричинили своєрідну інтелектуальну монополію в історії релігії на всі питання, що стосувалися теорії магії.

Якщо розглядати термін «магія» як продукт цієї інтелектуальної монополії, його можна поставити під сумнів. Адже всі визначення магії залежали від співвідношення «магія-релігія», «магія-наука». Сам концепт магії повинен був зникнути, коли протиставлення магія-наука та магія-релігія не витримали критики з боку релігієзнавства. Тому історія дослідження поняття «магія» буде лише спробою підтримати теорію, яка незаслужено ігнорується.

Учений зазначає, що поняття магії залишається в науковому дискурсі, незважаючи на всі його недопрацювання. На його думку, більшість релігієзнавців не можуть обійтися без цього терміну в своїх наукових працях, навіть вважаючи його анахронізмом. «Фактично, ніхто не може уникнути моментів послабленої концентрації, коли несподівано починаєш застосовувати сталі прості концепції, що приходять зі сфери «завчених знань», хоч інколи і демонструєш свою усвідомленість розміщуючи слово «магія» в лапки чи додаєш або допускаєш перед ним фразу «те, що називається»²⁰.

20 Hanegraaf W. J. *New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the Mirror of Secular Thought* / W. J. Hanegraaf. – Leiden, N. Y., Koeln: Brill, 1996. – P. 76-85.

Насправді уникати слова «магія» в тому сенсі, в якому його розуміли вчені XIX ст., неможливо, тому він пропонує його зберегти на рівні поняття «здорового глузду». На підтвердження тези Ханеграаф пропонує такі психологічні терміни: «хлопчик», «чоловік», «дідусь». Жоден із цих термінів ні фізіологи, ні психологи не заперечуватимуть і не визначатимуть базовими у своїх розробках.

Учений пропонує застосовувати термін «магія» як дефініцію, що стосується політетичного класу релігійних феноменів. Релігія і магічні практики можуть мати спільні елементи, хоч і не всі схожі моменти матимуть один ритуальний корінь²¹. Це означає, що наука не може прийняти широке, політетичне чи прототипічне визначення магії, яке засноване на сукупності схожих рис, пропонованих «здоровим глуздом». Тому магія буде виступати як інструментальна практика, маніпулятивна і механічна техніка, що позбавлена особистісного начала, яка має тимчасові, конкретні та індивідуальні цілі. Цим визначенням можна скористатися як прагматичним ідеально-типовим стандартом, який був вироблений у нашій спільній культурі.

Відповідно до такого прагматичного підходу, Ханеграаф розглядає магію як відмінний від релігії феномен, або як окремий феномен всередині релігії. За такого підходу важливо чітко розуміти, що ж таке магія, та не плутати її з певною формою релігії.

Наукова традиція визначає універсальну дихотомію між двома різними ментальними підходами до дійсності. Під нею розуміють саме теоретичний підхід до реальності, а не певні практики, що розглядаються окремо від неї, і дають ключ до розуміння магії. Наприклад, в цьому контексті Леві-Брюль відрізняв «дологічну» та «містичну» свідомість від магічної свідомості сучасної йому людини²².

²¹Hanegraaf W. J. *New Age Religion...* – P. 77.

²²Там само. P. 79.

Ханеграаф натякає на схожий принцип, але вже на основі європоцентричної моделі та дуалізму світоглядів, що ґрунтуються на участі та каузальності. Він протиставляє «магічний світогляд» світогляду західної людини²³. Такий підхід, на нашу думку, повертає науковий дискурс до теорії Леві-Брюлля. Але на думку голландського вченого існує ще декілька схожих дихотомічних класифікацій, що поділяють спільну теорію. Це уявлення про те, що архаїчна людина живе в зачаклованому світі, у світі участі, де відсутнє чітке розмежування між особистістю та речами, в якому дії можуть мати блискавичні ефекти без посередництва інструментальної каузальності. «Наукова спільнота, що розмежовує поняття «людина та світ», змінює цю істинну участь імперсональними відношеннями зі світом, що базуються на інструментальній каузальності»²⁴.

Зокрема, із теорії Ханеграафа можна зробити висновок, що перший тип світогляду сприяє розвитку магічної практики, а другий – ні. Такий підхід передбачає, що магія більше не повинна розглядатися як конкурент науки, оскільки магія і наука не діють в одному і тому ж світі, де їх можна було б порівнювати, використовуючи підґрунтя, яке є правильними для обох світоглядів. Такий підхід виглядає досить привабливим, адже знімає безліч методологічних проблем. Проте варто визнати, що він консервує систему співвідношень і протиставлень магія-релігія або магія-не магія, а це, у свою чергу, залишає проблему відкритою. Можна стверджувати, що релігія у цій системі розглядається як особливий вид магічного світогляду, а не навпаки. Тобто, залишається методологічна небезпека, що релігія буде протиставлятися магії на основі визначення, яке настільки ж культурно специфічне, як і будь-яке із традиційних уявлень.

Для формування цілісної картини Ханеграаф конструює тео-

23 Леві-Брюль Л. Первобытное мышление / Л. Леві-Брюль. – М: Изд-во МГУ, 1980. С. 130-140

24 Hanegraaf W. J. New Age Religion... – P. 81.

рію, в якій релігія включає в себе «всі ідей, що стосуються реальності, яка не може бути визначена емпірично, і всі дії, що передбачають наявність таких ідей щодо емпіричної реальності»²⁵, а магія – це «всі ті дії і заклинання, котрі направлені на досягнення певних цілей із використанням реальності, яка відрізняється від тієї, котра може бути визначена емпірично, причому ця реальність не є діючою самостійно, а являє собою інструмент, котрим маніпулює активний агент»²⁶.

Згідно означеної теорії магія тлумачиться як особливий сегмент феномену релігії, котрий має власні знакові риси. Учений сприймає відмінності між релігією і магією не як абсолютне і жорстке детермінування, а, скоріше, як ідеально-типологічне і прагматичне бачення терміну «магія». Значна увага зосереджується на аналізові магічних дій («магія за примусом»), натомість недооцінюється роль примітивної магії, тобто народних вірувань. Наприклад, це може бути повсякденна чи народна магія, яка використовує апокрифічні молитви або замовляння про врожай, викликання дощу, лікування хвороб. Хоча такі молитви і замовляння сприймаються досить серйозно тими, хто їх виконує, і тими, хто бере участь в цьому ритуалі, віра в їхній ефект різниться. Якщо врожай виходить поганим, це не сприймається як підтвердження, що Бога немає чи він неспроможний до діяльності. Інтерпретуючи молитву, людина зазвичай схильна концентруватися не на тому, чого вона очікує (так, наче молитва буває альтернативою практичним маніпуляціям), а на тому, що вона висловлює.

Ханеграаф пропонує так само розуміти і магію. Його позиція полягає в тому, що магія висловлює в заклинанні те ж саме, що одночасно підтверджує і певний погляд на світ чи спосіб відчуття його. Ефект магічного заклинання в тому, що «воно створює

²⁵ Hanegraaf W. J. *New Age Religion...* – P. 81.

²⁶ Там само.

атмосферу таємниці, в якій предмети наділені певною силою, а речі здаються більшими, ніж вони ввжаються, і містять в собі небезпеку і обіцянки нових можливостей для людини»²⁷. Символи мають особливе значення для людини-мага як «засіб висловити його бачення примарного неправильного світу, наповненого силою, й одночасне протиставлення цього досвіду світові примарному»²⁸. Учений сприймає партиципаційний світогляд, що розділяє особистості та речі, як важливу умову для магії. Суб'єктивна впевненість такого світогляду не є унікальною, якщо проаналізувати її крізь призму теорії А. Бергсона, що «будь-який спротив, який ми зустрічаємо в житті, в основному сприймається нами як спеціальний кожного разу, коли подія набуває значущості по відношенню до нашого Его»²⁹. Тоді стає зрозуміло, що основні принципи магії приховані в нас самих, а не в законах природи, оскільки ми самі визначаємо, що сприймати за таємницю, а що ні.

У повсякденному житті така «магічна інтенція» виявляється, коли ми, наприклад, говоримо, що машина не хоче «заводитися», а мороз описують «суворим». Ханеграаф наголошує, що від магії очікують в першу чергу зовсім не результатів у прагматичній сфері, а самої атмосфери таємничості. У аспекті розуміння останньої межа магічного та сучасного світоглядів: «У нашій культурі атмосфера таємниці стала рідкістю... Таємниця – надто тонка ментальна конструкція для систематичного вивчення і наукового пізнання. Воно процвітає саме там, де науковий аналіз відсутній»³⁰. Той факт, що магія не зникла із нашого світу, складно пояснити. Вона повинна, в такому випадку, конкурувати із наукою. «Магія дозволяє людям жити не в холодному світі причини та наслідку, а в світі, який, попри його недосконалість, є

27 Hanegraaf W. J. *New Age Religion...* – P. 81.

28 Там само. – P. 82

29 Там само.

30 Там само. – P. 83.

місцем, де можна очікувати чого завгодно... Це світ, сповнений інтимності, незважаючи на всі його жахи, він знайомий і залежний від самої людини. Таємниця цього світу не тільки шокує, вона сповнена обіцянками. Кожен, кому відома ця таємниця і дивні слова, котрі висловлюються і впливають на неї, тримає в руках ключ до всіх можливостей у Всесвіті»³¹.

Лише проаналізувавши наявні визначення релігії та магії, можна рухатися далі. Запропонована В. Ханеграафом теорія, базується на антропологічних дослідженнях незахідних традиційних суспільств і дуже добре пояснює контекст магічних текстів та практик середньовіччя та раннього Модерну. Сюди добре вписується наша ідея про існування магічних, мантичних та езотеричних практик в культурному просторі «*Slavia Orthodoxa*». Саме спрямування погляду до таємничого і змогло утворити цілий комплекс езотеричної літератури в ранньомодерну добу на території православних країн Балкан і Східної Європи. Домінуючою тематикою цих текстів були гадальні практики: скапулімантія, геомантія та астрологічна література.

На наш погляд, мантика є пасивною, а не активною частиною магії. Оскільки, як нами було продемонстровано, магія спрямована на активну зміну реальності і ситуації, а мантика – на її (ситуацію) пасивну оцінку, діагноз і прогноз на майбутнє. При цьому ворожіння змінює свідомість людини, що вкладається в теорію А. Февра і В. Ханеграафа про магічну свідомість, як набір специфічних «форм думок» і «світоглядних схем».

³¹Hanegraaf W. J. New Age Religion... – P. 83.

ТЕОРІЇ, ПРАКТИКИ І ВИДИ МАНТИК

Люди в архаїчних суспільствах використовували магію з різною метою. Щоб викликати дощ, лікувати хвороби, покращити родючість землі. Одним із важливих аспектів магії, який можемо легко виявити у сучасності, є практика «мантики» або гадання, ворожіння, тобто передбачення майбутнього. Знання про події, що можуть трапитися у найближчий час, дарують людині впевненість та підготовленість до можливих варіантів майбутнього та його наслідків. У такому підході простежується певний фаталізм. Не дивно, що стоїчна філософія виправдовувала оракулів та віщунів елліністичного світу. Усі вони говорили про неминучість та передвизначеність людської долі. Одним із перших з науковою критикою ворожіння виступив Мішель Монтень (1533-1592) у своїх «Пробах» (1580 р.), демонструючи безглуздість будь-яких магічних практик, хоча до них зверталися Сократ і Платон³².

Культурно-антропологічні дослідження останніх десятиліть стверджують систематичність (а не хаотичність) мантичних практик різних культур. Наприклад, до таких висновків доходить дослідник магії в архаїчному суспільстві В. Тернер. На його думку, «гадання – це спосіб аналізу і таксономічна система»³³, а «маги – це раціонально мислячі люди»³⁴. Д. Кітлі стверджував, що магічні мантичні ритуали були спрямовані на оптимізацію та раціоналізацію хаотичної реальності³⁵.

Методи для отримання інформації про невідоме, у тому числі події, які відбуватимуться в майбутньому, відомі під назвою «мантика». Це слово походить від давньогрецького *μαντική*, що буквально означає мистецтво передбачення, дар передбачення. Латинською мовою його переклали як *«divinare»*, що поєдну-

32 Монтень М. Проби / М. Монтень. – К.: Дух і літера, 2005. – Т. 3. – С. 188.

33 Тернер В. Символ и ритуал / В. Тернер. – М., 1983. – С. 22.

34 Там само. – С. 23.

35 Keightley D. N. Sources of Shang History / D. N. Keightley. – London, 1978. – P. 61.

валося в корені зі словом «divine», тобто мало зв'язок із божественним або сакральною реальністю. На нашу думку, у сучасному світі мантика є окремою цариною людської діяльності та знання (позанаукового). Тобто мантика може і не бути пов'язаною із божественним або релігійною практикою.

Походження будь-якої мантики пов'язане із магічним чи чарівним світоглядом. Ритуали, пов'язані із передбаченням, повинні вплинути на долю людини завдяки отриманим знанням.

Під час ворожіння часто, але не завжди, використовується сила духовних істот, таких як душі предків (некромантія), маніпуляція природними духами (анімістичні уявлення) або прямий контакт із божественною свідомістю. В уявленні людини, що практикує мантику, саме ці істоти можуть дати невідому для нас інформацію. Методи, які застосовує людина під час ворожіння, можуть бути різноманітними: від гадання на кавовій гущі до входження в екстаз шаманського трансу.

Інші форми мантики базуються на ідеї, що світ складається з речей і подій, які з'єднані одні з одними. Такий світогляд тісно переплітається із магічними уявленнями про будову законів у Всесвіті. Мантика базується на спостереженні та маніпуляції зі зв'язком, який існує між речами. За таким принципом працює астрологія. Рух планет, Сонця і Місяця в уяві астролога пов'язані з життям людини, тому рух цих планет має безпосередній вплив на майбутні події та характер особистості. Чимало мантик стосуються прогнозу погоди. Це, звісно, більш емпірична практика, коли на основі довготривалих спостережень і виявлення закономірностей можна за допомогою зміни вітру визначити, коли буде дощ. Багато видів такої гадальної магії з часом просто зникли з ужитку. Незважаючи на раціональне підґрунтя, інтерпретація цих явищ залишається в сфері мантики.

Саме в межах раціоналізації і психології людини діє ідіоматичний механізм. Найяскравіший приклад роботи цього принципу

демонструє такий спосіб мантики: потрібно повісити на нитку кільце (або інший тягарець) і поставити питання, на яке хочеш отримати відповідь. Якщо маятник починає коливатися назад і вперед, це означає ствердну відповідь на поставлене запитання. Коливання ліворуч і праворуч, означає негативу відповідь. Досить тривалий час цей вид побутового гадання вважався дієвим. Часто маятник давав чіткі та правильні поради і відповіді. Вважалося, що ним керують духи.

У 1854 р. французький вчений Мішель-Ежен Шеврель (1786-1889) опублікував дослідження під назвою «Про магічну паличку, питальний маятник та столи, що обертаються», де детально пояснив це явище³⁶. Відтоді магічний маятник став називатися маятником Шевреля. Дослідник обґрунтував, що в основі цього явища лежать ідеомоторні явища. Ідея – образ у голові, а моторика, рух – у руці. Таким чином, образ в голові, автоматично і самостійно, поза свідомістю, поза свідомим контролем реалізується в русі. Це називається ідеомоторним феноменом. Звертаючись із запитанням до маятника, людина отримує відповідь не від духів, а від власного несвідомого, тобто людина із запитанням, яке ставить перед будь-якою практикою мантики, звертається до власного неусвідомленого досвіду та активної уяви.

Варто згадати про теорію антиципацій, тобто здогаду, що пояснює функцію передбачення на психологічному рівні. Вона типова для значної кількості моделей людської поведінки. Явище антиципації може формуватися у відносно різних психо-емоційних станах людського мислення. Такий феномен виникає як свідомо, так і несвідомо. Найчастіше під час сну або під дією певних препаратів, що призводять до стану зміненої свідомості. Фізіологічним центром антиципації є процеси підсвідомої передачі уяви бажаної майбутньої дії чи результату, з якими були

36 Гинзбург М. Р. Эриксоновский гипноз: систематический курс / М. Р. Гинзбург, Е. А. Яковлева. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2008. – С. 4-5.

тісно пов'язані ідеї або плани щодо гіпотетичної поведінки людини. Пристосування до процесів свідомості, що формують уяву бажаного майбутнього має довготривалий шлях культурного і еволюційного характеру. Цей шлях був зумовлений досить обширними особливостями самоорганізації людської свідомості. Дії, що відбувалися найчастіше у житті людини, закріплювалися на підсвідомому рівні та викликали певну послідовну реакцію свідомості на повторювальні дії. Основна роль у цих схемах належить навчанню й пам'яті, що фіксують послідовні дії, котрі мають властивість зумовлювати повторювальний результат. Запорука існування цих механізмів – це емоції³⁷. Їхнє наповнення залежить від взаємодії бажаного результату та гіпотетичного шляху його отримання. Коли основний зміст, що вкладається в емоції та реалізується в поведінці, не наближає до бажаного результату – то часто виникають неконтрольовані негативні емоції, котрі примушують особу змінити ідеї і бачення майбутнього.

Розрізняють три фази становлення антиципації у людини, що втілюються через діяльність свідомості:

- пралогічна;
- теологічна;
- логічна.

Пралогічна антиципація переважає в психіці людей, які жили в архаїчну епоху, і людей, що ведуть архаїчний спосіб життя у сучасному світі. Вона базується на містичному уявленні про міфічне минуле, сучасне й майбутнє, яке вже давно пояснено у міфах. Тому тут активно можуть застосовуватися методи для передбачення майбутнього, а саме ворожіння, тлумачення пророчих сновидінь, прикмети природних явищ. Основною рисою цих форм антиципації є орієнтація на взаємозв'язок між світом та предметами, які застосовуються у передбаченні майбутнього. Вагоме значення для формування пралогічної антиципації

37 Батраченко І. Г. Вступ до психології антиципації / І. Г. Батраченко. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1996. – С. 18.

людей, що жили в архаїчному суспільстві, був страх перед природою і світом, що стоїть за небом, тобто реальністю, де знаходилися божества і духи. Страх змушував людей уважно слідкувати за природними явищами і їхньою послідовністю, помічати характерні ознаки, можливі зміни та дії, що призводять до таких змін. Людина намагалася розкрити таємницю і знайти джерело, з якого походить і розгортається ланцюжок фіксованих нею подій, тобто віднайти схеми, що можуть передбачати майбутнє. Трагічну подію можна оминати, якщо людина заздалегідь підготується і мобілізує всі свої вольові якості, щоб доклавши певних зусиль, змінити своє майбутнє. Залежно від способу життя виникають різні прикмети та засоби для пояснення успіху чи невдач, віра в щасливі та нещасливі імена, назви, числа, дні, місяці, роки³⁸.

Необхідність точного передбачення зумовила потребу в професійних інтерпретаторах, які були спроможними описувати майбутнє. На нашу думку, маг, шаман, знахар і ворожбит – це принципово різні «професії». Зокрема, у шамана головне – екстатичні психотехніки, що дозволяють подорожувати в інші світи і там виконувати різні дії – як активні (зцілення, забезпечення вдалого полювання), так і пасивні (отримання інформації про майбутнє). Але всі ці «професії» здатні практикувати мантичні ритуали. Тому в нашому дослідженні шаман і ворожбит інколи ототожнюються.

Із розвитком методів накопчення інформації виникали щоразу складніші способи передбачення майбутнього, уникнення нещастя. Були розроблені своєрідні способи збереження здоров'я, життя або майна, повернення кохання за допомогою магічних маніпуляцій. Для архаїчної, античної чи середньовічної людини ворожбит насправді міг бачити або відгадувати знаки, які могли повпливати на краще розуміння майбутніх дій.

38 Батраченко І. Г. Вступ до психології антиципації... – С. 27.

Фактично вся історія релігії сповнена поєднанням містичних і раціональних елементів магічного світогляду, що були характерні для представників конкретних епох. Цим можна пояснити «живучість» магії та інших реліктових форм архаїчної свідомості. Так розвинувся теологічний вид антиципації, який дещо ускладнював ставлення людини до релігії. Поки теологічний тип антиципації стабільний, доти кількість людей, що вірять у магію та передбачення майбутнього буде значно меншою. Як показує теорія І. Куліано, будь-яка дестабілізація суспільних відносин викликає значне зростання кількості людей, які за допомогою магічних маніпуляцій намагаються нормалізувати своє повсякденне життя, дізнатися, що на них чекає у найближчому майбутньому³⁹. Основою для цього була професія людини: чим більше вона піддає ризику своє життя, тим більше схильна вірити в різні прикмети. Здебільшого це стосувалося воїнів, моряків, або селян, що завжди могли померти від несприятливих погодніх умов, наприклад неврожая зерна і т.д. Сучасні ворожбити використовують у своїх текстах наукову термінологію. Проте чітко вираженим є пралогічний спосіб мислення. Маніпулятивний спосіб пралогічного мислення полягає в тому, що людям пропонується краще життя, якщо вони будуть поводитися правильно, тобто так, як рекомендує ворожбит. Схожі методики застосовуються будь-якими соціальними і політичними лідерами. Ідею застосування пов'язаних із магією маніпулятивних практик розвивав у своїх працях румунський релігієзнавець І. Куліано⁴⁰.

Логічна (наукова) антиципація хоча й заснована на пралогічній схемі мислення, проте швидко стає самостійною сферою мантики, котра опирається на об'єктивну інформацію. Основним завданням такого передбачення є встановлення причинно-наслідкових

39 Culiănu I. P. The Tree of Gnosis: Gnostic Mythology from Early Christianity to Modern Nihilism / Ioan P. Culiănu., 1992. – P. 48.

40 Culiănu I. P. Eros and Magic in the Renaissance, 1484 / Ioan P. Culiănu. – Chicago: University Of Chicago Press, 1987.

зв'язків. Відповідно до аналізу можливостей предметів та конкретних людей виникає прогноз можливого розвитку подій. Такому підходу характерна максимальна об'єктивізація свого предмету, над яким здійснюються мантичні маніпуляції.

Магічний світогляд, який базується на давніх уявленнях про світобудову, структуру і психологічні характеристики, у невизначеній ситуації приходить на допомогу людині й витісняє її свідоме сприйняття дійсності. Це суттєвий психотерапевтичний засіб для подолання окремих кризових ситуацій. Людина, яка здатна чітко усвідомлювати всі аспекти власної уяви, зможе адекватно розвивати свої відносини з іншими членами суспільства. Такими людьми до Нового Часу були шамани, маги, знахарі та ворожбити, які могли легко зчитувати емоційний стан людей, що зверталися до них за допомогою та передбачати їхнє майбутнє.

Види мантики

Основні техніки пророкування стосувалися природних стихій. Наприклад, Огюст Буше-Леклерк (1842-1923)⁴¹ виділяє такі класичні види мантик: гідромантия (гадання за допомогою води), піромантия (гадання за допомогою вогню), геомантия (гадання за допомогою землі), аеромантия (гадання за допомогою «повітряних» символів, неба: комет, зірок, планет, вітру). Ці практики лягли в основу складніших видів мантик. Наприклад, на основі гідромантиї в Давній Греції виникає кілікомантия – ворожіння за допомогою води, що знаходиться в ритуальній чаші; леканомантия – гадання на основі води, що знаходиться в мисці, в яку додаються допоміжні елементи, такі як попіл чи особисті предмети людини.

Геомантия розвинулась у складну астрологічну-математичну систему. Процес цього становлення та розвитку математичних

⁴¹ Буше-Леклерк О. история гадания в античности: Греческая астрологи, некромантия, орнитомантия / О. Буше-Леклерк. – М., 2014.

знань на основі геомантії продемонстрував у своєму дослідженні австралійський вчений Стенлі Скіннер⁴². У ранньомодерний період було написано декілька магічних книг, що описували практики геомантії. Серед слов'янських книг варто виділити: «Хитрість, що була відкрита пророку Самуїлу» і «Рафлі». На основі геомантії виникає бібліомантія. Математичні принципи, що вибудовувалися у процесі розвитку мантичних практик, пов'язані із землею, були перенесені на методи передбачення майбутнього за допомогою окремих книг. Православні слов'яни для цього використовували «Псалтир». На основі аеромантії виникає складна езотерична наука астрологія.

Окремо варто сказати про мантики, що ґрунтуються на поведінці тварин: орнітомантія – пророкування за поведінкою птахів, алектріомантія – гадання на основі крику півня, гаруспікомантія – гадання за допомогою нутрощів тварин, особливо часто використовувалася печінка. Найкраще цей вид мантики продемонстровано на бронзовій табличці, знайденій в містечку П'яченца (Італія), де зображено схему печінки вівці, за допомогою якої визначалося майбутнє. Згідно із бронзовою табличкою з м. П'яченца, конкретні зони органу були призначені окремому божеству і там намагалися віднайти аномалії або паразитів. Критерії оцінки майбутнього визначалися за допомогою таких даних як колір, форма, розмір, симетрія, консистенція, мембрани, нарости, аномалії жовчного міхура та ін. Такі аномалії були складними для пояснення і порівнювалися із загальною будовою здорової печінки вівці. Відповідно до зафіксованих ворожбитом відмінностей, що виникали в печінці, передбачалося майбутнє людини або місцевості.

Найскладнішими вважаються мантики, які пов'язані із тілом людини, а саме: хіромантія – гадання за допомогою ліній на руках; фізіогноміка – ворожіння за допомогою рис обличчя;

42 Skinner S. *Terrestrial Astrology Divination by Geomancy* / S. Skinner. – London: Routledge & Kegan Paul, 2000.

антропомантия – гадання за допомогою людських внутрішніх органів; онейромантия – на основі побачених снів; педомантия – за лініями стопи ноги; некромантия – ворожіння за допомогою духів померлих людей.

У межах цього дослідження найважливішим для аналізу є розвиток піромантиї. Вогонь – одне із перших природних явищ, яке освоїла людина. У будь-якій архаїчній культурі полум'я має магічне значення. Відповідно варто виділити такі види мантик, як капномантия – гадання за допомогою диму; скапулімантії – гадання за допомогою запеченої або звареної лопатки тварини (або розжареного панциру черепахи).

В іншому розділі розглянемо практику скапулімантії значно детальніше, аналізуючи давньослов'янський текст «Книга від Петра Єгиптянина...», але спершу розглянемо відомий нам корпус джерел в культурному середовищі *Slavia Orthodoxa*.

МАГІЧНІ ТЕКСТИ ПІВДЕННИХ ТА СХІДНИХ СЛОВ'ЯН РАНЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ

Дослідникам, які вивчають інтелектуальну історію Південної та Східної Європи, був відомий вид літератури, що виходив за межі традиційної православної книжності. Етнографи і фольклористи зазвичай звертають увагу на те, що поряд із писемною традицією існував пласт народної культури, який вони називають магічним. На думку М. Виноградова, саме ця усна народна магія і вплинула на формування писемної магічної традиції, що була контркультурною до православного інтелектуального середовища в південних та східних слов'ян у ранньомодерний період (XV-XVII ст.). Насправді етнографи-фольклористи М. Виноградов⁴³, Л. Майков⁴⁴, У. Р. С. Релстон⁴⁵, котрі працювали в XIX – на поч. XX ст., помилялися у своїх судженнях. Для багатьох із них науковий інтерес становила усна народна творчість південних та східних слов'ян, тому вони не могли детально проаналізувати книги, які вони називали магічними та езотеричними. Названі дослідники практично не звертали уваги на елітарну культуру, яка розвивалася паралельно із народною. Майже всі вони цікавилися адаптацією усної передачі магічних знань до православного християнського середовища. Вони першими звернули увагу на тексти, що потрапили у список «Про книги істинні та помилкові» невідомого православного клірика XV ст. Цей список доповнювався і переписувався до XVIII ст.

Щодо писемної традиції езотеричних/окультних наук, то, на відміну від етнографів і фольклористів, філологи й історики приділяли цій темі менше уваги. Тут варто відзначити напрацювання таких учених: В. Перетца⁴⁶, А. Соболевського⁴⁷, М. Сперан-

43 Виноградов Н. Заговоры, обереги, спасительные молитвы и проч. / Заговоры, обереги, спасительные молитвы и проч. / Н. Виноградов. – М.: М. П. С. (Т-ва И. Н. Кушнеревъ и Ко.), 1907.

44 Майков Л. Н. Великорусские заклинания / Л. Н. Майков. – СПб: типография Майкова, 1869.

45 Ralston W. R. The song of the Russian People, as Illustrative of Slavonic Mythology and Russian Social Life / W. R. Ralston. – New York: Haskell House, 1970.

46 Перетц В. Н. Материалы к истории апокрифа и легенд. 1. К истории Громника: Введение, словянские

ського⁴⁸, М. Тихонравова⁴⁹. Учені намагалися довести, що магичні та мантичні тексти, які побутували у православному середовищі, до східних слов'ян потрапили із Балкан, а до південних – із Візантії. Науковці висунули гіпотезу, що більшість текстів – це переклади із давньоєврейської та грецької на церковнослов'янську мову оригінальних єврейських або ж арабських текстів через посередництво текстів написаних давньоєврейською або грецькою мовою, меншою мірою – латиномовних текстів. Дослідник Д. Святський⁵⁰ займався історією астрономії та астрології серед православних слов'ян. Він вперше проаналізував астрологічні тексти XV-XVII ст., довівши, що більшість цих текстів – це запозичені астрономічні та астрологічні напрацювання іудейських та арабських астрологів. Уже в пізніший час А. Турилов та А. Черенцов⁵¹ опублікували книгу XVI ст. «Рафлі» із західноєвропейськими модифікаціями мантичної традиції, а саме геомантиї. Найвідоміший і, певно, єдиний ґрунтовний дослідник східнослов'янської магичної та окультної традиції ранньомодерної доби – британський філолог-славіст В. Ф. Райан. Його книга «Баня опівночі: історичний огляд магії та гадання в Росії»⁵² являє собою унікальне комплексне дослідження всієї магичної традиції східних слов'ян. Хоча основну увагу британський вчений приділяє народній магії, яка побутувала на території сучасної Росії, України, Білорусі.

и еврейские тексты / В. Н. Перетц. // Типография императорской академии наук. – 1899. – С. 10–425; Перетц В. Н. Материалы к истории апокрифа и легенды: К истории Лунника / В. Н. Перетц. // Типография императорской академии наук. – 1901. – №3. – С. 1–126.

47 Соболевский А. И. Переводная литература Московской Руси XVI-XVII вв. / А. И. Соболевский. – СПб: Типография Императорской академии наук, 1903.

48 Сперанский М. М. Из истории отреченных книг: Аристотелевы врата, или Тайная тайных / М. М. Сперанский. – М.: URSS, 2012; Сперанский М. Н. Лопаточник / М. Н. Сперанский // Из истории отреченных книг / М. Н. Сперанский. – СПб: Балашев и К, 1900. Памятники древней письменности и искусства; Сперанский М. Н. Трелетники / М. Н. Сперанский // Из истории отреченных книг / М. Н. Сперанский. – СПб: Балашев и К, 1899. (Памятники древней письменности и искусства); Сперанский М. Н. Гадания по Псалтири / М. Н. Сперанский // Из истории отреченных книг / М. Н. Сперанский. – СПб: Балашев и К, 1899. (Памятники древней письменности и искусства)

49 Тихонравов Н. С. Памятники отреченной русской литературы / Н. С. Тихонравов. – СПб: Общественная польза, 1863.

50 Святский Д. Астрономия древней Руси / Д. Святский. – М.: Русская панорама, 2007.

51 Турилов А. А. Отречения книга «Рафли» / А. А. Турилов, А. В. Черенцов. // ТОДРА. – 1985. – С. 260–344.

52 Райан В. Ф. Баня в полночь: Исторический обзор магии и гадания в России / В. Ф. Райан. – М.: Новое литературное обозрение, 2006.

Усе ж деякі магичні та мантичні тексти були опубліковані наприкінці XIX і на поч. XX ст. М. Сперанським, М. Тихонравовим, В. Перетцом та А. Туриловим, А. Черенцовим, Я. Лур'є і Н. Казаковою. Окремі рукописні пам'ятки ці вчені досліджували, проте зазвичай не детально, а лише оглядово, акцентуючи увагу на історичній і літературній складовій. Серед основних наукових інтересів згадуваних учених: розгляд рукописів чи редагування текстів для історичного аналізу літератури, мови, біблійної історії, апокрифічних студій, літургії, гомілетики, історії церкви або науки (астрономії, медицини), тобто всього, крім магичної та окультної складової. Відсутність інтересу до магії і мантики як предмета наукового дослідження частково є наслідком дистанції між позитивістською і раціональною наукою та ірраціональною магією і цілим комплексом езотеричної традиції, що має свою паралельну історію, за твердженням В. Ханеграафа⁵³. Хоча, основною причиною було те, що магичні та мантичні тексти не давалися для розуміння вченим, які їх вивчали. Фактично, всі дослідження містять вказівки на те, що зміст і структура тексту залишається не до кінця зрозумілою.

Близько половини цих текстів було втрачено, загублено або чекають своїх дослідників у архівах чи бібліотеках, тому нам відомі лише назви цих текстів. Інша частина збереглася в багатьох пізніших копіях окремих рукописів, що були зроблені переписувачами, які часто не розуміли, про що йдеться у тексті, або ж змінювали зміст робіт відповідно до запитів епохи, в яку жили і працювали. Дослідникам на межі XIX-XX ст. складно було розуміти езотеричні тексти. Тому більшість описів помилкові і потребують детального редагування. Чимало збережених текстів був написаний анонімно або ж під чужими іменами, що робить процес ідентифікації регіону та авторства складним завданням. Хоча, як зазначають М. Сперанський⁵⁴

⁵³ Hanegraaff, Wouter J. «Esotericism and the academy...

⁵⁴ Сперанский М. Н. Гадания по Псалтири... – С. 18.

та А. Соболевський⁵⁵, більшість текстів, які ми можемо називати езотеричними, були написані або перекладені на території сучасної Сербії, Боснії, України та Білорусії в XV ст. слов'янськими мовами. До того ж більшість творів, що увійшли у список «Про книги істинні та помилкові», є «вільними текстами» в перекладі з грецької та єврейської мови. Тобто переважна більшість книг вільно інтерпретувалися перекладачами та переписувачами.

Це серйозна перешкода для науковців, які досліджували тексти зі списку «Про книги істинні та помилкові». Досі не існує повного корпусу зібраних збережених середньовічних езотеричних текстів південних і східних слов'ян. Варто здійснити попередній огляд всієї писемної мантичної традиції та окультних наук у південних балканських та східних православних слов'ян, тобто у православних слов'ян ранньомодерної доби (XV-XVII ст.). Нині дослідникам слов'янської ранньомодерної літератури відомо небагато текстів, які можна назвати магічними чи езотеричними. Їх можна поділити на такі групи:

- 1) текстові амулети, заклинання, замовляння, апокрифічні молитви;
- 2) тексти гадальної магії (геомантії, скапулімантії, бібліомантії);
- 3) травники, які містять елементи магічного траволікування та інші тексти із природної магії;
- 4) тексти із астрологічним змістом;
- 5) тексти з алхімічним змістом.

Еклектичні езотеричні тексти без чітко визначеної тематики варто виділити окремо. Серед таких – «Лаодикійське послання»⁵⁶, що за своєю суттю є криптографічною системою, доданою до короткого викладу своєрідних теологічних ідей. Фактично, всі ці тексти, про які далі йтиметься – це переклади із

⁵⁵ Соболевский А. И. Переводная литература... – С. 49

⁵⁶ Лурье Я. С. Лаодикийское послание Федора Курицына (Электронный ресурс) / Я. С. Лурье – Режим доступа до ресурсу: <http://www.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=5072>.

давньогрецької, давньоєврейської та латини. Лише незначна частина була написана слов'янськими мовами. Тому невелика кількість таких рукописів має нову композицію.

Переклади більшості апокрифічних молитов і текстових амулетів слов'янськими мовами були здійснені для літургії слов'янських православних церков. Більшість заклинань і магічних молитов, а також деякі гадальні тексти, збереглися в літургійних і біблійних рукописах, які мали апокрифічний характер. Зміст більшості текстів цих молитов та амулетів грецькою не відрізнявся від слов'янських. Переклади таких магічних текстових амулетів та апокрифічних молитов були зроблені в редакції богослужбових і ритуальних рукописів, що призначалися для літургії. Перекладати із грецької мови на слов'янські розпочали солунські брати Кирило і Мефодій у IX ст. Чимало яких було здійснено в епохи Середньовіччя, Ренесансу і ранньомодерної доби, приблизно до кін. XVIII ст. Переклади менших груп текстів було здійснено в іншому контексті. Наочний приклад – написи на амулетах, окремі з яких є ранніми зразками кириличного письма. Амулетів, що містять магічні написи, серед археологічних знахідок нараховується більше трьох сотень⁵⁷.

З усіх текстів, які оглядово згадуються у цій роботі, лише текстові амулети і написи апокрифічних молитов можна назвати магічними у звичному значенні цього слова. Вони передбачають контроль над природою і над людьми, а засобами для досягнення певної мети можуть слугувати окремі слова, жести того, хто ними користується. Таке пояснення магії сформувалося нещодавно у середовищі західноєвропейської науки, тому його важко застосовувати для східноєвропейського контексту. У середовищі південних і східних православних слов'ян релігійність розумілася як акт скромного благання заступництва в Бога або

57 Mathiesen R. *Magic in Slavia Orthodoxa: The Written Tradition* / R. Mathiesen // *Byzantine Magic* / R. Mathiesen. – Washington, D.C.: *Dumbarton Oaks Research Library and Collection*, 1995. – P. 150–178.

святих. А під магією розуміли не маніпулятивний засіб, а швидше додатковий захист від стихій або злих людей. Усвідомлення природи магії як маніпулятивного засобу стає популярним лише в епоху Відродження.

На думку І. Куліано, розуміння магії як вищого порядку проявилось під час протестантської Реформації⁵⁸. Саме магія вищого порядку представлена у письмовій традиції православних слов'ян. Більшість українських, білоруських, сербських, російських дослідників продовжують протиставляти магію релігії, хоча не можна до кінця абсолютизувати контекст полемічних творів, який є основним джерелом для подібних тез.

Незначний відсоток збережених текстів дійсно можна вважати магічними. У них нічого не сказано про Бога чи будь-яку релігійну традицію. Відповідно до західноєвропейського академічного розуміння магії більшість молитовних текстових амулетів містить релігійні сюжети, але призначені для маніпуляції над природою речей. Є неоднозначні тексти, які водночас містять інформацію про маніпуляцію та контроль над природними стихіями, людьми, предметами, а також посиляються на релігійні тексти.

Що стосується «магічних молитов», то православна церква чітко розділяє молитви цієї групи на дозволені та заборонені. Відтак, молитви, заборонені у православній християнській традиції, але використовувані у побутовому житті прихожан, є насправді магічними. Тобто їх також варто класифікувати як окультні або приховані. Хоча тут також потрібно додати, що православний священик або єпископ, який осуджував конкретну молитву або збірку текстів, робив це на підставі її єретичності, але не магічності чи езотеричності. Нагадаємо, що такі заборони, які почали офіційно витісняти конкретні знання і тексти, виникають у XV ст. Першою в цьому роді була книга невідомого

58 Cullianu I. P. Eros and Magic in the Renaissance... – P. 43.

православного клірика «Про книги істинні і помилкові» («О книгах истинных и ложных») ⁵⁹. У ній було зазначено: «Священнослужителі мають деякі сумнівні писання у своїх євхологіях, серед них є покаєння (номоканони) і молитви проти лихоманки. Єретики спотворювали традиції, приписуючи святим апостолам слова, яких ті не говорили, але Рада відстежила і вилучила ці тексти та проклала винуватців» ⁶⁰. Подібні звинувачення ми можемо знайти і в «Києво-Печерському патерику» (1460-1462 рр.) ⁶¹ Дещо пізніше у більш повній редакції «Індексу заборонених книг», авторство якого приписується двом слов'янським митрополитам Кипріяну і Зосимі, читаємо: «У їхніх євхологіях разом із Божественними Писаннями нерозумні сільські священники зберігають сумнівні письмена, посіяні єретиками з метою знищення неосвічених священнослужителів і дияконів, товсті сільські рукописи, погані покаєння (номоканони) і непевні цілющі молитви проти лихоманки, інфекцій та інших недуг. З метою подолання хвороби вони записують прохальні листи на просфорах і яблуках. Вони роблять це через свою неосвіченість, яку успадкували від дідів і прадідів, та гинуть. Єретики спотворили традиції Церкви та канони святих апостолів, пишучи неправдиві слова» ⁶². Там згадується порядок таких текстів, які були ідентифіковані як «магічні текстові амулети і молитви»: «Сім дочок Ірода, помилково названих Лихоманками», «Імена ангелів», «Сімдесят імен Бога», «Лист з небес про неділю», «Лист Ісуса до царя Абгара», «всі види єретичних заклинань» («коби всякие еретические»), а «також інші заклинання про Мучеників і Благовіщення, які є книгами єретичними» («такое де и прочие коби о Мучениках и о Благовещении, е суть книги еретические») ⁶³.

59 Титов В. В. Ложные и отреченные книги славянской и русской старины: Тексты – первоисточники ХУ–ХУШ вв. с примечаниями, комментариями и частичным переводом / В. В. Титов. – М.: Государственная публичная историческая библиотека России, 1999. – С. 18.

60 Там само. – С. 21-22.

61 Патерик Киево-Печерский за другою Касіянівською редакцією (1462 р.) (Електронний ресурс). – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <http://litopys.org.ua/paterikon/paterikon.htm>.

62 Титов В. В. Ложные и отреченные книги славянской... – С. 21.

63 Там само. – С. 10.

Такі твердження дозволяють сформуванню певної категорії пам'яток, т. зв. «магічні текстові амулети», і віднести до них обмежений масив документів, що справді збереглися. Церковні служителі у православних слов'ян дуже часто приписували вигадані твори до єретичних, щоб засудити деяких священнослужителів. Тому насправді збережених зразків магічних текстових амулетів небагато. Дослідникам відома лише незначна частина таких рукописних матеріалів, а саме:

- списки епітетів або імен Бога (зазвичай їх 72) та Діви Марії;
- хвала за хрест;
- молитва до архангела Михаїла про загальне заступництво;
- заклинання й молитви проти укусів змії чи скаженого пса;
- заклинання й молитви для зупинки кровотечі;
- заклинання й молитви проти блокування води (сечі);
- заклинання й молитви проти зубного болю;
- молитви проти інших форм захворювання;
- молитви для швидких і безпечних пологів;
- молитви й ритуали проти грому й блискавок;
- молитви захисту подорожуючих;
- молитви захисту в суді;
- лист з небес про неділю;
- лист Ісуса до царя Абгара;
- лист у труні святого Феодосія ;
- магічний квадратний текст-паліндром під назвою «SATOR AREPO TENET OPERA ROTAS» і пов'язані з ним печатки-талісмани (православні слов'яни авторство цього магічного квадрата приписують царю Соломону)⁶⁴.

Більшість цих «магічних текстових амулетів та молитов» були перекладені із грецької, деякі виникли в середовищі балканських слов'ян, а звідки потрапили і до східних слов'ян. Певні грецькі відповідники є доступними, та, на жаль, лише незначна частина

64 Mathiesen R. Magic in Slavia Orthodoxa.... – P. 150–178.

цих текстів була опублікована дослідниками. Прикладом може слугувати оригінальний слов'янський текст «Лист із труни Св. - Феодосія», який В. Ф. Райян ідентифікує як окультний, оскільки він використовувався в таємних ритуалах певних православних братств⁶⁵. Детальна розповідь про походження і його осуд як забороненого тексту – у першому розділі «Києво-Печерського патерика»⁶⁶.

Наступна група езотеричних текстів належить до бібліомантії – практики ворожіння за допомогою священних книг визначеного змісту. У слов'янській традиції, як південній, так і східній, ця практика була досить поширеною, про що свідчать численні записи процесів гадання і назв книг, за допомогою яких ці ворожіння здійснювалися. Р. Матісен процес бібліоманії описує так: «Після прочитання декількох молитов книгу відкривають на будь-якій сторінці та читають випадковий текст з метою отримання відповіді. Наприклад, розгорнувши Біблію, потрібно прочитати перший випадковий вірш. Крім того, книга, яку використовують, часто може мати спеціальні примітки для ворожіння»⁶⁷.

Книга, яка найчастіше використовувалася для подібних практик – «Ворожильний псалтир». Збереглося декілька рукописів «Ворожильного псалтиря», найдавніший з яких датується XI ст. Щоб погадати, треба навмання розгорнути книгу, обрати псалом, тоді прочитати тлумачення цього речення, що знаходилося внизу сторінки. Інший метод називався спіральним. За спіральним малюнком з чисел від 1 до 150 вибиралося певне число. Або можна над малюнком підкидався якийсь предмет. Число, на яке він падав, ставало ключовим для пророкування. Найстаріший малюнок такої числової спіралі датується XIII ст. Інколи при-

65 Райан В. Ф. Баня в полночь... – С. 421-425.

66 Патерик Киево-Печерський за другою Касіянівською редакцією (1462 р.) (Електронний ресурс). – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <http://litopys.org.ua/paterikon/paterikon.htm>.

67 Mathiesen R. Magic in Slavia Orthodoxa... – P. 150–178.

мітки, які пояснювали зміст псалму тому, хто ворожив, переписувалися окремими книгами. Приміток також нараховувалося 150⁶⁸.

Інший, цікавіший бібліомантичний текст, який зберігся у двох рукописних екземплярах під назвою «Гадальна книга царя Давида». Це рукопис, що містить набір геомантичних фігур, які мають арабське походження. Гадають за допомогою поставлених навмання крапок на землі чи папері. Відповідно, текст пояснює значення цих, на перший погляд випадкових, наборів крапок⁶⁹.

Схожими до бібліомантичних книг є «Хитрість, що була відкрита пророку Самуїлу» і «Рафлі». Суть цих магічно-ворожильних книг полягає в тому, що «людина викидає чотири набори з чотирьох випадкових чисел, кожне з яких може бути як парним, так і непарним (для зручності всі непарні числа скорочують до 1, а всі парні – до 2). Існують різні способи обирання числа. Наприклад, шляхом підкидання жмені камінців над розділеною трьома паралельними лініями на чотири «поля» невеликою ділянкою землі. Інший варіант: розбризкуючи чорнило над шматком паперу, розкресленого аналогічно, або підкидаючи гральні кості. З цих чотирьох наборів цифр (1 або 2) вона отримує 12 наступних таких наборів, які складаються з цифр 1 або 2, виконуючи досить складну процедуру»⁷⁰. Після цього отриманий набір чисел інтерпретується з точки зору нумерології. Такий метод гадання описаний в книзі «Рафлі», яка вперше була опублікована наприкінці минулого століття. Також було встановлено, що перша частина рукопису була написана в Києві.

Окремо можна виділити фрагменти «Крехівської Палей», яку І. Франко опублікував 1910 р. у збірнику «Апокрифи і легенди з українських рукописів». Найцікавішими є частини про астрологічні уявлення укладача та історія Гермеса Трисмегіста, яка

68 Mathiesen R. Magic in Slavia Orthodoxa... – P. 150–178.

69 Сперанский М. Н. Гадания по Псалтири... – С. 182–187.

70 Турилов А. А. Отречение книга «Рафли»... – С. 260–344.

була представлена окремим розділом в манускрипті⁷¹. У ній коротко розповідається історія життя та вчення єгипетського мудреця. Нами був проведений окремий аналіз цих рукописів⁷².

Серед південних і східних православних слов'ян був популярний переклад тексту «*Secretum Secretorum*» («Таємниця таємниць»), або «Аристотелеві врата», оригінал якого був написаний сирійською, але найстаріший примірник зберігся лише в арабському варіанті. Детальніші дослідження цього тексту були виконані М. Сперанським⁷³ та В. Ф. Райяном⁷⁴. У слов'янському перекладі цей текст містить фрагменти алхімічного знання, фізіогноміки, астрології. Найдавніший рукопис, що був написаний давньоукраїнською мовою, датується XVI ст., і зберігається в Мінській бібліотеці. Також окремі рукописи пізнішого зразка зберігаються у бібліотеках Оксфорда, Відня, Москви, Софії, Белграду, Риму.

Рукопис, що сьогодні зберігається в Мінській бібліотеці – це добірка текстів, які мають астрологічний і ворожильний характер:

- «Аристотелеві врата» (*Secretum Secretorum*);
- колядник (*Kalendologion*);
- громник (*Brontologion*);
- блискавник (*Astrapelogion*);
- місячник (*Selenodromion*);
- про обрамлення Місяця (про кільце навколо Місяця залежно від пори місяця);
- про добрі та злі години і дні;
- лопаточник (трактат про ворожіння за допомогою баранячої лопатки);

71 Титов В. В. Ложные и отреченные книги славянской... – 103-104.

72 Щепанський В. В. Гермес Трисмегіст у культурно-релігійному просторі *Slavia Orthodoxa*: письмова традиція / В. В. Щепанський. // Аналітично-інформаційний журнал «Схід». – 2016. – №2. – С. 100–104.

73 Сперанский М. М. Из истории отреченных книг: Аристотелевы врата...

74 Райан В. Ф. Баян в полночь... – С. 36-40.

– трепетник (ворожіння по тремтінню в різних частинах тіла; Palmologion).

Наступна група збережених текстів – церковнослов'янські травники. Виділимо три магічних тексти про трави. Два тексти – травники, які найчастіше називалися просто «Травник» («Зелейник») та «Прохолодний сад здоров'я» («Вертоград прохладный здравия»).

Багато питань щодо цих робіт залишаються відкритими. Достеменно відомо лише те, що «Прохолодний сад здоров'я» є перекладом західноєвропейської праці «Hortus Sanitatis». Цей об'ємний збірник було вперше опубліковано в 1491 р. у Майнці Якобом Мейденбахом, а згодом його неодноразово перевидавали як мовою оригіналу (латиною), так і французькою, нижньонімецькою, окремі фрагменти верхньонімецькою, фламандською, а також англійською мовами. Переклад слов'янською мовою було здійснено з нижньонімецького перекладу «Gaerde der Suntheit», опублікованого тричі: в 1492, 1510 і 1520 рр. в м. Любек Стефаном Арндесом. Припускають, що найстаріший зразок «Травника» церковнослов'янською походить від західноєвропейських друкованих травників⁷⁵.

Чимало елементів магічного травництва є у латинському тексті – «Hortus Sanitatis». Більшість цих елементів збереглися й у двох перекладах: з латини на нижньонімецьку і з нижньонімецької на слов'янську. Оскільки перше латинське видання має повний алфавітний покажчик, у книзі можна знайти чимало різних рецептів ворожіння і чаклунського ремесла, косметики, отрут, протизаплідних засобів та абортів. У книзі описані цікаві магічні приготування, наприклад, із використанням шавлії. За допомогою цієї трави можна зробити так, що людині «здаватиметься, ніби будинок кишить зміями»⁷⁶. Найцікавішою практикою ліку-

75 Райан В. Ф. Баня в полночь... – С. 524.

76 Там само. – С. 400.

вання, що описана в «Прохолодному саді здоров'я», є кровопускання, яке залежить від астрологічних підрахунків⁷⁷. Проте потрібно зазначити, що не тільки травники мають подібний зміст. Варто згадати книгу, яка містить схожі вказівки з елементами магічних практик, а саме «Арістотелеві врата».

Незвичним для східно-слов'янського середовища є текст під назвою «Камінь для викликання дощу та вітру». Вперше кириличний текст, в якому було виявлено докладний опис магічних властивостей магічному каменю, датується XVI ст. Єдиний учений, що розглядав його походження був російський славіст А. Турилов⁷⁸. Він запропонував гіпотезу, що ця пам'ятка має західноєвропейське походження. У нашій статті⁷⁹ було продемонстровано, що згаданий магічний текст має тюркське, зокрема нogaйське, походження, оскільки тісно пов'язаний із тюрками, що проживали на території Великого Князівства Литовського.

У тексті йдеться про камінь, який можна знайти в нутрощах тварини чи птаха. Вилучений із нутрощів камінь треба було розмістити в залитому кров'ю сечовому міхурі птаха або тварини, з якої був вилучений камінь. Зберігати магічний предмет потрібно було в крові постійно, навіть якщо вона загусне. Перед початком чаклування камінь треба вийняти із міхура та обтерти хустинкою від крові. Щоб викликати дощ, такий магічний предмет потрібно опустити у воду – річку, колодязь, озеро, але не в посудину з водою. Коли він знаходився у воді, його не можна було випускати із рук, а кожне занурення спричиняло до появи однієї хмарини. Коли хмар на небі ставало достатньо, щоб почався дощ,

77 Морозов Б. Н. Травник из постельной казны Ивана Грозного? Харьковская рукопись 1534 г. – новый памятник книжной мастерской митрополита Даниила (Первые итоги изучения) // Археографический ежегодник за 2003 год. М., 2004. – С. 73–85.

78 Турилов А. Камень для вызывания дождя и ветра. Руководство по метеорологической магии в старобелорусской записи XVI в. / А. Турилов // Отреченное чтение в России XVII-XVIII веков / А. Турилов. – М.: Индрик, 2002. – С. 533-542.

79 Щепанський В. В. Походження «Метеорологічної магії» в слов'янському рукописі XVI ст. / В. В. Щепанський. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» Сер: «Історичні науки» №25. – 2016. – С. 208–213.

магічний камінь потрібно помістити назад до міхура для подальшого зберігання. Якщо необхідно було викликати довготривалий і сильний дощ із градом або снігом, то його треба було тримати в хустині разом із льодом, слідкуючи, щоб полотно не висохло. Також за допомогою елементарних додаткових маніпуляцій можна було керувати рухом хмар і, спрямовувати негоду туди, куди потрібно відповідній особі.

В опублікованому А. Туриловим тексті детально описано епізод використання каменю кінним подорожнім. Якщо потрібно, щоб дощ ішов у нього за спиною, а спереду була хороша погода, камінь необхідно вийняти із міхура і перев'язати ниткою посередині, прикріпивши до стремена. Передню частину каменю треба нагріти на вогнищі, а до його задньої частини прив'язувалася волога хустина. Щоб викликати дощ перед подорожнім, усе потрібно було зробити навпаки. Якщо була потреба прикликати хорошу погоду, то камінь рекомендувалося закопати в землю на глибину трьох пальців, а над ним розпалити невелике багаття. Водночас треба стежити, щоб камінь не згорів і не розколовся на шматки. Коли ж він нагріється, то дощ повинен закінчитися. Після цього камінь треба покласти в міхур зі свіжою кров'ю, щоб охолодити. Свої магічні властивості камінь зберігає завдяки крові.

Щоб викликати сильний вітер чи бурю, камінь необхідно було перемотати навхрест, а потім прив'язати його до палки і, сидячи верхи на коні, розмахувати ним. Якщо ж розпочалися неочікувані дощі, які заважають мандрівнику, камінь потрібно було погріти біля багаття, тримаючи його в руках. Впливати на погодні умови камінь міг в радіусі трьох-чотирьох кілометрів.

Магічні і мантичні рукописи, які презентують цю традицію в середовищі православних південних і східних слов'ян, були витіснені офіційною наукою і церквою.

Тексти, що були представлені та зафіксовані як езотеричні

чи окультні, тобто ті, які були внесені до «Індексу заборонених книг» (XV-XVII ст.), мають арабське, єврейське, візантійське та західноєвропейське походження. Більшість із них потрапили у середовище православних слов'ян через Візантію із грецькомовних джерел. А вже з XVI ст. тексти подібного змісту починають надходити із Західної Європи. Деякі фрагменти, а особливо текстові амулети, мали автохтонне походження. Хоча найбільше збережених рукописів езотеричного характеру походить із західноєвропейських та візантійських джерел. Увесь ранньомодерний світ як Західної, так і Східної Європи, має багато спільного, що є підставою говорити про нього як про єдиний. Писемна традиція езотеричних текстів є унітарною. Вона зазнавала античних грецьких, середньовічних арабських та єврейських впливів. Останні у свою чергу поєднувалися із місцевими магічними практиками та езотеричними знаннями.

СКАПУЛІМАНТІЯ

Особливий розділ мантики, що називається скапулімантією, використовує в якості головного інструмента для передбачення долі баранячу лопатку (в деяких місцевостях використовувалися лопатки інших тварин). Скапулімантія – один з найдавніших видів ворожіння, що практикувався ворожбитами і шаманами багатьох народів світу. В англійській мові зберігся навіть спеціальний вираз, що дослівно означає: «читати по кістці лопатки»⁸⁰.

Ворожіння на баранячій лопатці було одним з найпопулярніших методів ворожіння з часів неоліту⁸¹. Його можна виявити у культурах багатьох народів Євразії: китайців, японців, іранців, монголів, калмиків, бурятів і казахів, племен Кавказу, сибірських татар, чукч. На території Північної Америки – серед канадських індіанців, ескімосів та алеутів. У Японії використовувалася права лопатка оленя, в Китаї – лопатка бика, пізніше – панцир черепахи, на Британських островах використовували лопатку зайця і барана, в північноамериканських індіанців – лопатку дикуобраза, в алеутів, ескімосів та коряків – лопатку тюленя⁸². У середовищі кочових народів ворожили на баранячій лопатці лише чоловіки. Обряд гадання на лопатці пов'язаний із культом домашніх тварин, який був розповсюджений серед кочівників і землеробів. Передбачення було складовою частиною ритуалу принесення жертви богам. Такий вид пророкування базувався на спостереженні за димом, який виходив під час спалювання жертвовної тварини. Тим самим можна класифікувати скапулімантію як різновид піромантії.

Отже, скапулімантія – це особливий вид магічного ритуалу, який використовується у якості передбачення долі людини, за допомогою баранячої (в окремих регіонах іншої тварини) лопат-

⁸⁰ Тайлор Э. Б. Первобытная культура.... – С. 99.

⁸¹ Там само. – С. 99.

⁸² Andree R. Scapulimantia, «Antropological Papers Written in Honor of Franz Boas» / R. Andree // New York. – 1906. – P. 143–165.

ки. Цей вид магії бере свій початок із архаїчної релігійності та пов'язаний із ритуалами піромантії та культом домашніх тварин. Такий підхід відповідає архаїчній формі релігійної свідомості, яка найкраще втілилася в практиці шаманізму. Пророкування майбутнього за допомогою баранячої лопатки було досить розповсюдженим. Тут буде продемонстровано витоки і зв'язок скапулімантії із практиками шаманізму.

Цікавим є обряд ініціації в ескімоських шаманів, а саме, описи процесу становлення шамана. Це техніка споглядання власного скелету, що входить в індивідуальний психотехнічний досвід того, хто проходить шаманську ініціацію. Детальний опис цього процесу знаходимо у книзі М. Еліаде (1907-1986) «Шаманізм. Архаїчні техніки екстазу»⁸³. Опис процесу споглядання власного скелету майбутнього шамана зводиться до довготривалого стану концентрації та специфічної аскези, що передбачає владність і здатність до високої стадії трансу та візуалізації. Шаман у своїх видіннях поступово знімає із себе шкіру, м'язи, виймає внутрішні органи із власного тіла, до тих пір, доки від його тіла не залишається лише один скелет. Під час цієї споглядальної операції він дає назву кожній частині тіла, яку відділяє від самого себе. Також він дає назви всім своїм кісткам, використовуючи особливу священну шаманську мову⁸⁴.

Майбутній шаман позбавляється всього тлінного. Звільняючи, шаман наближає своє тіло до субстанціональної основи. Приєднує свій скелет до місця, де часу не існує, тобто до Вічності. Шаман присвячує свою основу життя і самого себе служінню, ототожнюючи себе з тією першоосновою, яка буде існувати стільки ж, скільки існує сонце і вітер.

Момент споглядання себе як скелета є ініціацією. Такий процес називається отриманням світла «кауманек». Кауманек – це

83 Элиаде М. Шаманизм. Архаические техники экстаза / М. Элиаде. – М.: Академический Проект, 2014.

84 Там само. – С. 53-55.

містична властивість, яку вчитель передає учню від духу Місяця. Учень може досягнути її безпосередньо – за допомогою духів померлих, матері Карібу або полярних ведмедів. Хоча варто враховувати, що цей процес описує особистісне переживання; неофіт знає, що ці міфічні істоти є тільки джерелами, від котрих він, за умов відповідної підготовки, може очікувати одкровення⁸⁵.

Перед тим, як набути одного або декількох духів-помічників, що є новими містичними органами кожного шамана, ескімоський неофіт повинен успішно пройти велику кількість ініціаційних випробувань. Цей досвід вимагає довготривалих зусиль, фізичної аскези і розумової концентрації, метою яких є отримання властивості бачення самого себе як скелету: «Жоден шаман не може пояснити, як і чому, проте за допомогою сили, яку його думка отримує від надприродного, він може звільнити своє тіло від м'яса і крові, так, щоб залишився лише кістяк. Він повинен назвати всі частини свого тіла, правильно назвати кожную кістку, використовуючи незвичну людську мову, а саме священну мову шаманів, якої він навчився від свого вчителя. Споглядаючи себе оголеним і повністю позбавленим власної смертної плоті та крові, неофіт сам посвячує себе – так само священною мовою шаманів – великій праці через ту частину власного тіла, котрій приписано довготривале протистояння сонцю, вітру та часу».⁸⁶

Це важлива медитаційна вправа, яка рівноцінна посвяті (оскільки отримання духів-помічників тісно переплітається із успіхом самої посвяти), нагадує сні сибірських шаманів, з тією лише різницею, що доведення до стану скелету виконується предками-шаманами або іншими міфічними істотами, тоді як у ескімосів мовиться про ментальний процес, що здійснюється шляхом аскези і особистісних зусиль та концентрації. В обох випадках ос-

85 Элиаде М. Шаманизм. Архаические техники экстаза ... – С. 54

86 Там само. – С. 54.

новними елементами такого містичного споглядання є звільнення від плоті, а також надання нових імен кісткам. Ескімоський шаман досягає цього бачення після довгої та тривалої підготовки. Сибірські шамани переважно пасивно споглядають розчленування власного тіла міфічними істотами.

Людський скелет часто фігурує як засіб для пересування у світі духів. Наприклад, шаман в остяків, коли відправляється у свою містичну подорож, пливе на човні із людських кісток і замість весла використовує людську лопатку⁸⁷. У всіх випадках доведення до стану скелету означає подолання простого смертного стану і, відповідно, звільнення від нього.

Скапулімантія розповсюджена серед шаманів різних етнічних груп. Мантичні ритуали за своєю природою здатні актуалізувати духовну реальність, що знаходиться в основі шаманізму, або полегшувати контакт із цією реальністю. Кістка тварини, на думку М. Еліаде, символізує Всезагальне Життя в безперервному відтворенні, саме тому кістка має у собі (теоретично) все, що належить до минулого та майбутнього в житті людини⁸⁸.

Як зазначає Є. Торчинов: «У деяких центральноазіатських типах медитацій буддистсько-тантричного походження (або аналогічних) перетворення скелету має швидше аскетичне і метафізичне значення – передчуття впливу часу, зведення життя за допомогою думки до того, чим воно є насправді – тимчасовою ілюзією у процесі вічного становлення»⁸⁹.

Цей тип споглядання передбачає наявність об'єктів, що викликають відразу: людині, яка практикує медитацію, необхідно споглядати трупи, що розкладаються. «Учень бачить труп, кинутий на місці поховання людини, яка померла декілька днів тому. Цей труп має бути переповнений трупними газами, синій

87 Элиаде М. Шаманизм. Архаические техники экстаза ... – С. 117.

88 Там само. – С. 117.

89 Торчинов Е. А. Религии мира. Опыт запредельного. Трансперсональные состояния и психотехника / Е. А. Торчинов. – СПб: Центр «Петербургское востоковедение», 1998. – С. 121.

та гниючий, а скелет його жовтий від сонця та вітру. Тоді учень повинен думати і порівнювати цей труп зі своїм тілом. Колись моє тіло також прийде до такого стану, в якому знаходиться цей труп»⁹⁰, – це стислий опис з «Сатіпаттхани сутти», який переповів Е. Конзе. Тут бачимо вказівку на користь споглядання трупів для практиків буддистської медитації. Споглядання скелету, як останньої фази розкладання трупу, позитивно впливає на тих, в кого є пристрасть до гарних зубів⁹¹. Таким чином, відома практика у шаманізмі споглядання власного трупа і скелету як символу «смерті-народження» в буддизмі перетворюється в аскетичну практику, що веде до подолання пристрасті тілесного і усвідомлення всезагальної мінливості та плинності.

Такі практики споглядання існують і сьогодні, зокрема в тантричному буддизмі. Відтак, межові стани, які досягнула архаїчна людина, залишаються незмінними у деяких культурах і релігіях. Ці релігійні переживання різняться змістом. Наприклад, буддійські монахи в Центральній Азії і Тибеті практикують доведення себе до стану скелету. У основі кожного з цих споглядальних досвідів – бажання подолати стан простого смертного і досягнути позачасової перспективи буття. Незалежно від того, йдеться про нове занурення в архаїчний спосіб життя з ціллю досягнення духовного оновлення своєї сутності, чи про буддійську містику та ескімоський шаманізм, що характеризуються звільненням від тілесної ілюзії, результат буде один – віднайдення джерела духовного життя, тобто одночасно і (правди), і (життя). Є. Торчинов зауважує, що «подібного роду психотехнічні прийоми трапляються й у високорозвинутих релігіях, не лише в буддизмі, але також і в християнстві»⁹². Прикладів використання цих прийомів у християнстві нами не було виявлено.

⁹⁰ Конзе Э. Буддийская медитация: Благочестивые упражнения. Внимательность. Транс. Мудрость / Э. Конзе. – М.: Издательство МГУ, 1993. – С. 69.

⁹¹ Торчинов Е. А. Религии мира. Опыт запредельного... – С. 121.

⁹² Торчинов Е. А. Религии мира. Опыт запредельного... – С. 122.

Ініціація у сибірському шаманізмі передбачає споглядання смерті, розчленування тіла майбутнього шамана за участі інших духовних сутностей (духів, демонів, попередників шаманів). Тут переживання себе як скелета передбачається як наслідок довготривалої практики аскетизму і психотехнічних споглядальних практик. Хоча в сибірському і в ескімоському випадку зведення майбутнім шаманом себе до стану голого скелету означає вихід за межі змінної матеріальної основи в область сакрального, що також може мати матеріальну природу.

Тут кістка – основа життя. Шаманська практика трансформує скелет у символ джерела будь-якого тваринного і людського життя. Тобто субстанціональну основу існування вічної, непорушної, сакральної реальності, яка не піддається змінам, які відбуваються у світі плоті та крові. Як зазначає М. Еліаде, звести себе до скелету – це наче по-новому увійти в лоно первісної природи і пережити повне оновлення, досягнути таємниці відродження, що відбувається у природі.

Метою є споглядання тлінності життя, мирського буття людського тіла, всезагального постійного руху до неминучості смерті тіла. Переживання цього процесу – «пам'ять про смерть» – зводиться до трансценденції повсякденного буття людського тіла, тому можна говорити про деякі спільні риси цих двох практик у спогляданні розкладання людського тіла під час використання певних психофізичних практик, як у архаїчних формах релігійності так і у споглядальному містицизмі буддизму.

Архаїчна релігійність мислить скелет людини або тварини як межову реальність між життям і смертю. Зберігаючи в своїй субстанції ознаки сакрального, що знаходиться поза часом, і перебуваючи у світі тлінності, скелет може містити в собі інформацію про долю людини. Відповідно, знаючи правильний ритуал, людина, яка знає і усвідомлює цю властивість скелету, може його застосовувати для практики передбачення майбутнього.

Скапулімантія у Китаї та Японії

Найдавніші зафіксовані свідчення, що стосуються практики скапулімантії, походять із Китаю. Йдеться про археологічні знахідки, які в науковому дискурсі сходознавства фігурують як «інські написи». Інськими написами, в широкому сенсі, прийнято називати всі епіграфічні пам'ятники, що належать до епохи Шань/Інь (XVII-XI ст. до н. е.). Вони досить різноманітні за своїм характером: серед них є священні формули на бронзових посудинах для жертвоприношень, графіті на кераміці, написи на різноманітних прикрасах. Однак найчисленнішою категорією інських епіграфічних текстів є написи на предметах, які вживалися для мантичних практик, а саме – панцирі черепах і лопатки биків, у рідкісних випадках – кістки окремих тварин⁹³.

Це унікальні пам'ятки, яких збереглося доволі мало. З часом це перетворилося в особливу галузь старокитайської епіграфіки – «науку про написи на панцирях черепах»⁹⁴ (*«Oracle Bone Inscriptions»*).

Мета цих мантичних практик – отримання відповіді на питання за характером двох тріщин, вертикальної і бічної, які утворилися на поверхні кістки або панцира після пропалювання розпеченим гострим предметом. Біля відповідної тріщини робився запис, що фіксував питання і відповідь на нього. Крім мага, який ставив питання і виконував мантичні ритуали з кісткою, в ритуалі брав участь верховний правитель – «ван». Він читав відповідь божества і сам визначав результат ворожіння. Операція нанесення написів проводилася спеціальним писарем. Це тісно пов'язано із мантичним ритуалом «бу», який практикували правителі та чиновники в Шанську епоху. Детальну реконструкцію цього ритуалу за текстами «Чунь цю», «Мо-цзи», «Сюнь-цзи», «Гуань-цзи», «Хань Фей-цзи» здійснив С. Зінін.⁹⁵

93 Крюков М. В. Язык инских надписей / М. В. Крюков. – М.: Наука, 1973. – С. 13.

94 Там само. – С. 12.

95 Зинин С. В. Мантический ритуал бу и ши в эпоху Чунь цю (VIII-V вв. до н.э.) / С. В. Зинин // Этика и ритуал в традиционном Китае / С. В. Зинин. – М.: Наука, 1988. – С. 155–172.

У ритуалі задіювався спеціальний знавець-маг («бужень») або історіограф («ши»). Вони ставили питання («лін») черепасі («гуй»)⁹⁶. Мантичний ритуал «бу» здійснювався в храмі предків, а якщо це були польові умови – робилася його імітація. На панцирі, який обпалювався, з'являвся знак («чжао»). Маг інтерпретував («чжань») цей знак. Хоча, у більшості випадків інтерпретаторами ставали самі правителі або чиновники, для яких виконували цей ритуал. У ритуалі «бу» завжди використовувалися лише панцирі черепах. Однак ще в інських знахідках активно використовувалось лопатка бика. На думку С. Зініна, таке рішення було пов'язане із введенням нового культу «великої черепахи, що оберігає»⁹⁷. Учений стверджує, що ритуал «бу» до Шанської епохи використовувався виключно під час жертвопринесення бика в ритуалі під назвою «цзяо». Також науковець зазначає, що фактично всі опрацьовані ним тексти, в яких описувався ритуал «бу», виявилися правдивими і передбачення майбутнього за допомогою скапулімантії здійснилися⁹⁸.

Ієрогліфи зазвичай спочатку виписувалися чорнилом, потім вирізувалися стилосом. Іноді знаки вирізали і без попереднього прописування чорнилом. Напис, що містить питання мага, міг поєднувати в собі від одного до декількох десятків ієрогліфів. Окремі знаки розташовувалися у вертикальних рядках і прочитувалися зверху вниз. Рядки могли зчитуватися справа наліво і зліва направо: залежно від напрямку бічної тріщини. Основне правило, щоб напис розташовувався збоку від основної тріщини. Якщо на фрагменті видно розташування тріщин, то можна безпомилково визначити послідовність читання знаків в написах. М. Крюков вказує на те, що у своєму найповнішому варіанті мантичні написи складаються з чотирьох частин:

– перша частина містить дату ворожіння, позначену поєднан-

96 Зинин С. В. Мантический ритуал бу и ши в эпоху Чунь цю (VIII-V вв. до н.э) / С. В. Зинин // Этика и ритуал в традиционном Китае / С. В. Зинин. – М.: Наука, 1988. – С. 155–172.

97 Там само.

98 Там само.

ням циклічних знаків, також сюди вписувалося ім'я мага (в пізніх написах – місце ритуалу);

- друга частина фіксує зміст питання;

- третя – результат мантичного ритуалу, тобто відповідь на поставлене питання;

- четверта – відмітку про те, чи збулося пророцтво⁹⁹.

Четверта частина мантичного напису робилася через деякий час після здійснення обряду і являла собою запис про реальну подію. Це дуже важлива деталь, що дозволяє говорити про подібні записи як про чіткі історичні документи з відповідним фактажем.

Інколи остання частина не фіксувалася, так само часто опускалися перша і третя частини мантичного напису. Що стосується другої, основної частини напису, то і вона могла подаватися скорочено, у вигляді одного ієрогліфу. Для розуміння структури мантичних написів велике значення має одна їхня особливість, яку М. Крюков назвав «серійністю написів»¹⁰⁰. Вона полягає в тому, що зміст того чи іншого питання повторювався кілька разів, а питання щоразу ставилося у різній формі.

Як свідчать інські мантичні написи, одне і те ж запитання могло ставитися більше десяти разів поспіль. Іншим варіантом повторення одного і того ж питання був випадок, коли однакові написи, позначені різними порядковими номерами, вирізалися на декількох панцирах. Тексти на правій і лівій половині панцира черепахи чи лопатці бика, як правило, симетричні: праворуч зазвичай питання ставиться в позитивній формі, ліворуч – в негативній.

Ритуал «бу» схоже до написів інків – це спадок державного культу, безпосередньо пов'язаного із державною релігією. Варто згадати і про китайських шаманів, яких називали «у». Про

⁹⁹ Крюков М. В. Язык инских надписей... – С. 14.

¹⁰⁰ Там само. – С. 15.

них можна зустріти згадки в інських написах і в текстах, які описують ритуал «бу». На відміну від знавця-мага («бужень») або історіографа («ши»), які брали участь в мантичних ритуалах і виконували чіткі функції як представники привілейованих прошарків населення, про шаманів у нас майже нічого не відомо. С. Зінін визначає їх як маргінальний клас, який був тісно пов'язаний із народною релігією, яка пізніше трансформувалася в даосизм¹⁰¹. Вірогідно, шамани могли практикувати подібні гадання серед простого населення, тому згадки про них можна побачити на інських написах.

Із Китаю до Кореї та Японії практика скапулімантії потрапляє разом із загальним проникненням китайської культури та філософії. Неможливо визначити, де саме цей вид мантики був вперше застосований – в Кореї чи Японії.

Опис практики скапулімантії в Японії нами був запозичений із напрацювань Е. Сатоу та А. Накорчевського. Одним із найцікавіших джерел скапулімантії є вірш японського мандрівника, який відплив до Кореї, але разом із товаришем потрапив у біду. Цей вірш подає у своїй книзі дослідник Е. Сатоу:

Watasumi no	Я ледве подолав
Kashikoki michi wo	із втомою
Yasukeku mo	жахливий шлях
Naku nayami kite	морського господаря
Imada ni mo	і знову був
Мо naku yukamu to,	готовий вирушити у подорож.
Yuki no ama no	Після спалення лопатки,
Hatsute no urahe wo	гадаючи на попутний вітер,
Kata yakite	з рибалкою із острова Юкі,
Yukamu to suru ni,	аби без перешкод відпливти.
Ime no goto	Ти покинув мене,
Michi no soraji ni	в небесах моєї дороги,
Wakare suru kimi.	неначе сон. ¹⁰²

101 Зинин С. В. Мантический ритуал бу и ши... – С. 155–172.

102 Satow E. Ancien Japanese Rituals and the Revival of Pure Shinto / E. Satow, K. Florenz. – New York: Kegan Paul Limited, 2002. – P.71-72; переклад із япон. А. Суценко.

Ймовірно, що цей вірш – це розповідь мандрівника, котрий відплив до Кореї, але прибувши на острів, втратив свого товариша, який загинув, очікуючи попутного вітру. Е. Сатоу розшифровує словосполучення «Hatsute» так: «ha» означає вітрило, а «te», як і в слові «haуа-te», означає порив вітру, таким чином, це поєднання слів, ймовірно, перекладається як вітер, котрий надуває вітрила, або попутний вітер¹⁰³. Відповідно до змісту вірша можна простежити загальний і фрагментарний натяк на мантичний ритуал обпалювання лопатки (скапулімантію), проте нам залишається невідомим вид тварини, лопатка котрої використовувалася під час ритуалу. Можна припустити, що це оленяча лопатка, оскільки нам відомий інший фрагмент із давньої японської літератури, в якому можна простежити опис подібного ритуалу: «Його викликали два небесних боги (камі/мікото) («Аме-по-коуа-не no mikoto i Foto-dama no mikoto») і змусили іншого небесного бога («Аме-по-кагу уама»), повністю витягти плече оленя. «Аме-по-кагу уама» беручи «haһaka» [назва дерева для спалення/вогнища] здійснив обряд ворожіння»¹⁰⁴. Однак в цих рядках нічого не сказано про обпалювання лопатки, яке становило частину ритуалу, зазначеного в наведеному вище вірші. Інша згадка про скапулімантію знаходиться у фрагменті тексту «Кодзіки», коли боги придумували як виманити богиню Аматерасу із гроту, де вона переховувалася. Запросивши бога Омоікане (Думаючий), який наказав принести оленячу лопатку і хмиз для розпалення вогнища.¹⁰⁵

Існує ще один важливий документ, а саме китайський звіт про Японію кінця III ст. Він міститься у додатку до тексту «Історії трьох держав» («Wei che y San kwo che»). Детально цей обряд описаний у збірнику уривків китайських робіт про Японію, який

103 Там само. – Р.71-72.

104 За Е. Сатоу. Там само. – Р. 72.

105 Накорчевский А. А. Синто / А. А. Накорчевский. – 2-е изд., испр.и доп. – СПб: Азбука-классика; Петербургское Востоковедение, 2003. – С. 47.

називається «Історія Японії» («Wi shiyou Nihon den»). Китайський автор, описуючи звичай японців, зазначає: «Вони мають традицію, коли перед початком якоїсь справи чи подорожі, перш, ніж сказати щось або зробити, вони ворожать, спалюючи кістку, таким чином, передбачаючи все добре і зле. Спочатку вони описують те, на що спрямоване ворожіння, використовуючи ту ж саму мову, що й в обряді ворожіння на панцирі черепахи. Провіщають вони, трактуючи візерунок тріщинок, які утворилися від вогню»¹⁰⁶. Останнє речення – єдине у цьому уривку посилання на китайську мантичну практику, тут це уточнення є порівнянням двох практик скапулімантії, що пов'язано із панциром черепахи. Панциру черепахи і лопатці оленя перед ворожінням задають питання, на яке бажають отримати відповідь. Е. Сатоу вказує, що в китайській історії монгольської династії Юань є згадки про те, що Чингісхан колись «обпалював лопатку барана та порівнював результати із передбаченнями, отриманими від астрологів, з котрими завжди радився перед початком експедиції», таким чином, цей метод практикували й монголи. В іншій китайській праці, яка, ймовірно, була перевидана в Японії приблизно два століття тому, говориться: «Західні варвари користуються гаданням на баранах. Вони обпалюють лопатку барана на багатті з полину і стежать за тріщинками»¹⁰⁷.

У книзі «Секрет майстерності» («Okugi seu»), яка складалася із трьох сувоїв, і була написана в середині XII ст., є згадка, що люди з місцевості Муцу практикували гадання на обпаленій лопатці оленя. Подібна традиція була у синтоїстських жерців із села Яхіко, що у Етіго поблизу міста Ніїґата. Праця «Храм в місті Дзюнкей» автора Тачібана Масайоші («Ichi-no-miya Zhiyunkei shi») датується 1696 р. і містить опис подібної практики, яка існувала в синтоїстському храмі Кондзуке, розташованому

106 Satow E. Ancien Japanise Rituals... – P. 72.

107 Satow E. Ancien Japanise Rituals ... – P. 73.

неподалік міста Такасаки. Цей мантичний ритуал відбувався за перших відвідин храму. Оленьча лопатка, що була подарована жителями села Акіба, спочатку виймалася, ретельно полірувалася й ділилася на фрагменти довжиною близько 13 см кожний. Лопатку клали на спеціальну підставку і прикладали до неї розпечене на очищеному вогні шило, зміст передбачення залежав від того, наскільки глибоко шило входило у кістку. Якщо воно наскрізь пробивало її, то це був хороший знак і навпаки. Е. Сатоу припускає, що ця практика є відголоском архаїчного способу гадання по тріщинках на обпаленій лопатці оленя. На його погляд, масова заміна оленьчої лопатки на панцир черепахи в Японії відбулася не раніше VIII ст., згадку про це містить текст, написаний близько 720-750 рр. – «Опис правил і законів» («Riyan po Gige») ¹⁰⁸, в якому є примітка, що пояснює: гадання здійснювалося шляхом «обпалення черепахи (її панцира) і визначення щасливих й нещасливих передбачень за лініями, які утворилися вгорі, внизу і посередині обпаленого панцира» ¹⁰⁹. Існують згадки про те, що панцир черепахи жителі острова Хатідзьо («Hachijiu») використовували ще з древніх часів. Очевидно, що людям, які жили біля моря, було набагато зручніше використовувати панцирі черепах, ніж оленьчу лопатку, особливо, якщо море було переповнене черепахами, а на острові проживали лише щурі та птахи.

А. Накорчевський у своїй книзі «Сінто» описує вчення японського мислителя XIX ст. Хонди Тікаацу, в якому знайшлося місце для практики скапулімантії. «Футомані» або гадання яке «має форму». Також існують гадання, які для смертної людини залишаться таємницею, таким знанням володіють лише боги. За вченням Хонди Тікаацу існує три види гадання доступних для людини:

¹⁰⁸ Збірник храмових правил, який потрапив із Китаю до Японії у VIII ст.

¹⁰⁹ Satow E. Ancien Japanese Rituals... – P.71-72.

- кейсьо:хо – гадання за допомогою форми та зовнішніх причин;
- сейонхо – гадання за допомогою звуків та голосів;
- кейсу:хо – гадання за допомогою чисел ¹¹⁰.

Найцікавитиме лише перший вид гадання. Він вважається найдавнішим, що існує на території японських островів. Як зазначає А. Накорчевський: «До першого типу варто віднести найдавніші і традиційні види передбачення, зокрема, гадання за допомогою тріщин на нагрітій над вогнем оленячій лопатці («рокубоку») або панцирі черепахи («кибоку»). Тріщини, що з'являлися в результаті нагріву співставляли із гадальними книгами, де пояснювалося значення всіх тріщин та плям. Інколи робили все значно простіше – оленячу лопатку розкреслювали від центру до країв, визначивши перед процесом гадання значення всіх намальованих ліній, позначаючи кожна з них символом злаку або плоду. Якщо тріщина утворилася в стороні, що відповідає одному із них, і була дуже довгою, значить варто очікувати хорошого врожаю тих плодів» ¹¹¹.

Скапулімантія у народів Середньої Азії та Кавказу

Тюркські та монгольські народи сформували унікальний і багатий культурний спадок. Прикладом може слугувати особливий вид астрології «зухрай», що цікавитиме нас в рамках нашого дослідження. Із народною астрологією монголів і бурятів «зухрай» пов'язана одна легенда, яка оповідає причину виникнення скапулімантії у народів Середньої Азії. «Одного дня вітром у водоймище занесло листки небесної книги із астрології (зухрай). Цю воду випили овечки. З тих пір люди почали вивчати особливості баранячої лопатки» ¹¹². Схожа історія побутує і у калмиків,

¹¹⁰ Накорчевский А. А. Синто ... – С.384.

¹¹¹ Там само.

¹¹² Эрендженов К. Золотой родник / К. Эрендженов // Глубокомудрая чуга / К. Эрендженов. – (Б.м.в.): Элиста, 1990. – С. 16–19.

де вітер ганяв по степу листки книги небесної астрології, а овечки їх з'їли. Існує також інша легенда, яку наводить Г. Гомбоев у перекладі короткого тексту «Глибоко мудра Чуга»: «В давнину існувало стадо баранів, колір яких був біліший за молоко. Одного дня стадо рухалося до водопою, що знаходився біля моря. Дійшовши до моря, барани побачили своє відображення і вирішили, що таке ж саме стадо мешкає і в морі. Вони дуже зраділи цьому і почали бігати довкола. У той час повелитель Лусів (драконів) дізнався про причину такої біганини і сказав, що між тваринами у світі це стадо займає найнижчу ланку, але серед них є настільки прекрасні білі особини, що повелитель драконів наділить їх особливими знаками, які відображатимуться на їхніх лопатках. Це для того щоб люди, які переживають сотні бід, могли трохи полегшити собі життя»¹¹³.

Ще одна легенда розповідає про те, що овечки з'їли книги лами-хубілгана, котрий міг в них дізнатися всю необхідну інформацію. Тому, після цього, ці знання перейшли на кістки тварин, де їх потім можна було прочитати (див. зобр. на с.65).

На думку Б. Батомункіна, ці легенди вказують на період виникнення скапулімантії серед монголів, бурят і калмиків – V-VI ст., період проникнення буддизму в Середню Азію¹¹⁴. Хоча російський дослідник зазначає, що практика скапулімантії могла існувати і раніше, але чітких даних про це немає.

Сам процес гадання на баранячій лопатці у монголів та бурятів можна описати так. Відварену і ретельно очищену праву баранячу лопатку тримають над вогнем до тих пір, доки кістка не почне покриватися тріщинами. Потім шаман приступає до вивчення і тлумачення цих тріщин. За основу береться найдовша

113 Гомбоев Г. О гадании на бараньей лопатке (перевод со старомонгольского языка старинной бурятской рукописи) / Г. Гомбоев. – Закаменск: Наран, 1991.

114 Батомункин Б. Ц. Об особенностях бараньей лопатки / Б. Ц. Батомункин // Проблемы функционирования и исторического развития культуры народов Прионанья: материалы региональной научно-практической конференции с международным участием (Агинское – Чита, 30 ноября 2012 г.) / Б. Ц. Батомункин. – Улан-Удэ: Издательство Бурятского государственного университета, 2013. – С. 171–183.

XXXIII.

О ворожбѣ на лопаткѣ.

Въ одно время жилъ лама-хубилганъ (перерожденецъ), имѣвшій много книгъ, раскрывъ которыя, онъ узнавалъ все. Бѣдетъ онъ однажды куда-то и остановился ночевать въ степи. Положилъ все свои книги на землю. Вмѣстѣ съ ними тутъ же ночевалъ овечьй пастухъ. Овцы этого пастуха съѣли все эти книги. Тогда лама сказалъ овцамъ: «Когда вы съѣли мои книги, пусть мое книжное вѣденіе войдетъ въ ваши тоненькія кости. Я же обойдусь и безъ книгъ!» Вотъ поэтому-то и ворожатъ теперь овечьей лопаткой.

Записано о. Н. И. Затонляевымъ со словъ помощника старшины аларскихъ бурятъ Викт. Вас. Шарыпова.

Із книги «Оповіді бурят, зібрані різними мандрівниками».
Упорядник К. І. Вітковський, 1890 р.

тріщина, яку трактують як «лінію життя». Важливими для гадання є бокові тріщини. Ті, які знаходяться справа від «лінії життя», передбачають радість і щасливі події в житті людини. Ті, які зліва – перепони і неприємні події у майбутньому. Ці події передбачає сам шаман, спираючись на свій досвід. Найгірше, коли на лопатці з'являється чорна пляма. Це знак смерті, і чим ближче чорна пляма до «лінії життя», тим швидше може настати смерть людини, яка замовила процес ворожіння¹¹⁵.

У книзі «Глибоко мудра Чуга» містяться рекомендації для тих, хто проводить подібного роду мантичні ритуали. У ній продемонстровано як за формою баранячої лопатки можна визначити людський характер:

1. Якщо лопатка має широкий «котел», то її господар – багата і хороша людина.
2. Якщо «котел» вузький і глибокий, то господар – заможний і постійно зайнятий.

¹¹⁵ Батомункин Б. Ц. Об особенностях бараньей лопатки...

3. Якщо «котел» широкий і товстий, то господар – красно-мовна і весела людина.
4. Якщо він вузький і довгастий, то господар – ненажера, незграбний, поспішний і дурний чоловік.
5. Якщо «котел» тонкий і твердий, то господар – брехун і лицемір.¹¹⁶

Бараняча лопатка має п'ять чітких характеристик, які в книзі «Глибоко мудра Чуга» означені так:

- п'ять «куп»: перша купа – Бурхана, друга – Луса, третя – Тенгрі, четверта – Ворога і п'ята – Ерліка;
- два шляхи, з яких один білий, а інший – чорний (служать для визначення хороших і поганих прогнозів майбутнього);
- п'ять вогнів: перший вогонь – це вогонь великого Лами і Хагана, другий вогонь – можновладців, третій вогонь – Табунанга, четвертий вогонь – власний, п'ятий, тобто останній – вогонь рідних¹¹⁷.

За допомогою баранячої лопатки монголи та буряти гадають на передбачення перебігу хвороби. Наприклад, коли один з двох шляхів Бурхана білий – це означає, що хвороба обійде людину, отже, це добра ознака і людина одужає. Коли Бурхан позначений чорним шляхом, людина перебуватиме у хворобі та нещастях. Щоб подолати це нещастя, людина, що звертається до шамана, повинна виконувати всі його рекомендації. Подібні характеристики аналізує Р. Андре у своєму дослідженні¹¹⁸.

При обпаленні лопатки потрібно дотримуватися певних правил, а саме: під час процесу повинно бути не більше двох або трьох чоловіків; обпалювання потрібно здійснювати в повній тиші та на вогнищі, що горить розмірено; руки і ноги тримати хрестоподібно; не тримати багато думок в голові, тобто думати лише про

¹¹⁶ Гомбояев Г. О гадании на бараньей лопатке... – С. 14-15.

¹¹⁷ Там само.

¹¹⁸ Andree R. Scapulimantia, «Anthropological Papers Written in Honor of Franz Boas» / R. Andree // New York. – 1906. – P. 143–165.

процес ворожіння. Якщо цих правил не дотримуватимуться, лопатка трісне у вогнищі, покриється корозіями, які зроблять кістку непридатною для ворожіння. Також процес гадання здійснювали по звуку, який видавала лопатка під час обпалювання.

Є лише п'ять ознак лопатки, які шаману дозволено відкрити. Також існує п'ять ознак, що вимагають таємниць, і п'ять заборон. П'ять заборон, які містить у собі лопатка, визначають за такими правилами: той, хто займається ворожінням не повинен давати лопатку собакам, не має кидати її у воду, розбивати, кидати у вогонь чи стріляти по ній. П'ять ознак, що не вимагають таємниць, такі: значення шляху Бурхана, значення котла, значення п'яти куп, значення рівності шляху і значення котла, що знаходиться поблизу носа.

Нашадки племен гунів (монголи, буряти, казахи, киргизи, тюрки, калмики, хакаси та інші) також практикували ворожіння на лопатках тварин. «У ранньому середньовіччі ми знаходимо прямі вказівки на те, що подібний вид гадання, за свідченням Йорадана, практикував Аттила»¹¹⁹.

Хакаси для ворожіння зазвичай використовували праву бар'ячу лопатку. Чоловік обгризав лопатку, обов'язково оглядав її площину на сонячному світлі: якщо кістка широко просвічувалася і позовжній гребінець був загнутий вперед – худоба буде добре рости; якщо ж гребінь пологий або загнутий назад – худоба піде на спад. Ворожіння на лопатці здійснювали обов'язково пізно увечері. В середині юрти біля входу запалювали спеціально зібраний хмиз із полину. Лопатку загортали в траву, що служила устілкою для взуття, і клали у вогонь. Вертикальні тріщини уздовж гребня обіцяли благополуччя, а горизонтальні – невдачу. Ворожіння завершувалося киданням лопатки через плече. Якщо вона впаде гребінцем вгору – передбачення

119 Благовещенский Г. Атила / Г. Благовещенский. – М.: Litres, 2015. – С. 128.

збудеться, якщо вниз – то ні¹²⁰.

Калмики практикують цей вид гадання для визначення погоди: якщо на розпеченій над вогнем лопатці («*dalla*») утворюється багато чорних плям – буде потепління, якщо багато білих – піде сніг. Подібне гадання практикують і саами: «шамани передбачають за допомогою тріщин на кинутій у вогонь лопатці вівці чи хвостових хрящах. Так вони визначають злодіїв, викривають злі помисли у коханні, визначають вдалість подорожей і т. д.»¹²¹.

У праці «Подорож різними провінціями Російської імперії» П. Палласа читаємо, що серед киргизів також були шамани, які практикували скапулімантію і називалися вони «ярунчі». Мандрівник пише наступне: «Тут існують ворожбити, ярунчі, які за баранячою лопаткою можуть передбачити майбутнє та дати відповіді на будь-які запитання. Для цього потрібно лише обшкребти кістку ножом, але не торкатися до неї зубами, бо тоді вона не підійде для ворожіння. Якщо віщуну ставлять питання або він сам задумає якесь питання, він кладе лопатку на вогонь і чекає, поки на її плоскій стороні з'являться різні розколи та тріщини, за якими він передбачає майбутнє»¹²². Також є збережені свідчення військового Російської імперії капітана Ричкова, який занотував мантичну практику скапулімантії. Він, перебуваючи в киргизького хана Нуралі, побажав дізнатися, куди поділися калмики, що втікали із Росії і чи зможе він їх наздогнати. «На думку цього віщуну, все майбутнє було викарбуване в тріщинах, що з'явилися на обпаленій лопатці, потім, довго перебуваючи у роздумах, він сказав, що із калмиками возз'єднався дух, якого вони іменують аурак. Цей дух поселив у серцях калмиків смуток і боязнь російського війська. Після обіду цього ж дня до калмиків прибув інший дух аурак, який дав їм знамення

120 Сперанский М. Н. Лопаточник... – С. 10.

121 Там само. – С. 11

122 За: Лёвшин А. И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких, орд и степей (Електронний ресурс) / А. И. Лёвшин // СПб. – 1832. – Режим доступу до ресурсу: <http://rus-turk.livejournal.com/48319.html>.

їхньої загибелі. В кінці їхня доля буде залежати від третього духу аурака, який прийде до них на другий день після прищестя останнього аурака і він стане їхнім рятівником від жаху, якому вони піддалися»¹²³.

У татар теж існувала практика скапулімантії, опис якої можна зустріти в записках Джао Хуна «Повний опис монголо-татар» (1221 р.), китайського мандрівника, якого відрядили з дипломатичною місією до монгольського намісника Північного Китаю. Місцеву мантичну практику він описував так: «При гаданні про щастя чи нещастя, наступ чи відступ, вбивство й участь у військовому поході кожного разу беруть баранячу лопатку, розбивають її у вогнищі металевим молотком і дивляться на тріщини, які утворилися на ній»¹²⁴.

Із Середньої Азії практика скапулімантії проникає на Кавказ. Відомо, що у осетинів скапулімантія називалася «они каесин». М'ясо із лопатки знімалося лише руками. Торкатися ножом до кістки було заборонено, також заборонено обгризати м'ясо. Заборонялося передавати лопатку з рук в руки. Під час ворожіння будь-яка зайва дія вважалася шкідливою. Всі частини лопатки, які описані у праці «Глибоко мудра Чуга», відповідають і уявленням осетинів¹²⁵. Е. Крупнов пов'язує скапулімантію у народів Кавказу із культом барана, що був поширений в період VII–IV ст. до н. е., також порівнюючи культ барана із культом вогню і піромантією, що були притаманні зороастризму¹²⁶.

Вище описані практики скапулімантії у народів Середньої Азії та Кавказу мають певну спорідненість, що може свідчити про спільне походження досліджуваної мантичної практики.

¹²³ Там само.

¹²⁴ Полное описание монголо-татар (Електронний ресурс) – Режим доступу до ресурсу: http://drevlit.ru/texts/o/opis_mt_text.php.

¹²⁵ Парастаева И. Гадание на бараньей лопатке (Електронний ресурс) / И. Парастаева. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <http://respublikarso.org/other/569-gadanie-na-baraney-lopatke.html>.

¹²⁶ Там само.

Скапулімантія в арабських та латиномовних манускриптах

Геральд Камбрійський писав про одну фламандську общину у Вельсі XII ст., що займалася скапулімантією, ймовірно, що це – перша письмова згадка про цю гадальну практику на Європейському континенті. Починаючи з XVII по XIX ст. вона часто згадується серед мантичних традицій шотландців¹²⁷. Британський вчений Е. Тайлор наводить факти на підтвердження того, що скапулімантія побутувала також і в Ірландії. Він цитує текст середньовічного поета Дрейтона «Поліальбіоне», вказуючи, що ця практика була популярною. «Майбутнє вони дізнаються за допомогою лопатки барана, що від'єднується з правого боку. М'ясо вони зазвичай варять, оголюючи при цьому кістку лопатки; коли маг дивиться на неї, він пророкує майбутнє, вказуючи також на минулі події»¹²⁸. Частково практика скапулімантії згадується і в «Кентерберійських оповідках» Джефрі Чосера. Археологічні дані, наведені шведською дослідницею Г. Екротх, вказують на те, що досліджувана мантична практика була поширеною в античній Греції. Експедиція під її керівництвом викопала амфору, на якій зображені двоє чоловіків, один з яких сидить за столом, а інший тримає в руках праву баранячу лопатку¹²⁹. За свідченнями М. Сперанського німецький дослідник Г. Шультербейн описує схожі обряди передбачення майбутнього і в германських племенах¹³⁰.

Латиномовних трактатів, що стосуються скапулімантії, збереглося всього чотири екземпляри. Вони всі мають однаковий зміст. Два з них були перекладені Гуго Санталлієнсісом, який також був перекладачем інших ворожильних трактатів, в тому

127 Тайлор Э. Б. Первобытная культура... – С. 99.

128 Там само. – С. 99

129 Ekhort G. Forelegs in Greek cult / G. Ekhort // Perspectives on ancient Greece / G. Ekhort. – Stockholm, 2013. – P. 113–134.

130 Сперанский М. Н. Лопаточник.... – С. 13.

числі з геомантиї¹³¹. Усі ці латиномовні трактати написані на основі арабського тексту, авторство якого приписують аль Кінді. Арабські і латинські тексти мають спільні деталі в поясненні методів гадання, хоча за формою та змістом вони суттєво між собою відрізняються. В арабському тексті практика скапулімантії отримала назву «*Elm-al-aktaf*» (тобто «лопаточник», від слова *aktaf* – лопатка, плече). Там за допомогою цяток на лопатці барана утворюються різні фігури з геомантиї, що тісно пов'язує скапулімантію з астрологією, чого немає в латиномовних джерелах. Арабський філософ Ібн Хальдун (1332-1406) у своїй праці «Мукаддіма» описував різні види магічних практик серед арабів та берберів де згадував і гадання на кістках тварин. Більшість із описаного автор приписує доісламській спадщині язичницьких вірувань місцевих племен. Зазначені арабським мислителем мантики можна вважати успадкованими від елліністичної культури¹³². Інформації ж про практику скапулімантії у «Мукаддімі» не виявлено.

Окремо варто згадати «Книгу знаків». У ній М. Мавроуді, в одному з розділів, пояснює причини відмінності арабського оригіналу і латинського перекладу. Зокрема, це пов'язано із власними назвами та специфікою місцевості, які перекладач замінив для кращого розуміння тексту серед латиномовних читачів¹³³.

Арабські та латинські тексти радять використовувати варену лопатку («не кальцований» метод). Такий вид мантики був відомий і серед давніх германців та кельтів, що досить детально описав у своїх працях Ч. Барнетт¹³⁴.

Монгольський, китайський, бурятський методи, так само як і метод північноамериканських індіанців, вказують на те, що лопатку варто запікати на розпеченому вугіллі. Також метод зап-

131 Райан В. Ф. Баня в полночь... – С. 206.

132 Ibn Khaldun. The Muqaddimah (Електронний ресурс) / Ibn Khaldun – Режим доступу до ресурсу: <http://www.muslimphilosophy.com/ik/Muqaddimah/>.

133 Bagci S. Falnama: The Book of Omens / S. Bagci, F. Massumeh., 2010. – P. 164.

134 Burnett C. Arabic Divinatory Texts and Celtic Folklore... – P. 31–42.

ікання пропонує і турецький ритуал скапулімантії, що був описаний візантійським ученим Михаїлом Пселлом. Він пише про запікання лопатки для гадання у турецьких племен: «Збираючись разом, щоб провести пророкування, вони вибирають із отари вівцю або барана. Убиваючи тварину, вони відділяють лопатку в якості засобу для передбачення і запікають її на вугіллі; очищаючи кістку від м'яса, вони отримують видимі відповіді на свої питання»¹³⁵.

У семітських мовах є термін *jadu'e* (*jidde'oni*). Він використовується для позначення людей, котрі могли передбачати майбутнє. Вони часто зустрічалися в стародавній Палестині, і, як зазначає М. Спренглінг, їх терпіти не могло вище духовенство Ізраїлю¹³⁶. Якими методами і практиками мантики користувалися вони невідомо. Обидва терміни, походять від основи неозначеної форми дієслова *jd'*, що означає «знати», тим самим досить чітко характеризує цих людей. Це слово схоже до арабського *sha'ir*¹³⁷, що пізніше почало означати такі слова «поет», «знавець», людина, котра якимось таємничим чином знала більше, ніж прості смертні або люди, стверджуючи, що знає приховані речі¹³⁸.

Наприклад, у Біблійній книзі Левіт (19:31) означений термін використовується у наступному фрагменті: «Не звертайтеся до духів померлих та до ворожбитів, і не доводьте себе до опоганення ними. Я Господь, Бог ваш!».

Історик та церковний діяч, богослов, лікар Яковітської (сирійської) церкви Абу-ль-Фараджа бін Харуна писав: «*Jadu'e* – це ті, хто гадає на кінцівках людських тіл або лопатках овець»¹³⁹.

135 Сперанский М. Н. Лопаточник... – С. 16-17.

136 Sprengling M. Scapulimantia and the Mongols / M. Sprengling // *American Anthropologist*. – New Series, Vol. 35, No. 1, 1933. – 134–137 pp.

137 Окрема подяка М. Якубовичу за допомогу в аналізі арабської термінології.

138 Там само.

139 Абу-ль-Фарадж. Книга занимательных историй / Абу-ль-Фарадж. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1961. – С. 177

Також у праці «Книга знаменних історій» сирійський богослов і лікар описує свою зустріч при монгольському дворі із шаманом, котрий «слідуючи монгольському звичаю, шукав таємницю та приховане, гадаючи на лопатках овець»¹⁴⁰. Цікаво, що Абу-ль-Фарадж бін Харун визначає скапулімантію як «ворожіння на кінцівках людського тіла». На думку М. Спренглінга, тут мається на увазі хіромантія чи фізіогноміка або ж ворожіння на кінцівках мертвого тіла людини.

Відомо про три збережених тексти із детальним описом практики скапулімантії арабською мовою. Два з них зберігаються у бібліотеці в Стамбулі, один у Тунісі. Арабський текст, який отримав назву «Книга знань про лопатку», розпочинається таким твердженням: «Книга знань про лопатку розшифровує знаки, які лопатка може містити в собі. Те, що знає Бог у своїх таємних знаннях, Він посилає з дощем, і овечки, харчуючись рослинами, закріплюють ці знання у своїх лопатках»¹⁴¹. Цей фрагмент вказує на спорідненість із легендами, що побутують в народів Середньої Азії. Кожен із цих текстів мав власне джерело. Важливо, що винайдення практики скапулімантії приписують Гермесу Трисмегісту: «Є зв'язок, який вказує на те, що Гермес Мудрий та інші грецькі філософи написали її». Сам текст досить детально і з мальовничими деталями описує практику скапулімантії, яка побутувала серед арабських племен. Маючи певну схожість із текстом «Глибоко Мудра Чуга», арабський текст містить значно більше описів і адаптований під середовище в якому його було створено.

У «Книзі знань про лопатку» міститься два фрагменти із малюнками самої баранячої лопатки і поділом її на сектори для гадання. Ч. Барнетт наводить приклад того, що подібним чином було перемальовано та інтегровано в латиномовний текст фраг-

¹⁴⁰ Абу-ль-Фарадж. Книга занимательных историй / Абу-ль-Фарадж. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1961. – С. 177.

¹⁴¹ Див. додаток.

мент із схемою баранячої лопатки. Текст побудований за принципом, який ми можна зустріти в монгольському і слов'янському варіанті. Основними запитам для мантики і передбачення майбутнього були: особиста доля власника барана, перебіг війни, фінансові справи, любовні пригоди.

Більшість текстів мають схожу структуру, що свідчить про певний спільний архаїчний пласт цієї практики. Це вдало розкрито у арабському тексті Аль-Кінді і його латиномовному перекладі. Детальніше із текстами можна буде ознайомитися в додатках цієї книги, які, на нашу думку, досить чітко описують сам процес мантичного ритуалу, що поданий в арабському оригіналі та латинському перекладі. Обидва тексти потребують глибшого компаративного аналізу арабськими та класичними філологами та істориками релігії.

**ДАВНЬОУКРАЇНСЬКА
«КНИГА ВІД ПЕТРА ЄГИПТЯНИНА...»:
СКАПУЛІМАНТІЯ У SLAVIA ORTHODOXA**

У релігійно-філософській літературі, яку залишило по собі Велике Князівство Литовське, особливе місце займає фундаментальний переклад праці «Аристотелеві врата». Найдавніший рукопис цього тексту в давньоукраїнському перекладі датується XVI ст. Хоча існує декілька видань цього тексту, предметом спеціальних досліджень (за винятком питань історії літератури та філології) він майже не був. Залишається відкритим питання про значимість цього тексту не лише для вивчення ренесансної філософії на території України, а й для ранньомодерної філософії загалом.

Вперше цей текст згадується у збірнику Києво-Михайлівського монастиря під назвою «Книга, зовомая Приточник» і, на думку П. Кралюка, означений твір варто ототожнювати з «Аристотелевими вратами»¹⁴². Цей текст був «переписаний Васком, писарем пана Миколая Радивиловича»¹⁴³. На жаль, нам не вдалося ознайомитися із текстом «Книги, зовомая Приточник», тому цей аргумент залишається на рівні гіпотези. Подібна інформація засвідчує постійний інтерес до філософських та природничо-наукових праць серед української знаті. Під назвою «Аристотелеві врата» цей філософський трактат поширювався на українських, білоруських, а пізніше російських землях.

Загалом це типовий середньовічний фальсифікат, поширений в епоху Ренесансу через свій антропологічний та науково-природничий характер. Дослідники М. Сперанський і В. Ф. Райян вважають, що слов'янський варіант «Аристотелевих врат» є перекладеним текстом однієї із версій «Kitab sirr al-asrar». А. Соболевський і М. Сперанський вважали, що слов'янський переклад

¹⁴² Кралюк П. М. Ян Лятос: ренесансна філософія та наука на Українських землях / П. М. Кралюк, М. М. Якубович. – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – С. 10

¹⁴³ Там само.

був зроблений зі скороченого варіанту, який спершу був перекладений на єврейську мову, а пізніше – на давньоукраїнську, на відміну від більшості європейських текстів, які були перекладені із латинської мови. Така думка є спірною. Під час детального вивчення рукописного збірника «Віленський кодекс» було встановлено, що зміст рукопису досить неоднорідний і більшість текстів мають грецьке походження, зокрема текст «Книги від Петра Єгиптянина...». Гебраїзми містяться лише у двох фрагментах, а саме в уривку «Про отрути», який приписують Маймоніду, і в уривку, який містить протоалхімічні настанови. Ймовірно, що «Віленський кодекс», з яким працювали А. Соболевський і М. Сперанський, був сформований із окремих перекладів, які мали різні джерела походження, і переписаний однією людиною.

У більшості досліджень вказано, що автором цієї філософської праці Аристотель не був. «Аристотелеві врата» скопійовані із другої частини медичного трактату Аль-Разі, мислителя Х ст. перського походження – «Наука про будову тіл та їхню форму, а також про рідини, що в них переважають, та про інші дані, взяті з фізіогноміки». Частину тексту було взято із трактату «Про отрути» Маймоніда, який був написаний арабською мовою в 1199 р. У слов'янському тексті «Аристотелевих врат», найдавніший список якого називається «Віленський кодекс», вміщено досить велику кількість супроводжуючих текстів, які містять дані про магію, гадальні практики, астрологію, також природничі дані з фізики, хімії, космології, математики. Ймовірно, вони не належали до текстів, які називалися «Аристотелеві врата». Більшість із них це перекладні фрагменти, які мають візантійське походження.

Цікавий один із таких текстів, який у Віленському списку фігурує як «Книга от Петра Египтянина, иже научаются ведати неисходимаго плеча овец, занже проявляет знамение, что им на-

добет в разум вложить» або «Лопаточник», що розміщена на 81-83 арк. у самому трактаті. На полях зафіксований незрозумілий малюнок, який на думку Л. Станкевича, «можуть зрозуміти лише ті, які практикують такий вид магічних ритуалів»¹⁴⁴.

Спершу текст опинився у відділі рукописів Віленської публічної бібліотеки, зараз цей документ знаходиться в Національній бібліотеці Білорусі у Мінську. У списку XVI с., № 222-272 I, арк., 81-83. У тексті йдеться про визначення майбутнього за допомогою тріщин, ліній, волокон і плям (кіл) на овечій лопатці, що розпечена на вогнищі: «И прими овцю или ягня, еже хочеши ведати по намени, и разумей в том, избранное плече испечи на углях и стреби, и зри в лопатку и разумей, яко верхня плеча широка є, а исподняя часть є чим ся дряжить, и обратити того плеча, навышшее рамо, сред очи свои противу»¹⁴⁵.

«Книгу від Петра Єгиптянина...» можна назвати магічним текстом, який містить чітку інструкцію, як за допомогою баранячої лопатки можна здійснювати мантичний ритуал.

М. Сперанський звертається до статті «Про книги правдиві та неправдиві», щоб дослідити історію та долю тексту «Книги від Петра Єгиптянина...». У тогочасних російських та українських пам'ятках назва тексту «Лопаточника» вперше з'являється в індексі «Заборонених книг» 1644 р. Перші індекси «заборонених книг» Кіпріана і Зосима і устав 1608 р. записують зміст «Лопаточника» до тексту іншої езотеричної книги, а саме «Трепотника». Вперше назва «Лопаточник» зустрічається в індексі під назвою «Кирилова книга». У цій версії обидві книги («Лопаточник» та «Трепотник») входять до списку книг «Волховник... и прочая волхования различная»¹⁴⁶. З цих списків можемо зробити висновок, що у першій половині XVII ст. назва «Лопаточник»

144 Станкевич А. И. Рукописный сборник гадательно-астрологического содержания XVI в. («Аристотелевы врата, или Тайная Тайных») из фонда Национальной библиотеки Беларуси (Электронный ресурс) / А. И. Станкевич. – 2007. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.knizhskult.narod.ru/Stankevich.htm>.

145 Сперанский М. Н. Лопаточник... – С. 27-28.

146 Райан В. Ф. Баня в полночь... – С. 207.

не траплялася, а з'явилася лише у пізніших списках під назвою «Волховники». Ймовірно, текст про гадання на лопатці вівці був відомим раніше початку XVII ст., оскільки текст «Лопаточника» під назвою «Книга от Петра Египтянина, иже научаются ведати неисходимаго плеча овец, занже проявляет знамение, что им надобет в разум вложить» був зафіксований у Віленському кодексі «Аристотелевих врат». Основною причиною внесення тексту «Лопаточника» до Віленського кодексу була його причетність до єдиної магічної книги «Волховник».

Зміст «Лопаточника» описує особливий вид ритуальної мантики, схожої на скапулімантію. Текст «Лопаточника» – зразок мантичної та езотеричної літератури.

Один із таких ритуалів аналізував Михаїл Пселл. У цьому гаданні символи, що виникають на баранячій лопатці, складають різноманітні фігури, які використовуються в геомантії. Подібний спосіб пророкування широко розповсюдився в епоху Ренесансу по території Візантії. Ритуал гадання на баранячій лопатці був розповсюджений у європейських країнах, де проживали вихідці з Середньої Азії.

До наших днів традиція гадання за допомогою лопатки тварини збереглася у західних і південних слов'ян, греків. Б. Аботт відзначає розповсюдження скапулімантії в Польщі, Сербії, Македонії, Болгарії¹⁴⁷.

Свідчення про побутування практики гадання за допомогою баранячої лопатки серед східних слов'ян відсутні, якщо не брати до уваги ті випадки, коли вихідці із слов'янських країн зверталися до шаманів тюрків чи бурятів за допомогою у передбаченні майбутнього. Прикладом може бути постать етнічного німця і жителя Російської імперії барона Романа Федоровича фон Унгерн-Штернберга. Місцеві жителі трактували знамення,

147 Abbott B. F. *Balkan folklore* / B. F. Abbott. – Cambridge: Printed by J. and C. F. Clay at the University Press, 1903. – P. 96-98.

що були явлені на лопатці вівці, тим самим запевняючи барона, що це йому допоможе в звільненні Монголії 1921 р.¹⁴⁸

Тогочасні події описано в роботі А. Мілоша, що фрагментарно була опублікована в «Літературній газеті» від 15 і 22 жовтня 1969 р. під назвою «Таємниця скарбів барона Унгерна»: «Невідомо, хто був ініціатором, але зустріч Ф. Осендовського¹⁴⁹ з Унгерном нарешті відбулася у кочуючому монгольському монастирі Ваіурі на березі річки Орхон. Розмова була дружньою, оскільки Ф. Осендовський потім знову гостював у барона більше тижня з 3 по 11 травня 1921 р. У цей час вони здійснили спільний візит до лами Джелубу, котрий проживав у монастирі Нарабанчіхур або Чандан. Лама на обпаленій лопатці чорної вівці провістив Унгерну, що йому залишилося жити лише 130 днів. Осендовському лама передбачив, що «він помре, коли Унгерн йому нагадає, що прийшов час розлучитися з життям». Ні Унгерн, ні Осендовський не сприйняли серйозно цього пророцтва і незабаром про нього забули». Після описаних подій барон Унгерн покинув Улан-Батор, вирушивши із десятитисячною армією на північ з наміром дістатися до південного берега Байкалу та відрізати далекосхідну республіку від Радянської Росії. 8 серпня 1921 р. в бою біля Гусячого озера, який тривав весь день, військо барона було розбите. А 22 серпня кавалеристи 35-го полку сибірської дивізії Червоної армії взяли його в полон. Військовий суд в Новосибірську засудив його до смертної кари. Вирок був виконаний 13 вересня 1921 р., у 130-й день після візиту до лами Джелубу¹⁵⁰.

Осендовський знаходився в цей час в Японії. Дізнавшись про смерть Унгерна, він згадав пророкування лами. У 1922 р. Після чого він повернувся із Японії до Польщі і відтоді жив у Варшаві.

148 Росциус Ю. В. Гадание: суеверие или...? (Електронний ресурс) / Ю. В. Росциус – Режим доступу до ресурсу: <http://bibliotekar.ru/znak/1291-12.htm>.

149 Польський письменник, спадвижник барона фон Унгерн-Штернберга.

150 Росциус Ю. В. Гадание: суеверие или...? (Електронний ресурс) / Ю. В. Росциус – Режим доступу до ресурсу: <http://bibliotekar.ru/znak/1291-12.htm>.

Свої подорожі та пригоди на Далекому Сході він описав у книзі «Через країну богів, людей і звірів», де і була вміщена історія, пов'язана зі скапулімантією. Можливо, подібний мантичний ритуал (скапулімантію) застосовували алтайські шамани для прогнозування майбутнього колишньому українському президенту В.Ф. Януковичу 2007 р.¹⁵¹

Незважаючи на відсутність свідчень про практику скапулімантії серед східних слов'ян, один текст, присвячений методиці пророкування, зберігся в рукописі XVI ст. В. Ф. Райян. вважає, що цей збірник рукописних текстів був описаний Ф. Добрянським. Останній назвав його «Віленським», оскільки на кін. XIX ст. він начебто зберігався в одній із бібліотек м. Вільно. Таке свідчення спірне, оскільки Ф. Добрянський не згадує текст «Лопаточника», як і інші короткі астрологічні тексти, вміщені у цьому збірнику. Текст «Лопаточника» був опублікований і описаний М. Сперанським у 1900 р. З філологічної позиції текст опрацьовував А. Соболевський. М. Сперанський зазначає, що текст «Лопаточника» вперше згадується у списку заборонених книг із XVII ст., а саме в «Кириловій книзі», збірнику релігійно полемічних текстів 1644 р. «Лопаточник був поставлений поруч із «Трепетником» (текст, що містить опис передбачення за неконтрольованими і випадковими рухами частин тіла). Однак М. Сперанський без обґрунтування датує переклад тексту «Лопаточника» сер. XIV ст. У цей час у Візантії та Болгарії зацікавилися гадалою, магічною літературою і практикою.

У давньоукраїнському тексті мантичний ритуал передбачає виконання деяких специфічних процедур для досягнення точнішого передбачення. Перед ритуалом пророкування лопатку потрібно обшкрібати ножом і не можна торкатися до неї зубами. Якщо це трапиться, то вона стає непридатною для мантич-

¹⁵¹ Шаманы предrekli Януковичу процветание Украины (Електронний ресурс). – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/203147-shamany-predrekli-yanukovichu-procvetanie-ukrainy>.

ного ритуалу. Далі, коли людині, що проводить ритуал, ставлять запитання або ж вона сама його задумує – потрібно покласти ритуальну лопатку на вогонь і чекати, доки на пласкому боці почнуть виникати «ссадины и трещины», за допомогою яких можна передбачати майбутнє. М. Сперанський вказує, що подібні ритуали існували у південних слов'ян: сербів, болгар, македонців, чорногорців.

Основу мантики «Лопаточника» складає гадання саме на правій лопатці вівці. Очевидно, давньоукраїнський текст – це досить вільний переклад праці М. Пселла «*Peri omoplatoskopias*». Остання пов'язана із жертвним культом, одним із видів «*emporomenteia*», тобто гадання за дією вогню на різні частини жертвної тварини або предмета. Це гадання широко розповсюджене. Його можна виявити на території сучасної Греції та Балкан, в азіатських та європейських народів. Така магічна практика є і у південних слов'ян: сербів, македонців, болгарів. У болгарів така гадальна практика розвинена чи не найбільше. К. Шанкарет у своїй праці «Збірник болгарських текстів» описує процес виривання плечової кістки птаха і вівці для того, щоб провести гадання і дізнатися своє майбутнє¹⁵². Також митрополит Чорногорський Митрофан Бан (1841-1920) вказує, що серед місцевого слов'янського населення побутує звичай передбачати погоду за допомогою запеченої баранячої лопатки. Один із болгарських текстів описує спосіб підготовки баранячої лопатки для гадання: «Когато се заколи кокошка или агне, изхрамени отъ малки въ кущата, гаданятъ по плешките имъ за материалного състояние и характера на домакина, ако заколеного е мужко, а на домакининята, ако женско. Ако плоската частъ на плашката е тънка и прозрачна, домакииътъ е сиримахъ, ако е дебеличка и тъмна, мутн, домакииътъ е богат»¹⁵³. У віддалених та ізольова-

152 Abbott B. F. Macedonian folklore... – P. 96–98.

153 Цит. за: Сперанский М. Н. Лопаточник... – С. 19.

них поселеннях Македонії на початку XX ст. також існувала практика скапулімантії. Свідчення про це знаходимо у етнографічних дослідженнях, які описують аналогічний спосіб мантики за допомогою баранячої лопатки, наголошуючи, що ним можуть займатися лише чоловіки із особливим даром передбачення¹⁵⁴.

Окремо варто виділити записи М. Пселла. Пояснення, як саме здійснювався ритуал скапулімантії, викладається від імені Сократа: «Для такого гадання обирають зі стада вівцю чи барана, попередньо оддумуючи, що саме хочуть дізнатися. Тварину вбивають (приносять в жертву). Із цілої туші виймають праву лопатку, як засіб для передбачення майбутнього, підсмажують її на вугіллі та очищають від м'яса. (Також гадають і по інших частинах тварини). Інформацію, що стосується життя та смерті, визначають за гребенем лопатки. Якщо вона з обох боків була біла та чиста, то вказує на життя. Якщо ж вона темна – то вказує на смерть. Досліджуючи середню частину лопатки, роблять висновки про стан погоди: обидві западини по боках лопатки чисті – хороша погода, а якщо вони покриті плямами – то ні. Якщо хтось ставить питання, що стосується війни, гадати потрібно так: якщо на правому боці лопатки можна побачити червону пляму або на протилежному – довга і темна риска, то буде війна, а якщо обидві риси будуть білими, як це буває природно, то це передбачення про майбутній мир. І взагалі на всіх питаннях колір червоний, чорний і нечистий вказують на стан більш-менш протилежний, тому нормальний».¹⁵⁵

Усі зазначені свідчення вказують не тільки на загальне розповсюдження гадання за допомогою баранячої лопатки, але і на однакове застосування самого виду мантики, а також схожість його використання у слов'янському середовищі.

154 Abbott B. F. Macedonian folklore... – P. 96–98.

155 Сперанський М. Н., Лопаточник... – С. 19.

Із аналізованих текстів можна зробити висновок, що це гадання колись тісно пов'язувалося із культом жертвовної тварини. Для гадання по лопатці чотиринової тварини або птаха (у болгар) найчастіше обиралася права лопатка вівці, але іноді також використовувалися інші частини скелету тварини (гомілка і куприково-крижовий відділ хребта). Щоб отримати очікуваний результат і знаки на лопатці, спершу знімають м'ясо, підсмажують на вугіллі, а після того спостерігають за утвореними знаками (плямами, крапками, тріщинами, волокнами). Ворожать на життя, смерть, війну, погоду, достаток, жінок, любов, подорожі, подорожніх.

Щодо географічного поширення практик скапулімантії, можна стверджувати, що цей вид гадання був досить розповсюджений. Ймовірно, що саме із Балкан він потрапив до Великого Князівства Литовського. Можна погодитися із М. Сперанським, що мантична практика скапулімантії була нетиповою для Візантії і для Великого Князівства Литовського. Проте, ця практика була типовою для всіх архаїчних культур, переважно через свою органічну спорідненість із різними типами жертвовних ритуалів.

Порівнюючи інформацію про гадання на лопатці із давньоукраїнським текстом, помітно детальну схожість між ними: у способах здійснення ритуальних процедур, у виборі тварини, у тлумаченні проявлених знаків. Випадки для ворожіння можна спостерігати такі ж, як і у балканських слов'ян: «Про гарну і кохану жінку», «Про весілля», «Про майбутнього чоловіка», «Про царів та воїнів», «Про військо, кровопролиття і перемогу», «Про владу», «Про військовий чин», «Про багатство та вбогість», «Про подих вітру». Так само, як і у зібраних нами свідченнях, основну роль при гаданні відіграє чистота і помутніння кістки, що схоже із текстом який написав М. Пселл.

Основні особливості гадання за текстом «Книга від Петра Єгиптянина...»:

- 1) тварина – вівця або ягнятко; в окремому випадку – білий баран;
- 2) підготовка до гадання включає в себе запікання і очищення лопатки від запеченого м'яса;
- 3) виділення важливих частин лопатки: правий-лівий берег, верхній-нижній, гребінь, кривизна верхньої частини.
- 4) передбачення залежить від того, де з'являться знаки: від тьмяності чи білизни кістки; наявність волокон, котрі можуть бути чорні, сині або червоні.

Підготовка лопатки до гадання у слов'янському середовищі відбувається через запікання («кальцинований метод»), що було типовим для монгольських та тюркських народів. Тоді як в арабському та латиномовному текстах вказується метод варіння лопатки («не кальцинований метод»).

Текст «Лопаточника» і практика гадання на баранячій лопатці були чужими для давньоукраїнського середовища. Тому цей текст не міг виникнути на основі опису практики, яка побутувала на території України чи Білорусі. Гадання на лопатці у нас не належало до числа часто практикуваних мантик, оскільки вона не знайшла свого відображення у фольклорі. До цього можна додати і ту обставину, що давньоукраїнський текст приписаний саме Петру Єгиптянину – особі не слов'янського походження. У будь-якому випадку, якщо навіть тут зазначено псевдоєпіграф (що можливо у сфері давньої слов'янської літератури), погляд на автора пам'ятки навряд чи говорить на користь його слов'янського походження: інакше не було ніякого сенсу приписувати його «єгиптянину». Єгипет у слов'янському середовищі асоціювався із землею звідки походять всі утаємничені знання. Слов'янські рукописи пов'язують цю країну із життям Гермеса Трисмегіста¹⁵⁶. Це засвідчує окрема цитата із «Патерикону» Сильвестра Косова, а саме згадка про єгипетського монарха,

¹⁵⁶ Щепанський В. В. Гермес Трисмегіст у культурно-релігійному просторі Slavia Orthodoxa: письмова традиція / В. В. Щепанський. // Аналітично-інформаційний журнал «Схід». – 2016. – №2. – С. 100–104.

який промовив наступну фразу «Єгипет наш є небом»¹⁵⁷. На думку українського історика Н. Сінкевич, цим монархом може бути Гермес Трисмегіст, а фраза яку цитує Косов, міститься у творі «Асклепій».¹⁵⁸

Інформація, яку пропонує М. Пселл дає можливість зробити висновок, що у візантійського вченого був якийсь грецький або іншомовний «Лопаточник». Нотатка М. Пселла – витяг із більшого тексту зі зразками ворожіння за допомогою лопатки. Текст давньоукраїнського «Лопаточника» не містить натяків на спеціальне слов'янське середовище, не вирізняється особливою логічністю, що також може вказувати на те, що це є переклад. Є лише одна згадка «про польські землі», яка може вказувати на його слов'янське походження. Всі ці спостереження ведуть до твердження, що «Лопаточник» має іноземне походження, а саме є вільним перекладом тексту М. Пселла.

М. Сперанський¹⁵⁹ висновує, що «Лопаточник» міг бути перекладений давньоукраїнською в період XIV-XVI ст., оскільки на той час він вже був відомим за індексом заборонених книг, вміщеному у «Волховнику», куди він потрапив разом із іншими мантичними книгами аналогічного змісту. Ця група текстів стосується періоду, коли в східнослов'янське середовище потрапляли пам'ятки від південних слов'ян, як відображення відродженої гадальної літератури Болгарії XIV-XV ст. Можна стверджувати, що «Лопаточник» прийшов до Великого Князівства Литовського із середовища південних слов'ян. Подібний текст міг існувати у Візантійській писемній традиції, що доводить праця М. Пселла, яка має за джерело, як можна припускати, окремий текст «Лопаточника». Припущення щодо болгарського (в будь-якому разі не західного) походження слов'янського перекладу

157 Сінкевич Н. "Патерикон" Сильвестра Косова: переклад та дослідження пам'ятки / Н. Сінкевич. – Київ: Фенікс, 2013. – С. 261.

158 Там само. – С. 47.

159 Сперанский М. Н. Лопаточник ... – С. 28.

знаходить свою підтримку в самій мові давньоукраїнського тексту. Тут не можна знайти грецизмів, латинізмів, полонізмів чи германізмів.

Фрагмент «полские страни» («польські землі») в тексті є найцікавішим місцем. Іншим варіантом прочитання може бути врахування виносного «л», тоді прочитання буде «пlossene страни» (рівнина). Перший варіант виглядає набагато логічнішим за змістом самого тексту «Лопаточника» і розділу, де цей фрагмент розглядається. Тим не менше М. Сперанський і А. Соболевський не прокоментували цей фрагмент у своїх дослідженнях. Якщо це не є помилкою, тоді всупереч М. Сперанському щодо «великоруського» мовного контексту і особливостей тексту, затверджується гіпотеза про можливість перекладу тексту або його опрацювання перекладачем на території Великого Князівства Литовського, а саме в Києві. Гіпотеза щодо грецького оригіналу М. Сперанського має свої певні підстави, оскільки після публікації А. Деллятом книги він стверджує, що в тексті XIII ст. є схожі моменти серед практик гадання турків і варварів¹⁶⁰. Ці моменти стосуються передбачення погоди, перемоги чи поразки війська, успіху в подорожі, це методи лікування хвороби, передбачення майбутнього кохання та кількості дітей. Це зближує грецький опис із описом, наявним у давньоукраїнському перекладі, з посиланнями на ті ж самі знаки: чорні і сині плями, волокна і т. д. Грецький текст відрізняється в деталях від давньоукраїнського, але, ймовірно, має те ж саме джерело.

Давньоукраїнський переклад не може бути занесений в одну групу із пам'ятками західноєвропейського походження. Про це свідчить той факт, що за філологічними ознаками «Лопаточник» відокремлений від латинського та арабського текстів. У давньоукраїнському тексті «Лопаточника» можна знайти дуже багато українізмів, що свідчить про вільніший переклад-переказ грець-

160 Delatte A. Omoplatoscopique / Delatte // Anecdota Atheniensia / Delatte. – Paris, 1927. – P. 206–209.

кого варіанту М. Пселла, який був опублікований А. Деллятом. Зокрема: надію, будование, до себе, рядом біля себе, речь, коли, коханіє, жадай, досить, посполито, помилитися, одлуг, ізвічений. Це також зауважив С. Соболев, назвавши через ці особливості текст «Лопаточника» «темним і незрозумілим для роїського читача»¹⁶¹.

Судячи з «Віленського списку», давньоукраїнський текст був перекладений вільно із вже скороченого візантійського рукопису М. Пселла, який, швидше за все, переписав опис практики скапулімантії із невідомого давнішого джерела. Ті розділи гадання, котрі є в тексті, не виокремлені в передмові (жінка, весілля, багатство) і можуть розумітися у висловленні у підрозділі «Лопаточника» «Прочая вся», та все ж там не знаходимо нічого про «купля», про «ветра дихание», тобто «про погоду». Що стосується першого пропуску, то сказати щось остаточно досить складно, хоча можна припускати, що в силу того, що в народних звичаях (саамів, киргизів) подібне має місце під час гадання (мандрівки), таке ж могло бути й у давньоукраїнському тексті. Другий пропуск про погоду має надійніше свідчення. Текст М. Пселла досить детально описує, як потрібно тлумачити знаки за для передбачення погоди, що, в свою чергу, збігається із вказівками на подібні гадання у киргизів та турків.

А. Яцимірський у своєму дослідженні індексу заборонених книг вказує, що «Лопаточник» фігурує лише у пізніших списках таких індексів, поруч із текстами, які описують гадальні практики, пов'язані із тваринами, птахами і природними явищами¹⁶². Він також вважає, що давньоукраїнський текст був перекладений із давньогрецької, але, можливо, має південнослов'янське коріння. Наприклад, російський славіст А. Соболевський не зміг класифікувати мову цього тексту і сам текст вважав дефектним

¹⁶¹ Соболевский А. И. Переводная литература Московской Руси ... – С. 49

¹⁶² Цит. За: Райан В. Ф. Баня в полночь... – С. 207.

через свою незавершеність¹⁶³.

Тому не варто робити жодних чітких висновків щодо вільного перекладу тексту або фрагментарного переписування із повнішого тексту, залишаючи наші припущення лише в рамках гіпотези. Збережений до нашого часу текст «Книги від Петра Єгиптянина...» не дозволяє говорити про оригінальну версію.

¹⁶³ Соболевский А. И. Переводная литература Московской Руси.... – С. 49.

ПІСЛЯСЛОВО

Вивчення давньої мантичної практики скапулімантії дозволяє говорити про відносну простоту самого ритулу. Проведене дослідження ґрунтується на рукописних матеріалах, що вперше стали предметом всебічного наукового розгляду. Воно розкриває особливості становлення та розвитку шаманської мантичної практики в межах езотеризму, що був представлений у Східній Європі. Ця мантична практика може бути представлена у вигляді цілісного історичного явища. Завдяки застосування методу історичної генези та герменевтики, опрацювання першоджерел, можемо дати змістовну оцінку предмету дослідження.

Вдалося окреслити первинні підходи до розуміння магії. Використовуючи напрацювання В. Ханеграафа продемонстровано, що будь-які мантичні ритуали (як частина «магічного світогляду») розглядалися через сформований тип світосприйняття, який має свої чіткі закони. Можна стверджувати, що мантична практика дозволяє створити у повсякденні атмосферу таємничості, яка оточує об'єкт чи суб'єкт гадання. Саме вона прокладає межу між «магічним світоглядом» та повсякденням, яку умовно можна назвати уявою або фантазією. Людська уява окреслює лінію розмежування для середовища, де відбувся перехід від «архаїчно-магічного світу» до «повсякденно-модерного світу», який сформувався в ранньомодерний період, коли існування мантичних практик в культурному просторі Slavia Orthodoxa було зафіксоване в рукописних пам'ятках. У Західній Європі це відбулося дещо раніше, а саме в епоху Ренесансу. Зникнення із людської свідомості «магічного світогляду» В. Ханеграаф пов'язав із активним розвитком класичного університету та емпірично-раціональної філософії, які витіснили астрологію, алхімію і решту окультних наук на маргінес інтелектуальної діяльності. Тому вся література із подібним змістом ставала «забороненою» і псевдонауковою, або як у середовищі Slavia Orthodoxa – «зреченою».

Окремо була здійснена спроба відтворити загальний контекст езотеричної літератури, яка побутувала в ранньомодерному православному середовищі. Нам відомо, що до ХХІ ст. збереглося близько сорока кириличних рукописів та стародруків, що мають езотеричний зміст. Деякі з них були згадані та коротко охарактеризовані в нашому дослідженні. Практично усі тексти досі залишаються мало дослідженими. Останні змістовні аналізи «зреченої літератури» були виконані в ХІХ ст. Чимало травників, гадальних псалтирів, геомантичних і астрологічних текстів чекають свого опису або відкриття у бібліотеках та архівах світу.

На основі проаналізованих текстів та етнографічних даних, які стосуються практики скапулімантії, можна говорити про популярність цього виду мантики в різних культур Північної півкулі, ще на поч. ХХ ст. Можна зробити висновок, що скапулімантія трансформувалася із простої народної магії у «вищу форму» мантичного знання.

У дослідженні опрацьовано інформацію, що стосується збережених мантичних текстів арабського, латинського та монгольського походження. В арабській пам'ятці згадано відкриття цього типу ворожіння Гермесу Трисмегісту, що вводить відомі нам тексти в сферу езотеричного знання. Монгольський зразок приписує відкриття скапулімантії правителю Лусів, тобто драконів, і пов'язує її з народною астрологією зухрай. Ці два факти свідчать про напівбожественне походження такого виду мантичної практики. А це чіткий прийом для сакралізації будь-якого тексту без авторства, що проростає із народної «архаїчної» магії.

У давньослов'янській езотеричній літературі можна простежити певну спільність, адже її основне джерело – це візантійська літературна спадщина, котра потрапила спершу до південних слов'ян, а пізніше до східних. Така ж доля «Книги

від Петра Єгиптянина...», яка опинилася в давньоукраїнському та давньобілоруському інтелектуальному середовищі через посередництво південних слов'ян. Для езотеричного спадку культурного простору *Slavia Orthodoxa* такий вид літератури є нетиповим. Досить складно встановити коло людей, які могли практикувати скапулімантію на території Великого Князівства Литовського, а пізніше Великого Князівства Московського і Речі Посполитої. Вдалося простежити певний зв'язок із мантичними практиками, що побутували серед болгар і македонців та текстом «Книги від Петра Єгиптянина...». Таким чином, незважаючи на «нетиповість» цього документу для культурного простору *Slavia Orthodoxa*, до нашого часу дійшла пам'ятка езотеричної («зреченої») літератури, яка потребує ще більш детального аналізу та нових порівняльних досліджень.

Вивчення такої сфери мантичних практик – досить складне завдання, оскільки існує нестача критичної інформації, що приводить до частого повторення попередніх висновків, які були пророблені іншими вченими. Тексти на зразок «Книги від Петра Єгиптянина...» складно критично оцінювати, оскільки не можливо охарактеризувати всю особливість метафоричного, тобто «магічного» знання і вміння в профанований дискурс наукового дослідження. Дуже часто в подібних документах деякі твердження видаються нам нелогічними і переповненими наївним та архаїчним світоглядом, але варто враховувати, що люди, які писали ці тексти і практикували скапулімантію, вірили в конкретні істини, які базувалися на досвіді цілих поколінь і їхніх особистих спостережень.

Ймовірно, подальші дослідження міститимуть глибший герменевтичний, порівняльний і смисловий аналіз рукописних текстів. Це дозволить детальніше висвітлити цю таємничу мантичну практику, яка була зафіксована у культурному просторі

Slavia Orthodoxa під назвою «Книга от Петра Египтянина, иже научаются ведати неисходимаго плеча овец, занже проявляет знамение, что им надобет в разум вложить» або просто «Лопаточник».

ДОДАТКИ

КНИГА ЗНАНЬ ПРО ЛОПАТКУ ¹⁶⁴

«Книга знань про лопатку» розшифровує знаки, які можуть бути на лопатці. Те, що знає Бог у своїх таємних знаннях, Він посилає з дощем, і овечки харчуючись рослинами закріплюють ці знання в своїх лопатках. Ця книга написана Якубом ібн Ісхаком аль-Кінді на основі його пояснень книг грецьких філософів, нехай Бог – Він Великий – помилує його.

В ім'я Господа милостивого і милосердного

Лист Якуба ібн Ісхака аль-Кінді Юханну ібн Масавайху, слугі аль-Мутасіма, він розпочав словами: «Хвала Господу, з милості якого здійснюються всі добрі справи, і хвала Господу, (Котрий) коли люди приносять хвалу як слуги Його серед інших істот, отримує ім'я Достойного похвали, і більшість його слуг вважають це необхідним (вихвалити Його), визнавати Його Панування, віддатися Його Владі й упокоритися Його Величі. Він послав Мухаммеда, нехай Бог благословить і помилує його, із пророцтвом у часи відсутності посланців, зникнення (слідів) шляхів (Бога), розбіжностей між релігіями і наближення кінця. І він передав послання в той час, коли його Учитель був невідомий, і підняв лампу над його святістю. Нехай Бог благословить і помилує його, дарує йому честь і велич.

Мудреці минулих часів і древніх народів не переставали писати книги про те, в чому мали потребу різні види науки та інші аспекти мудрості для наступних поколінь, шукаючи благо з усіх сил. Вони сподівалися, що знайдене ними, буде не меншим, ніж ті проблеми і труднощі, з якими вони зіткнулися, відкриваючи

164 Переклад зроблений за виданням Al-Kindi Kitab fllim al-Katif / (B. Gerrit, C. Burnett, C. Therese) // Hermetis Trismegisti. Astrologica et Divinatoria / (B. Gerrit, C. Burnett, C. Therese). – Turnhout: Brepols Publishers, 2001. – Р. 288–343., під редакцією М. М. Якубовича. Окрема подяка за допомогу в роботі над перекладом О. Львівній.

таємниці та загадки науки. Один чоловік був першим у тому, що не було відкрито, відкривши те, що хотів після цього. Інший чоловік пояснив те, що було збережено древніми, якомога зрозуміліше, використовуючи прості методи, близько до джерела. (Ще один) чоловік знайшов суперечності в книзі: він не викреслив їх, але виправив. Дуже поважаючи свого учителя. Той чоловік нічого не додав і не відняв із власного бажання.

Я знайшов листівку, в якій були речі, які стосувалися науки [вивчення] лопатки. Я перевірів більшу частину і побачив, що виявлене у листівці дійсне, для того, хто шукає її походження.

Я знайшов багато речей, які зробили необхідним повернення до умов, поданих у листі. Це була одна із грецьких книг, написана їхнім рукописом, і я пояснив [її] якнайкраще відповідно до задуму автора. Є зв'язок, який вказує, що Гермес Мудрий та інші грецькі філософи написали її.

* * *

*В ім'я Господа милостивого і милосердного,
в Якого я вірю*

Перша частина лопатки, а саме велика колона і місце халіфів та емірів, поділена ще на три частини. Перша частина тягнеться з найвищої до найнижчої точки. Це заглиблення, і належить воно власнику лопатки. Далі є верхівка великої колони, і в ній хтось бачить престол еміра, його місце, його силу, його володіння, його гробницю, його воїнів, його братів, двоюрідних братів по лінії батька, його візирів, місцевих управителів, його писарів, супутників та його адміністраторів.

Друга частина належить тим, хто має справу з ними, візірам, народу Фіхри¹⁶⁵, народу Марвана та арабам.

Третя частина, як зовнішня, так і внутрішня, стосується власника лопатки. У ній хтось бачить власну могилу і могили родичів, своїх дітей, рідні і наближених до нього.

¹⁶⁵ Курайшити.

Друга частина лопатки – тонка колона. Вона, як і велика колона, поділена на три частини. Її перша частина – темна зверху – стосується язичників. У ній хтось бачить їхні напади, війни, їхнє відхилення, руйнацію, їхні могили і всі новини. Друга частина – тонка і гостра – стосується цін. У ній хтось бачить їхнє падіння і ріст. Третя частина по відношенню до заглиблення стосується власника лопатки. У ній хтось бачить його приниження і ув'язнення в напрямку вени, де знаходиться вхід у заглиблення із випуклого боку заглиблення.

Третя частина лопатки – це великий хрящ. Це верхівка лопатки і найгірше місце, там буде дшевизна. Вона поділена на три частини. Перша її частина, верхівка, стосується еміра, його армії і флоту. Друга частина, яка знаходиться навпроти, під «нерівністю» стосується моря, кораблів і флотів. Третя частина є темною і стосується язичників. Хтось бачить у ній могили найкращих людей, їхню війну і їхню кров.

Четверта частина лопатки, а саме малий хрящ – це хребет на зовнішньому боці лопатки, який поділений у свою чергу на три частини.

Перша частина – піднята, яка знаходиться в основі шиї. У ній хтось бачить ложе власника лопатки, те, що є добрим, а що поганим для нього, добрим для його синів, сім'ї і матері його дітей, місце його вільних жінок і місце слуг. Друга частина – місто. У ній комусь відкривається добробут посівного року і родючість, а також кухар, який готує лопатку. Третя частина стосується овець і їх випасання, села і власника лопатки.

П'ята частина кістки ділиться на три частини, будучи найнижчою точкою лопатки і шиї, як із зовнішнього, так і з внутрішнього боку. Перша частина – це третя частина великої колони і третя частина малої тонкої колони. Усе це стосується власника лопатки. Друга частина – це перетин морів. У ній хтось бачить могили його сім'ї, які знаходяться над тим місцем, [вздовж]

великої колони. Хтось бачить могилу самого власника лопатки і його хворобу, а хтось бачить його велич, його благородство і його наближеність до еміра. Третя частина – це друга сторона тонкої колони. У ній хтось бачить власну долю і долю власника лопатки та її причини.

I Розділ «Лопаточника»

Якуб ібн Ісхак аль-Кінді сказав: «Якщо ти бачиш в заглибленні проявлені білі цятки, то це гаманці з монетами, які чекають на власника лопатки. Якщо ти бачиш затоплені рівчачки, то це втрата худоби. Якщо ти бачиш білі сліди, власник лопатки має багато одягу і грошей. Якщо ти бачиш навпроти вени, а це вхід в заглиблення, чорну доріжку, то це означає, що невдовзі подорожній постукає у двері будинку власника лопатки. Якщо ти бачиш червону доріжку, яка веде до заглиблення, то це означає, що подорожній увійде в будинок. Якщо ти бачиш багато доріжок, тоді власник лопатки має протиріччя з людьми у його домі. Якщо ти бачиш в заглибленні червону цятку, це означає, що власник скоро отримає нову тварину. Якщо ж таких крапок багато, то їх кількість відповідає кількості худоби, яку він матиме невдовзі. Якщо бачиш чорну стежку навколо заглиблення¹⁶⁶, то цей чоловік знаходиться в облозі в його домі або в його місті, або ж одне з мусульманських міст в облозі. Якщо ця стежка червона, то це означає, що в облозі одне з міст Візантії. Не приписуй це ще чомусь».

II Розділ «Лопаточника»

Якуб ібн Ісхак аль-Кінді сказав: «Якщо на шийці з переднього боку лопатки ти бачиш білу доріжку, то чоловік цей – мандрівник. Якщо доріжка простягається у напрямку великої колони, тоді він подорожує до еміра, привітність та радість чекають на

¹⁶⁶ Заглиблення, найнижча точка лопатки, розвилка.

нього. Якщо поруч ти бачиш ще одну стежку і веде вона в те місце, яке знаходиться поруч з великою колоною, тоді власник лопатки є управителем, який йде з інспекцією та оглядом¹⁶⁷. Якщо ти бачиш в тому місці опуклість або виступ – власник лопатки буде відзначений султаном. Якщо бачиш там дірку, це означає, що власник лопатки скоро одружиться або ж проситиме шлюбу. Якщо довге заглиблення в тій частині великої колони, що знаходиться навпроти шиї, це значить, що власник лопатки помре. Якщо ти бачиш білі дірочки у ній, це означає, що він страждатиме від виснажливої хвороби. Потім він вилікується, якщо на те воля Бога. Якщо ти бачиш сліди на місці великої колони, це означає, що власник лопатки буде засмучений через султана. Якщо там є тріщина, розкол чи інші сліди, тоді власника лопатки буде ув'язнено або принижено – про все це сказано там. Якщо ти бачиш спереду тієї частини жовту або білу хмаринку – це тривале лихо. Якщо ти бачиш дірку в тій частині шиї, що знаходиться поряд з хребтом під заглибленням в нижній частині підвищення, тоді в будинку має місце корупція. Це перевірено в кожному випадку. Не приписуйте цьому інші значення».

III Розділ, який стосується лопатки

Якуб сказав: «Якщо дірка є в хребті, тоді корупція буде серед слуг і рабів. Якщо навколо дірки ти бачиш подряпину будь-якого кольору – такого ж кольору буде і винуватець. Якщо дірка є в тій частині, яка знаходиться поруч із хребтом і далеко від шиї, значить серед сестер власника або дочок чи вільних жінок має місце перелюб. Якщо ж на тому місці немає ні дірки, ні подряпини, ні тріщини, значить власник лопатки вільний від нещасних випадків. Якщо ти бачиш зубець, який виступає вниз шиї на горбі, то в будинку є жінка, вагітна від раба. Якщо ж в цьому місці є тріщина, то це означає, що в будинку є вагітна дівчинка–

¹⁶⁷ «та є шанованим серед людей».

рабиня. Якщо ж поблизу видно різні доріжки, тоді до дружини чоловіка за його відсутності прийде інший, і дитина народиться від чужого. Якщо ж в тому місці нема ні доріжок, ні подряпин, тоді вагітна жінка є порядною, чистою і чесною. Яке б заглиблення чи подряпину ти не побачив навколо хребта, це значить, що родич є поруч з ним. Який би зубець чи виступ ти не побачив на ньому, це означає збільшення його рабів і родини».

IV Розділ «Лопаточника» стосується хребта

Якуб ібн Ісхак сказав: «Якщо ти бачиш посередині і в найвищій точці хребта заокруглений кінчик/ жолобок з подряпиною на ньому, тоді власник лопатки матиме багатий урожай. Якщо ж він тонкий, тоді він матиме поганий урожай і зазнає багато збитків. Якщо ж він гострий і білий, то не матиме ні села, ні урожаю, а отже, мало їжі буде у нього. Якщо ж у найнижчій точці в цьому місці ти бачиш потемніння, це значить, що власник лопатки має багато овець. Якщо ж бачиш білий колір натовість, це свідчить про те, що немає в нього овець. Якщо ж ти бачиш пожовтіння на хребті в тому місці, яке стосується міста¹⁶⁸, це значить, що пожежа буде в його селі чи будинку».

V Розділ, який стосується міста

Якуб сказав: «Якщо ти бачиш подряпини на «місті», це шпигуни, які шукають інформацію про нього. Якщо ти бачиш білу, відкриту доріжку в «місті», посланець прийде до власника лопатки з гарними та радісними новинами».

VI Розділ моря

Якуб ібн Ісхак аль-Кінді сказав: «Якщо ти бачиш на перетині колон – а це і є море – могилу, то вона належить члену родини власника лопатки: або його брату, або дядьку по батьківській

¹⁶⁸ Так називається окрема частина кістки.

лінії. Якщо ж там багато могил, то їх кількість відповідає кількості тих, хто помере в родині. Якщо ж на перетині колон, в тому місці, що знаходиться найближче до великої колони, ти побачиш білу стежку, яка веде до блякості на лопатці, тоді цей чоловік є мандрівником, на якого чекає добро і щастя».

VII Розділ про колони

Якщо ти бачиш на перетині колон стежку або подряпину, це означає, що власник лопатки є управителем володінь султана або одним із його слуг. Якщо ж ти бачиш білий колір або пожовтіння в цьому місці, тоді власник лопатки є стурбованим або засмученим. Якщо ти бачиш в цьому місці або в його крайніх точках подряпину – знамена будуть пов'язані навколо голови власника лопатки. Якщо ти бачиш темний колір там, то повністю оснащені армії постануть перед ним. Якщо ж ти бачиш, що це місце стало жовтим і білим, тоді чоловік буде усунений і принижений ними. Якщо там є білі кола, тоді чоловіка цього буде ув'язнено.

VIII Розділ

Якуб сказав: «Якщо ти бачиш зубці, які виступають на тонкій колоні, в тій частині, яка знаходиться близько до третьої частини заглиблення і яка стосується власника лопатки, то це означає, що багатство чекає на чоловіка. Якщо ти бачиш дірки навколо заглиблення, якщо вони темні, то його підземні зерносховища наповнені їжею. Якщо ж вони білі, то це значить, що порожні його зерносховища. Якщо не бачиш дірок, то нема у нього ні підземних зерносховищ, ні їжі».

IX Розділ

Якуб сказав: «Якщо ти бачиш пожовтіння на місці матері дитини там, де знаходиться місце вільної жінки під горбцем, це означає, що в жінки період менструації. Якщо все те місце жов-

те і темне, значить жінка, яка готувала цю лопатку, робила це під час менструації. Якщо ж те місце біле і сама лопатка біла, це означає, що жінка, яка готує лопатку стала чистою, очистивши себе від менструальних виділень. Якщо ж ти бачиш на тому місці білі плями, це значить, що лопатку готував чоловік.

Х Розділ

Якуб сказав: «Якщо ти подивишся на місце матері дитини і побачиш жовтизну зі згустками чорного в ній, а також подряпину там, то це означає, що слуга здійснив перелюб у домі. Якщо ж там є дірка із виступаючим зубцем, значить служниця завагітніла під час перелюбу. Якщо ти бачиш білу доріжку, яка виходить за межі цього місця в напрямку шиї, значить власник лопатки зраджує. Якщо там є білі кола, то це означає, що перелюб і аморальна поведінка має місце у будинку між членами сім'ї і рабами. Якщо ти бачиш на шиї під горбцем чорний надріз або подряпину, значить чоловік є зіпсованим содомітом».

*XI Інший розділ, який стосується власника лопатки*¹⁶⁹

Якуб ібн Ісхак сказав¹⁷⁰: «Якщо ви подивитеся на розвилку і побачите білі цятки на ній, це означає, що фінансовий прибуток чекає на власника лопатки. Якщо ж вони чорні – біда спіткає власника кістки, а саме: смерть членів його родини. Якщо ж дві цятки білі, а одна чорна, то це означає гроші, витрачені ним. Коли ж перша цятка чорна, друга – червона, а третя – темна, то це означає, що голод або скорбота чекає на власника лопатки, а також вигнання його з будинку і країни. Коли ж цятка розташована на краю розвилки і має чорний колір, тоді це означає, що він подорожуватиме зі своєю родиною. Якщо ж вона знаходиться ближче до білого, він матиме силу [нащадків]. Якщо ж це зміша-

¹⁶⁹ Тут Гермес розпочинає під заголовком «Розділ, який стосується заглиблення/розвилки і написаний Гермесом Мудрим». Заглиблення, найнижча точка лопатки, розвилка.

¹⁷⁰ Слова Гермеса.

ний колір, тоді це означає смерть його родичів. Якщо ж його [змішаний колір] можна побачити на колоні, між колоною і Бутром, на місці Бутру, розлитим по розвилці на відстань пальця, тоді це означає, що гроші будуть позичені у нього і не повернені назад. Якщо ж попередньо це було на іншому боці лопатки, це означає, що він забуде про них. Якщо на місці тварини жилава плоть лишилася в тій частині поділу, яка стосується політеїзму, то це і є тварина, яку здобуде власник лопатки. Коли ж це бік колони, то це означає тварину, яка поранить чоловіка. Якщо на перетині двох колон є чорна жила завдовжки з пшеничний колосок і вона знаходиться ззовні – це печаль, яка чекає на власника лопатки. Якщо в тому місці є впадина, вона глибока й довга, то означає смерть власника лопатки. Якщо видно підвищення на місці ложка поряд із впадиною, то це означає смерть в будь-якому випадку. Якщо впадина ближче до короткої частини, то вона означає смерть когось із членів родини, одного з його власних синів. Якщо ж вона знаходиться близько до побілілої частини – смерть когось з боку матері [батька], поглянь на неї. Якщо ти бачиш чорну цятку в частині моря між цим місцем і верхівкою розвилки – це посланець, який поспішає. Коли цятка червоного кольору, вона означає кров і тому подібне. Якщо ж розташована близько до побілілої частини [і цятка чорного кольору] – це жінка».

XII Розділ

Якуб¹⁷¹ сказав: «Якщо ти бачиш на місці ціни, а саме на кінці горбочка розвилки і аж до кінця лопатки, криву, то це означає зріст цін. Якщо крива знаходиться ближче до чорного кольору, тоді [зріст цін] був спричинений посухою. Якщо ж ближче до білого – дощами. Ближче до червоного – саранчею. < I >¹⁷² Якщо

¹⁷¹ Гермес передає.

¹⁷² Латинський і арабський текст стають відповідними з цього місця.

середина горбочка пронизана дірками, які покривають половину хряща – це скорботний випадок, який трапиться із власником лопатки. Якщо ж там можна побачити сірий колір з червонистими цятками – це багатство, яке здобуде власник лопатки. Якщо ж там почервоніння, це означає, що в тієї[жінки], яка готувала кістку, менструація.

Якщо на кінці тієї частини, яка знаходиться поруч з розвилкою/заглибленням – вигин і крива, то та [жінка], яка готувала лопатку, плаче. Якщо ж у тому місці, у верхньому шарі є дірка, це означає, що та, яка готувала лопатку, випустила газ. Якщо ж посередині, ближче до передньої частини того місця є не проколота впадина, то лопатку готувала довговолоса жінка. Якщо ж те місце проколоте, то це означає, що ту, котра готує лопатку, нещодавно було поголено. Якщо ж на тому місці є три цятки, це означає, що вона випустила газ [безшумно]. < II > Коли на колоні незгоди, від її початку і до кінця, нерівна поверхня, це означає, що страшний голод, якщо на те воля Божа, наздожене людей, які не миряться».

XIII Розділ

Якуб сказав:¹⁷³ «Якщо ти бачиш простір без впадин на місці царя язичників, це означає кінець їхнього панування¹⁷⁴. Якщо посередині їхньої колонії є дірки, це означає, що між ними і їхніми ворогами панує мир. Якщо на місці їхнього царя є впадина, яка знаходиться близько до краю, це означає набіг на тих з них, хто є близьким до народу капітуляції¹⁷⁵ і їх знищення.¹⁷⁶ Якщо впадина витягується на ширину пальця від місця їхнього царя – це армія, яка чинить супротив їхньому королю всередині країни. Якщо на відстані трьох пальців від верхньої точки ло-

¹⁷³ Гермес передає.

¹⁷⁴ Смерть.

¹⁷⁵ Наприклад, на мусульман.

¹⁷⁶ Набіг на тих, хто веде їх до капітуляції та знищення (загибелі).

патки є тріщина, то від її протяжності залежить руйнація їхніх країн. Якщо вона простягається на всю лопатку, то руйнація буде повною. Якщо вона простягається лише наполовину – зруйновано буде лише половину¹⁷⁷, і буде меч, який розкидає їх. Якщо там є видовжені, але не широкі дірки, то вони самі, вбиватимуть одне одного. Якщо дірки широкі, але не довгі – це від їхніх ворогів. Дірки заокруглені – від великого еміра, який керує ними. Якщо дірки мають темний колір в тому місці, то це означає смерть еміра, яка супроводжується голодом і від’їздами. Якщо ти бачиш на перетині колон по ширині лопатки темноту і маленькі поверхневі доріжки червоного кольору – це армії, які готуються виступити проти ісламу. Якщо ж це колір подібний до [кольору] бруду – це сильні дощі. Сіруватий колір означає сильну посуху. Якщо це жовтуватий колір – спустошуючу саранчу. Якщо ж це місце є скоріше білого кольору – це достаток і добробут.

< III > Якщо ж ти подивишся на другу частину, а лопатка поділена на дві частини: одна частина відведена ісламу, інша – ідолопоклонникам; то частина, яка стосується ісламу, також поділена, людям розбрату дісталася частина поблизу політеїстів, і люди розбрату з ісламу [частина лопатки, що стосується лише ісламу] погоджуються з мусульманами, котрі перемагають політеїзм. Якщо ти бачиш, що колір на межі і на місцях людей розбрату близький до чорного, то це лихо від султана, яке чекає на них. Якщо на межі є довгі лінії червоного кольору, то це армія, взята султаном під його королівське управління. Якщо ж вони є короткими, то це відома людина із вкороченим правлінням¹⁷⁸. Якщо на тому місці є дірка або подряпина, або ж чорнота, то це означає напад на них. Якщо ж воно є червоним, то це означає, що голод спіткає їх.

< IV > Потім подивися на місце халіфа. Якщо на боці колони

¹⁷⁷ Тут арабський текст Гермеса закінчується.

¹⁷⁸ Усунена від влади.

воно покрите борознами, то це означає кінець його правління. Якщо впадина є на боці кінчика лопатки, а це місце управителя двором, то це означає його смерть. <V> Якщо ти бачиш пряму борозну на місці управителя двору, то це означає його звільнення. Якщо ти бачиш, що вона не дуже рівна і ще більше заглиблюється – це смерть.

XIV Розділ

Якуб сказав: «Якщо ти бачиш кіптяву на місці візирів, це означає, що звільнення матимуть місце між ними, і їхні звільнення* залежатимуть від кіптяви, яку ти бачиш. Якщо ти знаходиш цятку в цьому місці, то це одна людина, яка буде звільнена. Якщо ти знаходиш більше цятки, то кількість звільнень залежатиме від кількості цятки, які ти знаходиш. Якщо одна з крапок є продовгуватою, то це значить, що один з арабів буде звільнений. Якщо вона виглядає тонкою – він є одним із клієнтів. Якщо вона виглядає тонкою і білою, то він із самих людей».

XV розділ, який стосується н'ятої частини

Якуб сказав: «Якщо ти бачиш, що місце чоловічого ложа з боку хряща вкрите борознами, то він розлучений зі своєю дружиною. Якщо борозна має ознаки тріщини, це має значення < ... > і колись його дружина народить дитину, яка не виживе. Якщо борозна не має закінчення, це означає, що помер чоловік, а не жінка. Якщо ти бачиш затоплену могилу на тонкій колоні під розвилкою, то це для дружини власника лопатки. Якщо вона білого кольору, то це хвороба, яка вразить її, і від якої вона вилікується. < VIII > Якщо ти подивишся на цятку на горбці, і вона буде білого кольору, то це подарунок зроблений йому з того, що дає земля. Якщо вона чорного кольору, то це тварина, подарована йому».

XVI Розділ, який стосується повені

Якуб сказав: «Якщо ти бачиш у найнижчому місці на місці розбрату жовтизну, яка стікає з місця кафедри еміра до місця політеїстів на великому хрящі від одного краю лопатки і до іншого, то це повинь. Якщо ж воно має червоний колір і рухається від місця із жовтизною, то це означає розбрат і вбивство. Якщо ти бачиш в білизні лопатки чорноту без жодних слідів та подряпин, це знак дощу. Якщо ж ти бачиш жовтизну або щось схоже на плями, це знак вітру і вогню. Якщо ти бачиш в білизні лопатки веснянки з білизною*, то це знак потопів і розлиття річок».

XVII Розділ

Якуб сказав: «Якщо ти бачиш на місці візирів дірочки, то це смерть серед книжників. < XI > Якщо ти бачиш дірки на місці скарбниці, це означає втрату величезного багатства султана. Якщо в цьому місці є лінія, то це означає звільнення хранителів скарбниці. Якщо ж воно чорне від самої лопатки, це означає недовготривалість [зраду] його життя і зменшення багатства царя. < XII > Якщо кінчик лопатки [власника] вівці обпалений, але місце еміра неушкоджене, це означає зменшення кількості слуг царя».

XVIII Розділ

Якуб сказав: «Якщо ти бачиш тріщини на кінчику лопатки вівці еміра, значить емір домінує у всіх його ситуаціях. < XIII > Якщо ти бачиш розколину в кінці лопатки, а саме у великому хрящі від місця еміра до місця політеїстів, схожу на зрошувальний канал, це вказує на те, що його смерть близько або ж, що він покине країну зі своїми товаришами і що його королівство для когось іншого, а не для нього і його товаришів. Якщо лінія зламана по середині і перервана, це означає, що буде згода між ним і його ворогами. < XIV > Якщо ти бачиш [в] місці подорожі на горбці

[борозну], рівну від її початку й до її кінця, це вказує на те, що васали царя загинуть в морі. Якщо ж воно не має горба, це вказує на те, що жоден з родини царя не успадкує. Якщо ж воно не має горба, і це місце тріснуте в пласкій частині лопатки, то це вказує на царя величезної величності, який гине у морі, і він буде тим, з ким це станеться».

XIX Інший розділ про лопатку

Він сказав: «Якщо тобі дана лопатка, аби подивитися в неї, будь уважним до знаків, які я пояснив тобі, і визначай таким чином те, що являється перед тобою в них і розглядай їх зважаючи на свій розум. Знай, що хто використовує розум, той виведе з них багато речей, про які я не згадував, оскільки не можна згадати все. У (моєму спостереженні) причин і основ я завершив у першій частині цієї науки те, що стосується лопатки або вівці, або ягняти, чи курки, кроля, будь-якої іншої тварини, яка має лопатку і чиє м'ясо їдять. Ти повинен зробити висновки великого значення з маленьких так, щоб навіть найменший знак не лишився під сумнівом, а був осмислений твоїм розумом настільки, наскільки це можливо, як і багато інших (вказівок/знаків); Бог всезнаючий».

XX Розділ, в якому розглядається власник лопатки

Він сказав: «Коли впадина не має краю, це вказує на те, що власник лопатки буде підвищений до служби султана. Коли вона сіро-чорна, (він буде підвищений до) судової влади; коли ж біла – до візирів; червона – до його управителів двором. Коли там є цятка посередині, це всупереч його справам знищення підданих. Коли цятка чорна – його справи підуть вкрай погано. Коли крапка жовта – він здобуде високу посаду після суперечок. Якщо цятка сіра – він помре серед рабів султана».

XXI розділ, який стосується еміра

Він сказав: «Якщо велика колона тріснута від місця еміра до місця заглиблення, і тріщина глибока, то один зі слуг не з його родини успадкує його владу. Якщо правління є гладким, без розділів, наступник буде з його родини. Коли вона [тріщина] дуже глибока, його наступником буде його опонент. < XVII > Якщо ти бачиш на колоні, що дірки були викопані в місці палацу, яке є місцем візирів, то це означає руйнування в палаці. Якщо ти бачиш цятки та плями на ній, то це означає будівництво в палаці. Якщо ти бачиш чорні дірки у ній, то це означає абсолютну руйнацію. Якщо в цьому місці є підвищена [опукла] точка, це означає вітер, який зносить конструкцію¹⁷⁹ цього палацу. Якщо ти бачиш, що перетин колон виступає, то це вітер, який зносить те, що було побудоване¹⁸⁰ людьми. Якщо ти бачиш опуклість у двох місцях, то це також означає вітер. Якщо ти спостерігаєш дірки у цьому місці і чорні цятки в напрямку верхівки лопатки, то це означає град, який буде крупним. Якщо цятки маленькі – град буде маленьким. Якщо ти спостерігаєш чорні подряпини у цьому місці, то це вказує на псування соку».

Якуб ібн Ісхак сказав: «Цей лист, знайдений у листівці, є нічим іншим, як словами грецького філософа. У ньому немає нічого, сказаного нашими власними словами. Ми нічого не додали до перекладу його слів, за винятком того, що замінили значення деяких слів, аби якомога краще пояснити їх. Я дав чіткий опис того, що він випробував. Я укладу книгу для тебе так, щоб показати мету моїх досліджень. Я прошу Бога, Якому належить могутність і велич, відкрити твоє серце до знання (яке міститься там), скріпити його розумінням і дати тобі язик, який задає питання, та розуміюче серце, і щоб Він дав тобі знати, як використовувати це знання. Він бо його покровитель, Він здатен зробити так, і Він єдиний, до кого можна звернутися щодо цього; немає

179 «Дерева» (Lat1 272, 217).

180 «Дерева» (Lat1 272, 219).

ніякого партнера поруч з Ним. Я записав для тебе, мій улюблений сину, найкраще знання, найблагородніші істини, високі причини і чисту побудову знання науки лопатки, і успіх (даний лише) Богом.

СХЕМА ЛОПАТКИ

< Місця на лопатці >

< Перша частина: Велика колона >

1. Це велика груба колона, поділена на всі ці частини. Вона стосується еміра і його товаришів, їх власності й того, що трапляється з ними там.

2. Це ставка еміра, в якій він бачить свою могилу.

3. Місце сім'ї еміра, його ложа і те, що відбувається там.

4. Місце потомства еміра і його синів та те, що трапляється з ними там.

5. Місце слуг еміра і те, що трапляється з ними там.

6. Місце візирів еміра – найближчих з них – і те, що трапляється з ними там.

7. Місце провінційних управителів еміра і те, що трапляється з ними там, як хорошого, так і поганого.

8. Місце писарів еміра та його виконавців.

9. Місце народу Фіхри і те, що трапляється з ними там.

10. Місце народу Марвана і те, що трапляється з ними там.

11. Місце халіфату і те, що трапляється з ними там.

12. Місце арабів загалом і те, що трапляється з ними там.

< Друга частина: Тонка колона >

13. Місце їхньої злості і їхньої в'язниці і те, що трапляється з ними у присутності їхнього царя.

14. Місце знищення язичників через голод, їхні негаразди та неприродні шляхи і те, що трапляється з ними там.

15. Місце зростання і падіння ціни і те, що відбувається там, а також місце олії, масла і фруктів.

16. Місце домашньої худоби власника лопатки, а також місце втрат і здобутків, які трапляються (в його житті) і тому подібне.

< Третя частина: Великий хрящ >

17. Тут хтось бачить добробут (...).

18а. (...) хвороба і те, що відбувається під час неї.

18b. Безпека моря

19. Місце труднощів моря і його зникнення.

20. Місце труднощів моря і загибелі людей у ньому.

21. Місце труднощів моря язичників.

< Четверта частина: Малий хрящ >

22. Місце шпигунів, нічних зловмисників і ворогів усередині країни.

23. Місце підняття і падіння ціни й того, що трапляється під час посухи, а також це малий хрящ, який є краєм хребта в напрямку до його кінця.

24. Горбець. Це місце чоловікового ложа, яке включає, як хороше, так і погане для нього, а також двері його будинку і тих, хто живе з його родиною.

25. Будинок чоловіка, безпосередньо леже.

26. Місто. Це середина хребта.

27. Село, з якого була взята вівця.

28. Місце коня, чоловіка і його сідло та (...).

< Море >

29. Це місце моря – великий хрящ – хтось бачить у ньому битви мусульман з язичниками та їхні вбивства і те, що відбувається між ними.

30. Це місце темного моря, яке ділять між собою язичники та мусульмани.

31. Місце язичників і місце їхнього моря, яке розділяється.

32. Місце моря, флотів, човнів, знамен, те, що як добре, так і зле, яке трапляється з ними там.

33. Місце відправлення човнів і те, що трапляється між ними та їхніми ворогами.

34. Місце моря язичників і їхніх човнів та флотів, їхніх виходів до мусульман, їхніх воєн¹⁸¹ і того, що трапляється між ними під час цього.

¹⁸¹ Експедицій.

35. Місце могил язичників на морі, їхніх знамен, їхніх виходів з їх регіону, а також те, що трапляється з ними.

< Інші місця на пласкій частині лопатки >

36. Це місце, в якому хтось бачить емірове, як добре, так і погане.

37. Місце скарбниці (khizana) еміра, його одягу і його зброї.

38. Місце емірового замку.

39. Місце ставки (qa'ida) еміра, місце в'язниці та того, що трапляється у ній.

40. Місце управителів двором (hajib) еміра.

41. Місце п'ятничної мечеті еміра, його країни і регіону та те, що відбувається там.

42. Місце вбивства, могил, битви, шатер язичників та те, що відбувається там.

43. Місце царя язичників, його столиці, його основи, його могили і те, що він бачить там для себе.

44. Місце слуг їхнього царя і те, що трапляється з ними.

45. Місце прикордонної провінції і Сарагоси, тих, хто намовляє інших проти еміра, і те, що трапляється між ними, зі змінами від доброго до поганого і навпаки.

46. Місце шляху кавалерії, армій, солдатів і їхніх походів на політеїстів, те, що трапляється між ними у війнах та згубній біді, а також це місце Кордобі.

47. Місце боротьби політеїстів з мусульманами, а також їхні війни, їхні човни та те, що трапляється під час них.

48. Місце ворога язичників, їх вбивство і облога та те, що трапляється під час нього.

49. Місце воєн язичників, виходів з їхньої країни та поширення в інших регіонах та країнах.

50. Місце кавалерії язичників, їхньої битви та їхнього походу на них, якщо на те воля Бога.

51. Місце воєн язичників, їхніх бід, а також смерті їхніх

найбільших лідерів, а також місце (...) ¹⁸² серед них та те, що трапляється з ними.

52. Місце Ємену та народу Quda'a (...)

53. Місце Єгипту та Хіджазу, а також їхнього регіону і те, що трапляється там.

54. Місце дощу і вітру та те, як хороше, так і погане, що трапляється під час цього.

55. Місце Бутру, а це варвари, та те, що трапляється з ними там.

56. Місце Ефіопії, а це негри, та їхнього регіону, а також те, що трапляється з ними там.

57. Місце моря, кожного з них, його зовнішньої та внутрішньої частини.

< П'ята частина: Заглиблення >

58. Місце заглиблення. Повністю, як внутрішня, так і зовнішня сторона, стосується власника лопатки. У ньому він бачить, як хороше, так і погане.

59. Заглиблення – це господарство чоловіка, місце його сім'ї, його власності, його одягу, його худоби та людей в його домі.

60. Місце м'яса, а також це корінь ув'язненого ¹⁸³ на голівці розвилки.

61. Корінь нещастя та те, що він бачить у ньому.

62. Порожнина заглиблення, а також місце домашніх тварин, його зерносховищ, місце його рабів і слуг, тіток по батьковій та материній лінії та всіх родичів.

< Мала колона >

63. Мала колона, у ній він бачить могилу його сім'ї та родичів.

64. Місце могили чоловіка, зокрема його власної.

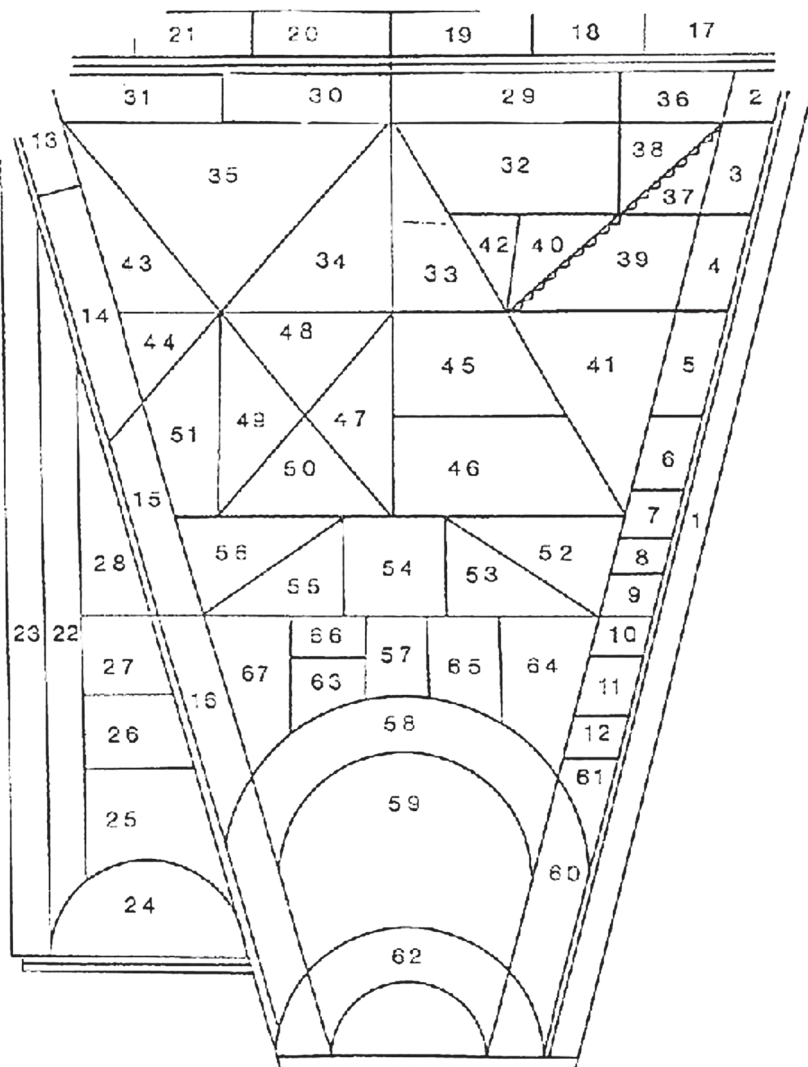
65. Місце власника лопатки та його могили, якщо вона довга, а також місце могили його синів та його родини.

¹⁸² Слово, яке не можна розшифрувати.

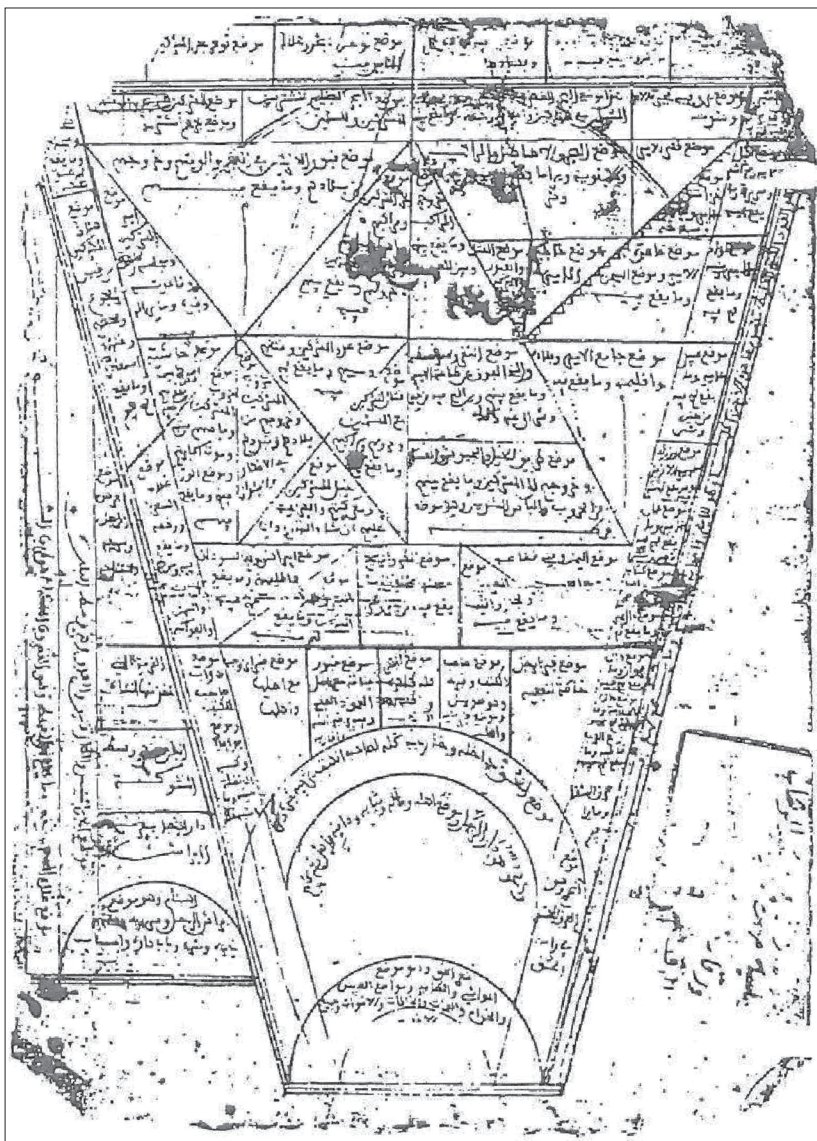
¹⁸³ Значення цього слова є незрозумілим в арабському тексті.

66. Місце могил його дочок та основа малої колони, у ній він бачить могили його родини та родичів.

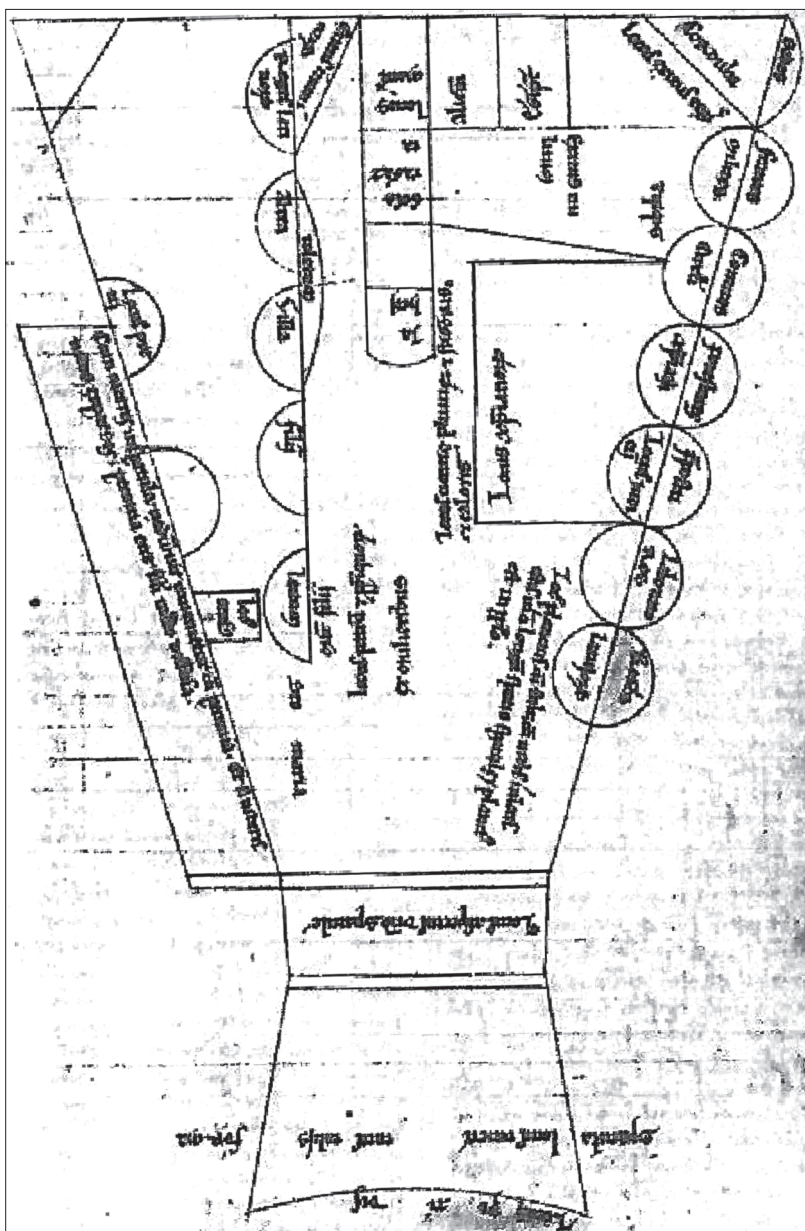
67. Місце могили його дружини з сім'єю в основі малої колони.



Ключ для розуміння знаків арабського манускрипту XV-XVI ст.



Права бараняча лопатка із місцями знаків. Туніс.
Національна бібліотека, №18848



Права бараняча лопатка із знаками латинською мовою.
Оксфорд. Бодлеанська бібліотека. Misk. 396, f 112r

ГЛУБОКОМУДРАЯ ЧУГА¹⁸⁴

Гадание на бараньей лопатке

Поклоняюсь святому Манджушрию¹⁸⁵.

Желтое письмо, сочиненное святым Манджушрием, принадлежащее Гун-Гушию, копия которого была брошена ногой в Деву-море, где она и остановилась, потом была сорвана и съедена белым бараном с черной головой; впоследствии лопатка оно-го послужила предметом упования и указателем будущей судьбы современным людям Шигимуния.

Краткое указание относительно к гаданию: узнавай следующие пять признаков, как-то: буквы, цвет, форму, наружность и трещины¹⁸⁶, пять куч, пять недавних яств, яства пяти скотин, яства пяти амврозий, пять внутренностей (т. е. сердце, легкие, печенька, селезенка и почки) и пять стихий. В гадании о болезни обрати особенное внимание на наружность и цвет всякого рода болезни, что должно обнаружиться на ней. Одним словом, ищи и наблюдай признаки, по какому поводу лопатка сожжена; затем, определив признаки, обнаруживай. По совершенном усвоении всех этих, от малого до великого, признаков и всего гадания, можешь называться мудрецом изю всех мудрецов.

Поклоняюсь Манджуширию.

Манджуширий ясно говорит, что давно из 12 великих астрологических книг извлечено было краткое гадание по кости лопатки, которая имеет шесть превосходных качеств. От этого и самое гадание называлось: лопаткою, имеющею шесть отменных достоинств. Краткая история о происхождении подобного рода гадания: давно находилось стадо в 70 баранов, белизна которых

184 Текст передрукований із видання Гомбоев Г. О гадании на бараньей лопатке (перевод со старомонгольского языка старинной бурятской рукописи) / Г. Гомбоев. – Закаменск: Наран, 1991. – 32 с. На жаль монгольський текст нами не був виявлений. Існує лише російськомовний переклад. Подається без змін у російськомовному перекладі.

185 Манджушири – слово санскритское, имя божества.

186 Эти пять слов приняты как термины и означают самую лопатку и образовавшиеся на ней трещины.

была белее молока. Однажды оно шло на водопой к морю; между прочим, находясь у моря, увидело в воде подобных же себе; заключив из этого, что такое же стадо собратьев живет в воде, оно стало бегать по берегу взад и вперед с бляением. В это время царь Лусов (драконов), узнав причину беготни, сказал, что между животными это стадо хотя и занимает самое последнее место, но среди него есть белый баран, белее белого молока; и так как много зол, несчастий, болезней и прочих напастей у людей, то сжалившись над ними (т. е. над людьми), царь Лусов бросил к этому барану один знак, который и попал в его лопатку. Затем он произнес следующие слова: да пользуются этим знаком и все существа.

Еще Манджуширий сказал, что много форм на лопатке, но ради существ открыто только пять следующих видов:

1. Если она имеет широкий, с обширными краями, котел¹⁸⁷, то хозяин его богат и хороший человек;
2. Если он (котел) узок и глубок, то хозяин ее – средний богач и находится в делах (занят делами);
3. Если он (котел) широк и толст, то хозяин ее – красноречивый и веселый человек;
4. Если он узок и продолговат, то хозяин ее – обжора, неуклюж, но скороход и дурной человек;
5. Если он тонок и тверд, то хозяин ее – обманщик и лицемер.

Еще Манджуширий открыл пять следующих признаков лопатки, относительно пяти обо¹⁸⁸ (куч): первая куча – Бурхана, вторая – Луса, третья – Тенгрия, четвертая куча – неприятеля и пятая куча – Эрлика. Этими пятью признаками гадай. В куче

¹⁸⁷ Котел – хотя этого названия и не найдется на рисунке, но видно, что им называется углубление, находящееся на узком конце лопатки и действительно подходящее на котел; оно бывает разное: иное глубокое, другое мелкое, а третье с толстыми краями и пр. Поэтому котлу угадывается наклонность хозяина, которому принадлежал баран прежде.

¹⁸⁸ Куча – эти разделяются между собой на 5. В тексте из следующих объяснений видно, что куча есть условное название кости. Кажется, что они должны находиться по краям лопатки, потому что трещины направляются всегда к краям, оставляя свое начало в середине кости.

Бурхана – два пути¹⁸⁹, два пути – в куче царя драконов, два пути – в куче Тенгрия, два пути в куче неприятеля и два пути – в куче Эрлика. Эти два пути, из коих один – белый, а другой – черный, служит для определения хороших и худых значений. Если гадание произведено о болезни, то из двух этих путей Бурхана белый означает покровителя больного, а следовательно, хороший признак, и тот Бурхан помилует этого больного; а черный путь – удаление Бурхана (т.е. гнев его) от больного. Для отвращения такого несчастья больной должен совершать следующие обряды: украшать белыми газовыми материями Бурхана и зажечь пред ним благовонные курительные свечи; поднести ему в неоскверненной, красивой чаше: золото, серебро и драгоценности, пшеницу, горох, разные зерна и разные яства; и при совершении обсанга (каждения)¹⁹⁰ читать арбан хоер кулгэн сутр¹⁹¹: освятить его и кадить ему должен Банди или же Бомба, либо Убаши или Бакши, которые имели бы отличное поведение. Такой обряд исправит все, и будет хорошо. В благодарность за совершение этих обрядов осытителям и освященным святыням поднести либо белую лошадь, либо белое жертвоприношение¹⁹². Если белый путь идет к куче царя драконов, то значит, что милость его обращена к больному; а черный путь значит гнев на него. Для отвращения последнего должно совершать следующее: при жертвоприношении должно сделать из теста фигуры четырех царей драконов и соорудить саца (пирамиду)¹⁹³; на четырех сторонах этих предметов поставить по одному обсангу (кадилу); а в середине их прочитать Билик-Пирамиды и Алиба-Нум, и, пригото-

189 Путь, дорога – видно, что это слово обозначает какую-нибудь дорожку, или трещину, образовавшуюся от огня.

190 Каждение – при курении благовонных веществ ныне читаются известные молитвы, сочиненные буддистами, но составленные прежде, были употребляемы шаманами; остатки этих молитв на монгольском языке еще и до сих пор существуют.

191 Юм в 12 томах, или Билик Парамиды.

192 Белое жертвоприношение – молочная или из плодов жертва.

193 Саца (пирамиду) – слово санскритское, обыкновенно переводимое словом: пирамида; здесь называется как фигура конусообразная, имеющая на себе несколько изображений Будды.

вив при истоке чистого ключа золото, серебро, яшму, жемчуг, лазурь, медь, латунь и разные яства, положить в чашу; притом налицо должны быть на привязи четыре разнородные скотины черной масти¹⁹⁴ для жертвы царю драконов. По окончании молитвы должно отнести фигуры царя драконов на приличное место, а все жертвы бросить в воду. Вследствие чего больной выздоравливает и будет жить в благоденствии.

При гадании о прибыли, первая прибыль будет состоять из следующих предметов: человека, верблюда, соболей, белок, панциря, оленя, оленьей самки, волка; все эти предметы принадлежат к одному первому разряду. Второстепенная прибыль: лошади, коровы (рогатый скот), платья, товары, корсаки, лисицы; эти принадлежат ко второму разряду. Если по направлению огня к верхнему омоку¹⁹⁵, (верхняя часть лопатки) окажется (признак?), то будет прибыль из вышесказанных предметов. Если не окажется такого, то это – признак ее замедления.

При сожигании лопатки должно соблюдать следующие правила: должно присутствовать не более двух или трех человек, и вообще участвовать при этом многим не хорошо; сжигание совершать надобно безмолвно на огне не очень сильном и не очень медленном; руки и ноги не держать крестообразно; не держать двумыслия (не думать ни о чем другом).

Вследствие несоблюдения этих правил, лопатка будет трещать и лопаться на огне; нос ее будет отпадать, будет горбиться, отваливаться по самое место жара или холода, будет ломаться; отпадет шея подле жара, или холода; куски отпадут от места котла; цвет переменится, причем на ней явятся разные цвета: белый, синий, красный, желтый и совершенно черный. Объяснению сущность предыдущего, сказанного.

¹⁹⁴ Привязать на (веревке) четыре разнородные скотины самой черной масти. Это выражение означает то, что четыре скотины четырех родов (т. е. лошадь, баран, корова и верблюд) должны быть на привязи там, где предполагается жертвоприношение.

¹⁹⁵ Гордость (омок) – под этим названием должно полагать на лопатке то самое возвышение, которое находится у самого края котла.

Звук чис-чис (издаваемый лопаткой во время сжигания) значит ссору и тяжбу; его родные скрытно против него злоумышляют и прибегают к гаданию. Против этого употребляй средство отвращения. Если лопатка трещит звуком тас-тас, то его дом и домашняя утварь одержимы нечистым; душа умершего приютилось у него в доме. Это худой знак; сделав Гай, вынеси его при чтении священного писания. Если нос отскочит – внезапно захворает, впрочем скоро выздоровеет. Многократно читай книгу: Бадзар-би-дарану. Если сгорбится (лопатка) в огне – причину этого следует искать в своем очаге; приноси жертву огню. Отлом по самое место жара означает, что он в этом году будет постоянно болен, бессилен и малодушен. Отлом по дорожке холода – в этом году не пойдет к нему несчастье; отлом по шее (дорожке) жара – в этом году ему будет горе и печаль. Отлом по шее холода – в этом году ему не будет ничего худого.

Непременно следует держаться правил сжигания. Одно пренебрежение повлечет за собою ошибки, вследствие чего и выйдет ложь; при правильном же сжигании лопатки должно ожидать и правильного гадания, а при неправильном – ошибок. Если передать все, что знаешь, значит, после ничего не будешь знать, а если не скажешь, значит, навлечешь на себя зло; тот только мудрец, который знает то и другое и передает сообразно с вышесказанным.

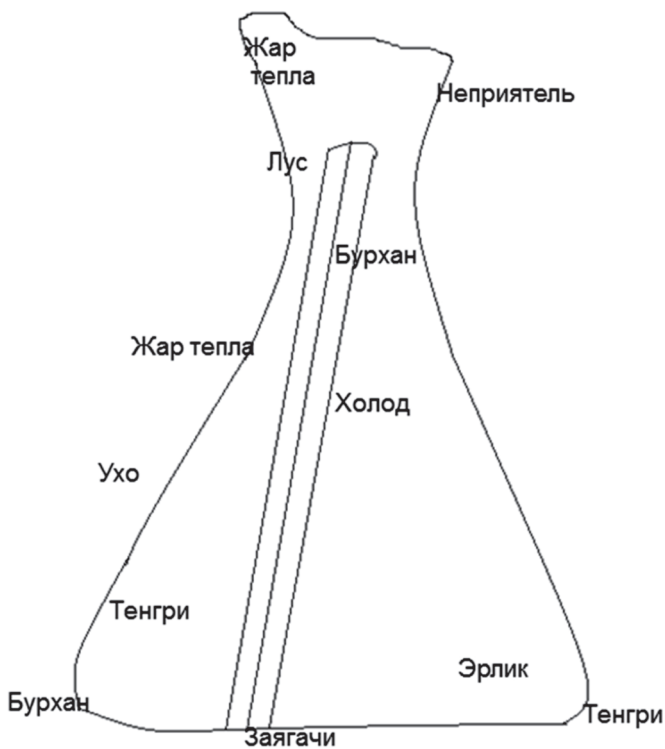


Схема правої баранячої лопатки за Г. Гомбоевим



Бараняча лопатка для скапулімантії. Етнографічний музей народів Забайкалля в Улан-Уде (Бурятія, РФ)

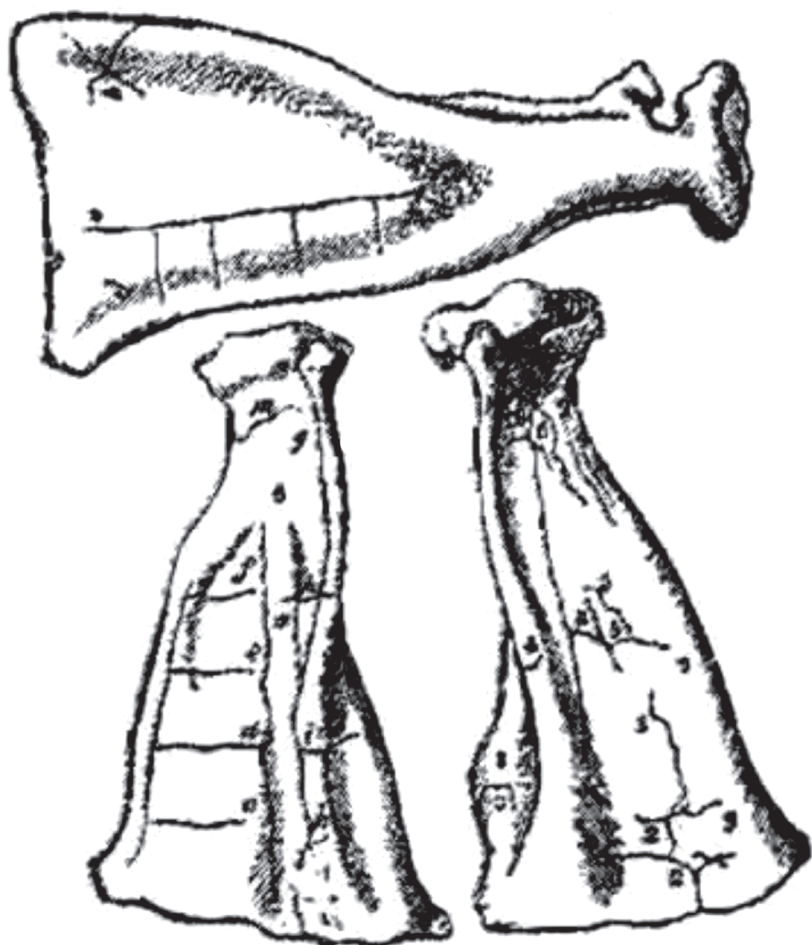


Схема бар'яночой лопатки у киргизів за Палласом

КНИГА ОТ ПЕТРА ЄГИПТЯНИНА,

**иже научаются ведати неисходимаго плеча овец, заняе
проявляет знаменіе, что им надобеть в разум вложить**

Глаголим, яко в сих плеча на разум иже что надобе ведати, одоление, победу ратную и болезнь, или оживеть, или умереть, или паки долго жив, и паки на куплю походить, или от ветра дыханія, или хочеш и ведати врага своего его прогнание, или победу на супротивника своего, и прочая вся, тако творити велит.

И прими овцю или ягня, еже хочеш ведати по намени, и разумей в том, избранное плече испечи на углях и стреби, и зри в лопатку и разумей, яко верхня плеча широка є, а исподняя часть є чим ся дряжить, и обратити того плеча, навышшее рамо, средочи свои противу. Яко нарамо вышшее разуметь, посреди стороны ширшая, права ужшая на вышедше разуметь, толко много животно человеком и скотом. Аще ли темна то мал живот являеть или от людѣ темна гаворещи темна. Всяко разумей. Яко скончаніе животу, и смерть являет человеком и скотом.

О красней жене и любимей. Аще хочеш совокупитися с нею, и ведати красату женьскую и любовь, достоить думати по смотренью є творити, оже узриши на правой стороне плеча чиста, а левую мутну тако сотвори, и охапися.

О свадьбе и совокуплении. Аще хочеть поставную свадьбу или нужную, разумей тако, прежде намени, аще узриши плеча круг чермен яко волосок, а левой стране мутна имуща, яко волоконца долги и черны, то разумей долги живот и багатство много жениховы, или та знамение узришь обою страну плеча, разямей яко на всяку пакость ему.

О бядущей нузи, или збавить, или в нуже умереть. Аще хочеш ведати от нузи избавленіе, или в нужи умереть, аще изриши на правой стороне плеча или на левой, яко волоконца правы чермены, перечное яко имеющи места плеча чермная, то знаменіе

печальным утешеніє, или то же знаменіє узриши на долней стране плеча, то знаменіє смерть являет.

О царех и о вех, и о седениих и о прогнаних. Аще хочещи ведати, многолетное царство его и малолетное и(з)гнание от седежа своего и властия любо от своих родителей, любо от чужих, разумей, тако узриши на правой стороне плеча, оже бела или чиста знаменіє. Чиста знаменієм є на мало царство. Или узриши левую страну чермну, се являет на кровопролитие великое, или на левой стране плеча в середине яко мestyца синя, се от своего родителя прогнаніє и мать царство. Ино каменіє на верхній стране всередине либо на правой стороне або на левой се облияго царства кажетъ избавленіє или та знамення укриши будет чемна, яко кров с черненью прогнанія кажет царство и сещаему во власти, кое и любо близъ царя, в него место на мене наго. Аще знаменія черьмна яко на кровесечье победить цар супротивникоки своя и власть при кметъ оже будетъ в тоже месте местцясиня, яко строчки сидящим царем во власти своей, скорую смерть примет от болезни, или укриши на правои староне, яко волоконца дваги, и сверху и долу, в белы го є чермно, 'є на многолетное царство и на радость волает.

О ратех и кровопролитье и о победе. Аще хочеш ведати любо на рати победити, любо побежен будеш, яко же глаголю, тако твори, оже укриши на правой стороне плеча яко тучю чермну се знаменье є на велику рать и пролитие крови, и на победу супос-
татом. З сим на рать кровопролитіє или укриши на левой стране плеча. Яко волоконца синя являет зверху и долу то може подобнаяявляется, или узриши яко тучю синю на правой строне конем погибель является и ненарицающих ся рать. Или хочеш ведати хочещи ведати полские страны, что в них творится, или е-
шимся царем о власти кто победить или кто побежден будет, или власть прииметь кто владети без прощенія сном бо твори. Аще будетъ гладко на правой староне плеча на мени первое плечо на

мениже и власти и и те же именующихся межисобою власти на погоже имя, будет знамение на верхней стране плеча и на правой стране, яко багряные волоконца, и сверху и среди, тому власть приятии без рати на поруганиему быть и власть или на шуи ему явится по тому месту яко три строчки сине, два волоконца перечная, тому власть прияти, но кровопролитием, или та знамения узриши, а будет на левой стране в середине, на что явится на смерть ему кажетъ или узриши изнутри плеча на левой стране белой чисто волоконца, яко круг синий, то на мир являеть, яко сопротивником не совокупится межи собой на меч, или хочеши вдати на левой стране, на которой власти что деется владеющим владети, или прогнан будет, тако ти творити, яко жерехох прежде на мени по обычаю, и смотри на левой стране аще обраще шита знамения, яко которая во правой стране на правом плече, та знамения ту подобно є разумети в них, за иже правое плечо на правую власти, а левое на левое скажет

О воинском чину. Егда приидеши в ратный чин, исполчив свой полк и станеш супротиву полков любо победиш, або победу приймеш от них, и вели заколоти овен бел, намени плеча правое. В плечи том в правом гляди и выше среди, ащебудет подогнулося ко правой стране, помощь свою являет воинству твоему, и паки смотри на хребет плеча. Аще будет и бежи верху конца плеча, ко правой стране восклонена, сокрушенья врагов твоим являеть ли тому хребет тая власть, яко силен белой проявляет победу приим ту, но улежати без пакости, или перечный будут на том месте чермна кровопролитием победу, или узриши вышшую раму посред с (г)бежина на левой стране, а потом с(г)бежам три строчки вишедши раме яко тучю чермну, сред тучи круг син, аще исполниш будеш полки своя лутши вне ведомо возвратися.

О богатых и убожестве. Аще хочеш ведати богат, или убог будеш и воскорее, или узриши на левой плеча стране яко волоконца синя убог и богат будеши или узриши смещены чермны, и

сини и воедном месте, смотри крепко и разумей которая белма
пришли любо сини є любо чермне є помни какому наманив, аще
кому перейдут знамение что кому являет, аще укриши на обою
стране плеча белой чисто, наменному багатству, и на худобе или
на смерть ими.

Книга от Петра Єгиптянина, иже навчаються ведати
неисходимаго плеча овец, заняє проявляєть знаменіє,
что им надобеть в разум вложить (Оригінал рукопису
зберігається в Національній Бібліотеці Білорусі)

и нига ѿпептрѣи птенина, иже на оуѣла ютса
вѣдати не и сходямаго плеча ѿвѣць. Занже
прогнѣла етъ знаменіе. то и на вѣть вѣрмъ
вложити. Глѣмъ и новей плеча на радмъ иже
то на вѣдати. ѿдоленье поке до рапидію и во
лѣнь. или ѿ живеть. или оумреть. или пакы
долго живѣ. или пакы на коупль похотѣти. или
ѿвѣтрадыханіа. или хотѣши вѣдати врах
своего его прогнѣніе. или побѣдѣна соупроти
вни на своего. и прогнѣвѣа. та постворити ве
ли. И пріимъ ѿвѣцъ или гнѣа. еже хотѣши
вѣдати нонамени праждменъ то. и збраниос
плечи испетина оуѣгъ испрѣви. и зрѣ влопѣцъ
праждменъ. и ко верхна плеча широка е. аи по
дна и глѣсь ети мса дръжитъ. и ѿбрати ти бо
плеча. на вышше срамо. среѣи ти свой противъ.
и ко на ramo вышше сраметъ. посреѣи сторонъ
шириша. прѣва оуѣшла на вышше срадомѣтъ
толико много ти вѣотно и то ии снѣто. аи ели
те мѣна томъ жи вѣо вѣла етъ. или ѿно дѣте
мѣна ии вѣрѣи те мѣна. вса вѣрѣи мѣнъ. и ко
снѣи аи ети вѣотпоу. и смертъ и вѣла етъ. и то
и снѣто. ѿбраснѣи те мѣне. и любимей. аи хѣ
те шь со вѣо дѣи ти сѣ снѣю. и вѣдати прѣсѣдъ
те мѣнъ снѣю. и ко вѣ вѣдѣи то и дѣмѣи по
снѣотрѣнъ ети вѣорѣи. ѿже оуѣзрѣи на прѣ
во и снѣи поронѣ плеча и сѣ алевѣю мѣути оуѣ
ко снѣи вѣорѣи. и ѿхѣи сѣ ѿсѣа вѣи ѿсѣи вѣо
пѣи ии аи хѣте шь по снѣи вѣи оуѣ сѣа дѣи оу
или ии дѣи оуѣ. раѣи ети аи ко. прѣте мѣи мѣи.

аще оузриши плечу и рѣчь терменъ іако волосоу але
вои странымоути и моуши. іако волосоу на до
лги и терны. пораху мен долги и жи во. и въ глаголю
многомъ и ихъ вы. или плъ знаменіе оузриши
ѡвою страны плеча. разжмѣи іако на вѣи и до
пачность мою. ѡбъяди и новати. или въ вѣи
или в новати оуи рѣчь. Аще хощеши въ дати ѡнъ
жи и въ вѣи. или в новати оуи рѣчи. аще оузри
ши на правой стороне плеча или на левой. іако
волосоу на правы термены и. перечеи ѡнъ
ѡнъ и мѣстѣ плеча термнѣ. то знаменіе плеча
ли ѡути шеніе. или то же знаменіе оузриши.
на лѣвой стране плеча. то знаменіе смерти явлѣе.
ѡуи рѣчи ѡвоѣ и ѡседеніи. и ѡ протнѣи. Аще
хощеши въ дати. многолетноѣ црѣвоего. и мало
летноѣ. и гнѣи ѡседѣтасвоего. и въ власти
любѣ ѡвои рѣчи. любѣ ѡнъ и. разжмѣи
оузриши. на правой стороне плеча. ѡнъ въ вѣи
или и въ знаменіе. и въ знаменіе. и мало
црѣво. или оузриши лѣвоу страну термнов. се
явлѣе на рѣчи и на роу пролитіе великое.
или на лѣвой стране плеча. въ сѣрѣи іако мѣста
сина. се ѡвоѣ городища протнѣи и мѣсть.
црѣво. И на знаменіе. на верхнеи стране вѣ
реднеи любѣ на правой стороне. любѣ на левой
се ѡбъи на то црѣи кажеи въ вѣи. и въ
знаменіи оузриши въ дѣ термнѣ. іако и роу
сѣрѣи ѡ протнѣи іако и мѣсть црѣи сѣдѣи
въ власти. ноѣ и любѣ въ црѣи. въ негѣ мѣсто
на знаменіе. Аще знаменіи и термнѣ іако на

ировѣсѣть. ^аповѣсть црѣ соупротиви ии своѣ.
 и властѣ приимѣть ѿже вѣдѣть въстоже ме
 сѣмѣ спѣсѣннѣ. и инострѣтѣи. сѣдѣши мѣ
 црѣ вѣ властѣ не вѣсѣи. сѣмѣ рѣтѣ смѣртѣ прииѣ вѣ
 лѣзѣи. и ии оузрѣши на право и старѣне и ии ово
 лѣи оица двѣи. и сѣ вѣрѣхѣ и долов. вѣ. вѣ. вѣ. тѣ
 чѣрѣмѣи ои на много лѣтѣи ои право и на рѣсѣи вѣ
 лѣсѣи. ѿ рѣтѣ ии кровѣи проли сѣи и ѿ побѣдѣ.
 Аще хѣтѣши ии вѣдѣти ии о вѣ на рѣти повѣсти. ии о
 вѣ повѣсѣи вѣдѣи. ии о вѣ гѣтѣи ои тѣ вѣи. ѿ
 вѣ оузрѣши на право и старѣне ии лѣтѣи. ии о
 тѣи ои чѣрѣи ои. сѣи на мѣнѣи сѣ на вѣлѣи ои рѣтѣ.
 ии о проли сѣи сѣ вѣи. ии на повѣдѣи ои сѣи ои тѣи ои.
 А ии на рѣтѣи ои кровѣи проли сѣи. ии оузрѣши
 на лѣи ои старѣне ии лѣтѣи. ии о вѣ ои ои оица сѣи
 на ии вѣ лѣсѣи вѣ вѣрѣхѣ. ии доловѣи ои мѣи ои повѣдѣи.
 ии вѣ лѣсѣи. ии оузрѣши ии ои тѣи ои сѣи ои на
 право и старѣне. ии ои ои гѣи вѣлѣи сѣи. ии вѣ лѣсѣи.
 ии на на рѣи ои сѣи рѣтѣи. Ии хѣтѣши ии вѣдѣти
 ии ои ии сѣи рѣи ои тѣи ои тѣи ои сѣи. ии ои сѣи
 ии ои сѣи рѣи ои властѣи. ии ои повѣсѣи ии ои ои повѣсѣи
 вѣдѣи. ии вѣ властѣи прииѣмѣи тѣи. вѣ лѣи тѣи вѣ
 проиѣи. сѣи ои ои тѣи ои. Аще вѣдѣи тѣи ои
 на право и старѣне ии лѣтѣи на мѣи ои сѣи ои
 на мѣи ои ии властѣи ии ои сѣи ои мѣи ои ои сѣи
 мѣи ои сѣи ои властѣи. на тѣи ои сѣи ои. вѣдѣи
 вѣ на мѣи ои на вѣрѣи ои сѣи ои лѣтѣи ии на пра
 во ии сѣи ои. ии ои вѣ рѣи ои вѣ ои оица. ии сѣ
 рѣи сѣи. тѣи ои вѣ лѣи сѣи прииѣи вѣ рѣи.
 ии ои ои ои сѣи. Аще вѣи тѣи ои сѣи. ии ои

нашоу и емаѣи вѣстѣа потомѣ мѣстѣ іако три
строити не снѣ. двѣ волоноица перетнаѣ. томъ
властѣ при іа ти. но и рово пролитіе. или
та знаменіа оузрѣши. а вѣдѣть на левой іа
не вѣсѣренѣ. на іа то іа вѣстѣа на смѣртѣ емаѣа
жѣстѣ. или оузрѣши и зноу три плѣта на левой
іа странѣ. вѣло и не іа то волоноица. іако и рѣх и ни
іа на миръ іа вѣстѣа. іако и со протѣвни
іа не со во и дѣи тѣса межѣ со во іа на метѣ. или
хотѣши на іа дѣи на левой іа странѣ. на и то роу
властѣ и то дѣстѣа владеуѣи владеи тѣ.
или прогнанъ емаѣдѣтѣ. та и о тѣи творитѣи.
іако жѣ рѣи іа прѣже на менѣ по іа сына іа. и сѣмо
три на левой іа странѣ. аще іа вѣрѣши тѣа
знаменіа. іако и то роуа во правой іа странѣ
на іа вѣдѣтѣи. та знаменіа іа по іа повно е
ра и жѣ тѣи вѣи. та и жѣ право е плѣто на пра
во іа вѣстѣа. а лево е на лево е сна жѣстѣа.
со во и сѣи то и ноу. іако и при іа деши вѣратѣи и тѣи
и сполѣи вѣзѣи то іа полѣи. и сѣи неши со протѣи
сѣдѣи то коуѣ. а во бо вѣшѣа а во бо вѣдѣи при
и мѣшѣи ѡи. и вѣли и а ко ло тѣи ѡ вѣнъ емаѣ
на менѣи плѣта право е. вѣ плѣтѣи то вѣ право іа
и вѣи шѣсѣи. аще вѣдѣтѣа по тѣи оу ло сѣа и пра
во іа странѣ. то моуѣи сво іа вѣстѣа вѣ
и нѣ сѣи то у тѣи во емаѣ. и па ии вѣзрѣи на хрѣс
плѣта. аще воу дѣтѣи тѣи вѣи вѣрѣи то іа и тѣи
и пра во іа странѣ не вѣ сѣи мо не на. со прѣдѣи сѣ
вѣ рѣи то іа вѣстѣа. ли то мѣ хрѣсѣи то іа
іа сѣдѣтѣ. іако и сѣи а нѣ вѣ сѣа и іа роуѣа. про сѣ

[illegible]

КНИГА ВІД ПЕТРА ЄГИПТЯНИНА,

що навчає тлумачити знамення

на лопатці вівці¹⁹⁶

Навчаємо провіщати майбутнє за допомогою лопатки. Наприклад, як дізнатися про перемогу чи поразку війська, перебіг хвороби, від якої людина помре або одужає та буде довго жити, про те, чи буде успішною торгівля, про погоду, або про наміри ворога свого, перемоги чи поразки очікувати і тому подібне, роби так, як навчаємо.

Візьми вівцю або ягня, виріж у них лопатку, почисти її та запечи на вугіллі. Якщо верхня частина широка, а нижня частина ребриста, то поверни лопатку так, щоб її верхня частина була перед твоїми очима. Найважливіші знамення можна зауважити у найширшій частині лопатки. Інші частини менш важливі для тлумачення, вони пов'язані лише з життям людини та худоби. Якщо ця частина лопатки буде темною, значить життя людини чи худоби буде коротким, також це знамення може означати, що людина затаїла зло. По-різному витлумачуй знаки про кінець життя для людини та худоби.

Про красиву та бажану жінку. Якщо хочеш пізнати жінку в плотських утіхах, а також дізнатися про жіночу красу та любов, вдумливо дивися на праву частину плеча, якщо вона буде чистою, а ліва частина – тьмяною, то схаменися.

Про весілля та плотські втіхи. Якщо хочеш передбачити своє весілля, знайди на лопатці темні тонкі, як волосини, кільця, і якщо тьмяна ліва частина має темні та довгі волокна, то знай, що буде довгим та щасливим життя у шлюбі, а якщо будуть такі знаки справа, знай, що все буде навпаки.

Про майбутні потреби та передбачення смерті. Якщо хочеш побачити своє майбутнє та передбачити день своєї смерті, шукай на правій або лівій частині лопатки прями темні волокна, якщо

¹⁹⁶ Переклад сучасною українською мовою В. Щепанського.

вони поперечні, то життя буде довгим, а якщо побачиш по-
здовжні, то це – знамення смерті.

Про царів та всіх, котрі правлять чи вже прогнані. Якщо хочеш знати, чи буде довгим правління, чи швидко тебе позбавлять влади родичі або чужі люди, дивись на праву частину лопатки та шукай там чіткі знаки. Вони вказують на короткочасність твого правління. Якщо ліва частина є темною, це ознака великого кровопролиття. Якщо посередині буде синя цятка, це знамення того, що тебе проженуть родичі. Якщо на верхній частині лопатки з'являться кам'яні утворення, це говоритиме про втрату правителем царства. Якщо знамення буде чорним, то провіщатиме ганебне кровопролитне вигнання правителя з престолу, чиє місце займе хтось наблизений до трону. Але якщо знаки будуть червоними, то правитель переможе своїх супротивників і втримає владу, але чекатиме на нього швидко смерть від хвороби. Якщо на правій частині лопатки буде два червоних вертикальних волокна, то це вказуватиме на довготривале радісне правління.

Про війська, війни та перемоги. Якщо хочеш дізнатися, чи переможеш ти у війні, а чи будеш переможеним, то треба дивитися на праву частину лопатки. Якщо там є темна пляма, це знамення війни та великої перемоги над ворогом. Поглянь потім на ліву частину лопатки: якщо вгорі волокна сині та спускаються донизу; або буде синя пляма на правій частині – ці знаки вказуватимуть на загибель війська та твою смерть.

Можеш також побачити, що відбувається в польській країні (плоских землях¹⁹⁷) і хто там отримає владу, а хто буде переможеним. Якщо права частина лопатки буде гладенькою, то правителі тих країн будуть ділити владу між собою. Якщо там з'явиться знамення у вигляді червоних вертикальних волокон зверху чи посередині, то владу отримають мирним шляхом. Якщо в

¹⁹⁷ Однозначно потрактувати це складно, оскільки «полские страны» можуть вказувати як на землі Корони Польської, так і на степові території, заселені тюрками поблизу Великого Князівства Литовського. Обидва варіанти трактування є можливими, зважаючи на місце написання пам'ятки.

цій частині буде три синіх волокна, два з яких будуть горизонтальними, то влада буде здобута через кровопролиття. Коли ж побачиш ці знаки посередині лівої частини лопатки, це вказуватиме на смерть. Якщо побачиш посередині лівої частини лопатки білі чисті волокна або сині кола, це ознака миру. А якщо хочеш дізнатися, що перейде під владу до цих правителів, то шукай ознаки цього на лівій частині лопатки. Також там вказуватиметься, кого буде вигнано з країни за звичаєм, який там побутує.

Про військовий чин. Коли почнеш керувати своїм військом, станеш супроти свого ворога, й захочеш дізнатися, чи здобудеш ти перемогу, то заріж білу вівцю і вийми праве плече. На тій кістці шукай вгорі вигини та дивися на хребет лопатки. Якщо побачиш знаки в кінці хребта, це вказуватиме на перемогу над твоїми ворогами, яка буде здобута у гідному бою без жодних підступів. Якщо там будуть червоні поперечні волокна, то битва буде кривавою. Або якщо побачиш найвищу частину з лівого боку, а потім три червоні цятки та серед них синє коло, то твоє військо повернеться додому вцілілим.

Про багатство та вбогість. Якщо хочеш дізнатися про свої статки, то шукай на лівій частині лопатки сині волокна. Якщо побачиш переплетені червоні та сині волокна в одному місці, то твоїм багатством заволодіють обманом діти. Знаки, що кому належатиме, шукай з обох боків лопатки. Якщо вони чисто білі, це вказуватиме на багатство та великий приплід худоби або на її смерть.

**ЛАТИНОМОВНИЙ ТРАКТАТ
ТАЄМНОГО МИСТЕЦТВА СКАПУЛІМАНТІЇ:
«КНИГА ЗНАНЬ ПРО ЛОПАТКУ»¹⁹⁸**

MSS Oxford, Bodleian Library, Ashmole 342, fols 40v-46r (S): 1-68; 108-55; 69-107; 158-97; 243-271.

Paris, Bibliothèque nationale de France, 4161, 71v-77v (P)

1 Hic est tractatus quem in eadem pariter contingit reperiri nota, Arbissi philosopho qui inter Babilonios in hoc negotio pollebat, ascriptum.

2. Liber Abdalaben Zeleman de spatula, Hugonis Satallinensis translatio, et de ipso negotio tamquam experta descripsit.

3. Incipit Liber Abdalaben Zeleman philosophi de spatula.

<Prooemium Interpretis>

4. Quicumque alicuius discipline instituta subtili discretione, prudenti et studiosa rerum investigatione, nec intermisso exercitio sese exequi profitetur, omni tandem difficultate abiecta verum invenire potest. 5 Priscorum namque auctoritas rerum principia suo labore adinveniens et quedam artium precepta, nonnulla /P 72r/ etiam disciplinarum instituta reserans, cetera posteritatis industrie et exercitio reliquit. 6 Quod si defuerit, orbus lumine et viribus destitutus, tamquam si rationis munere quo humanum genus se irradiari triumphat privetur, ut brutum animal adiecto stimulo, et homo non sine monitore vel duce in quorumlibet mittetur vestigia <...> 7 Ante cetera igitur omnia lectoris animadversio <spatulam> ab extremo iuncture in tres partes - in quantum dabit ratio et spatule quantitas permittet - sequestrare /S 41r/ conetur, quarum prima ad veru dominum spatule, secunda locum et villam unde fuit quis, tertia vero Agarenos et Christianos complectitur. 8 Si igitur quod domino spatule attinet maius veru minori veru altius appareat, eius imperii efficaciam et uxoris notat obedientiam. 9 Si vero minus maiori altius fuerit, uxorem viro imperare discernit. 10 Nichilominus quoque ab

¹⁹⁸ Опублікований текст наданий проф. Ч. Барнеттом.

eadem iunctura superiori usque ad maris locum trium digitorum, prout spatule offeret quantitas, mente vigili nota quantitatem. 11 Fovea enim in primo digito apparens domino spatule ad .xii. menses mortem profecto minatur. 12 In secundo autem, .viii. mensibus transactis nichilominus fatale. 13 In tertio namque digito si eadem appareat, post menses .iiii. mortis inducit incommodum. 14 Quod vero supra tres digitos excessit, mortem accelerat ut id, videlicet incrementum, tres menses aut tres hebdomadas vel dies totidem demonstrat. 15 Si autem nec ipse egrotus nec aliquem apud se habeat egrotum, morte cuiuspiam apud se lachrimas et planctus vitare non potest —si videlicet signa que prediximus occurrent. 16 Nec prenominatam foveam mendacem timeat nisi de expressa inficiatur nigredine. 17 Amplius, spatule superficies atque amplitudo in longum bifariam dividatur, cuius altera pars subiectos et obediens, altera regis adversarios et rebelles contineat. 18 Veru ergo maius subiectis ascribet, minus vero adversariis relinquet. 19 Regia quidem aula propriumque palatium in extremo cartilaginis veru maioris connotabitur. 20 Tandemque ad pollicis quantitatem in facie spatule estimare, si ibidem fovea aperta fuerit, notato. 21 Hic enim locus regem aut de fratribus illius quempiam aut filium aut avunculum eiusve filium comprehendit. 22 Fovea ergo absque margine nigra occurrens mortem regis post .xxiiii. dies signat. 23 Nam /P 72v/ si in veru foveam versus ad ipsius extremitatem reperiri contingat, regie signum est cedis. 24 Fovea namque veru maioris viro, minoris autem mulieri parat exequias. 25 Nota quod post regium palatium et regis collocatur arcea., 26 Vie ergo vel semite ibidem apparentes, nobilium sunt palatia quos ad carceris molestiam non gratia sed culpa perduxit. 27 Cum ergo in mari notam videris rubicundam, Agarenorum naves referre nulla sit hesitatio. 28 Circulus autem niger ad modum numis/ S 41v/ matis ibidem existens et super ipsum fractura de cartilagine ad albedinem declinans oves domini portendit. 29 <...> falsum est locus ille.

30 De Domo et Curia atque Regione

31 Ad hec est notandum quoniam cartilago minor est ipsa regio, nichilominus quoque <locum> lecti atque domus comprehendit. 32 Uxor enim et famule ancillaque puerpera et memorum (?) in eadem regione. 33 Locus ac iunctura ad mare decernentur. 34 Nec ibidem alios quam propria generatione consanguineos et propinquos intueri licet, cum eo in loco pariter incidant insultus Agarenorum et vicinos post utramque cartilaginem occidere constat. 35 A loco etiam lecti ad veru in tres divide portiones, prima ergo lectum, secunda vero filias et sorores, tertia namque ancillam comprehendit puerperam. 36 Unde eius honor aut vituperium comprehendere potest. 37 Locus ergo ancille puerpere sublimis et clarus, formam et ornatum commendat. 38 In loco autem eiusdem ancille puerpere nota rubicunda ... 39 <Locus ancille puerpere> in tres partes dividitur. 40 Signum quoque in prima parte repertum lentigines aut variolam portendit. In ultima namque, naturales insinuat mendas. 41 Illudque iterum in tria dividatur, in austrum videlicet et septentrionem et ab utroque inferius. 42 Si vero unum est ibidem vestigium, ignis adustionem vel canis morsum aut stigma signat. 43 Si vero magnum fuerit vestigium, mulierem inducit a nec aliud. 44 Lectus item viri sublimatus in longum et grossus factus, mulierem inducit vetulam. In loco autem filiarum nodo reperto, dum idem grossus, altus et candidus fuerit, formosam sterilem aut virginem insinuat, nec aliud insinuat. 45 Via enim candida, grossa nodo similis sub iunctura/P 73r/ existens, vir filiam honorat nisi inquam illa sibi ipsi prefuerit. 46 In loco autem lecti candor se provehens, in eadem domo mulierem masculum parituram insinuat . 47 In loco namque filiarum et lecti altitudo huiusmodi reperta, id ipsum portendit. 48 Nam in loco pregnantis dum id ipsum reperias, virum in utero gestantem portendit. 49 In extremo cartilaginis fissura reperta femineum presignat sexum. 50 Cartilago minor longior verbosam portendit, subtilis et acutus iracundam, obliquus cecam insinuat. 51 In extremo cartilaginis

minoris nota apparens, caput peplo tincto aut qualibet re succisa velari portendit. 52 In loco libere et in facie, candor sublimatus, pacificam. /S 42r/ 53 Naro post lectum foramen subtile, nares accutas ostendit. 54 Ea item facies grossa et ampla et nigra, inter ruborem et candidum inducit colorem, nisi inquam nodus fuerit sublimis. 55 Sic enim ampla et neglecta indicatur. 56 Mulieris autem decor ex ipso nodo eiusque complemento discernitur. 57 Circa iuncturam nec distortionis obliquitas et depressio emungentem dum coqueretur ostendit. 58 Sub iunctura item anuli specie reperta, virum uxoris subdit imperio. 59 In lecto autem lesio apparens discidium parat coniugii, nisi inquam ibidem fovea inerit. 60 Post mare etiam nota una aut plures candide, virum et uxorem aqua frigida balneasse portendit. 61 In spatula namque nigredo croceo colori admixta vitam longam insinuat. 62 Si iunctura vero ad aliquem locum declinat, secundum depressionem ad locum quemlibet de domo ipaa extra aspiciunt. 63 In collo spatule nodus ad tres digitos existens, a rege veneratur. 64 Nam duorum digitorum quantitas, parentum et vicinitatis auxilio. 65 Si vero unius, proprio labore provehitur. 66 Nodus autem iam quasi recedens ad aliam ducendam insinuat. 67 Lectus autem viri constantiam et fortitudinem in omni portendit negotio. 68 In collo autem spatule foramen cum foramine aliud quam in spatule vena, aliud enim lucra ex controversia inducit.

(P 73v Figura spatule)

69 De Messis Copia et Anno Fertili

70 Cartilaginis minoris amplitudine deprehensa, ipse dominus multiplici <beneficio> messium gaudebit. 71 Modica et angusta, econtrario constat accidere. 72 In circuitu autem iuncture foramina nigra quasi putrida et in facie spatule, horrea replebuntur. 73 In ipsius autem <iunctura> foraminis candor, ipsa evacuat. 74 Sub iunctura autem nigro foramine reperto, vasa domus et quam domina custodit supellectilem. 75 Infra circuitum iuncture in extensione item et ductu iuncture nodus candidus, nummos prefigurat. 76 In loco rursum maris

nota modica et rubei coloris, apud Arabum regiones locustarum nuntiat discursus. 77 Quod si altera fuerit, lapides minatur et grandinem. 78 In maiori demum /P 74r/ cartilagine lesionum facta multitudo, annum producit feracem et victualium nuntiat copiam. 79 Ad quarum numerum atque quantitatem hec omnia erunt referenda. 80 In illo enim regionis loco rerum copia proprie discernitur. 81 Terre autem sive regionis locus tamquam pro climate in tres solum partes divisus, huiusmodi inducit copiam. 82 Loco autem illo omni lesione abiecta plano existente, parcitatis et dampni signum est. 83 Nigredo autem in candido apparens, imbres portendit futuros. 84 In medio namque spatule, ad Arabum regionem hec imbrum tendit multitudo, nec alia de pluviis datur notitia. 85 In candido spatule et in ipsius medio foramen repertum, civium proditione principem afficit. 86 In albo autem spatule — eius scilicet medio — obscuritas et nota candida apparens, pluviarum et imbrum premonstrat discursus. 87 In loco lecti ruina longa occurrens, virum culinam gerisse indicat. 88 A loco ancille puerpere omni nodo abiecto dum ibi sunt vestigia et lectus fiat altior, femina mendax eandem paravit. 89 Locus lecti se inclinans in obliquo, que eam decoxit laterum et ventris dolorem patitur, nisi forte qui eam necavit idem patitur incommodum. 90 Spatula autem et locus ovium omni nodo et altitudine mundus, Christianus coxit aut saltem decollavit. 91 Quod si tota obscuretur, id ipsum profecto indicat. 92 Si vero rubicunda appareat, mulier rnenstrua culine agit officium. 93 Lectus mulieris e directo cartilaginis locatus et candidus, huius ovis carnifici hec mulier succumbit. 94 Quod si magna occurrit, sompno pollutum indicat. Rubicunda autem menstrua indicat. 95 Si vero indicia spatule ad invicem contradicant, cocus aut carnifex mendaces comprobantur. 96 Unde neutro verum nuntiat nec eis credendum mandamus.

97 De Itinere vel Exploratore

98 In loco terre et regionis in specie subtilis fovee et super spatule faciem aliquid apparens, exploratores adesse portendit. 99 Nec /S

44r/ illud tamen fovea appellandum erit. 100 In illis enim quasi putredo, ruina et nigredo consistit nec in loco terre verum in longo cartilaginis, raduntur (?) exploratores in ipsius loco dist(ing)uuntur. 101 In lato itaque cartilaginis et filiarum loco quid simile fovee si forte constat reperiri, is explorator domum ingreditur. 102 In secunda namque, atrium. 103 In tertia, regionem et villam ingressus est, cuius species ex fovea licebit attendere. 104 Si enim crocea, fuerit vestibus /P 74v/ croceis quas ipsa mulier implorans induitur. 105 Si candida fuerit, viri flavities denotatur. 106 Nigra quidem existente, nigras vestes ut cappam vel pallium induit. Nec aliud hec ratio signare dicatur. 107 Si vero in ipsa spatula, inducit. 108 Si vero colorem viri et formam magnitudinemque requiras, foveam notato. 109 Discernitur namque longum — famosum et nobilem. 110 Brevis econtra portendit. 111 Foveam etiam ex gentis dignitate. 112 Est enim viri longa et femine rotunda. 113 Nam super portam domus color croceus eminens, egressum portendit. 114 A dextris vero vel a sinistris declinans, non parentum sed aliorum quietem et locum in eisdem partibus aut opposito insinuat. 115 In terra autem id cartilaginis nigredo reperta et in porta domus alia eidem se adiungens, quosdam de illius generatione sed inferiores in unum convocat. 116 In eadam vero nigredine foramen repertum ut tandem in loco filiorum quasi granum exeat, angustiam et regium minatur preceptum, nisi et in tertia - ultima scilicet — constiterit. 117 Sic enim communem vicinorum insinuat cedem, nec aliud. 118 In facie quidem spatule inter mare et collum, fovea rubicunda vel crocea occurrens, viro verbera non tamen usque ad mortem minatur. 119 Alba quidem et subtilis, domino ovis inducit angustiam. 120 Fovea quidem, omnino fatalis. 121 Candida item sibi aut uxori profecto adversa. 122 Rubicunda /S 42v/ et alta cedem signat. 123 In loco lecti foramen ulterius transiens ut quasi granum inde exeat, domus devastationem, ruinam aut suam vel uxoris insinuat cedem. 124 Nec aliud portendit, dum videlicet in ultima cartilaginis minoris tertia appareat. 125 Nigredo cum foramine ibidem, domus

aut curie ruinam inducit. 126 Sue tamen persone nichil timendum indicat, dum nigredo lecti fuerit affinis. 127 In loco lecti candor non sine croceo repertus si etiam ubicumque sit, inutilis. 128 Ubicumque enim locorum albedo incidit, corruptio atque discidium. 129 Nigredo autem eminens et grossa, mulieres convocans gaudia celebrat, nisi inquam fovea quolibet predictorum locorum occurrerit. 130 Sic enim eorum conventus cum albedine apparens, lachrimas. 131 Nigredo autem, semper celebrat tripudia. 132 Nota quidem nigra et rotunda in concursu utriusque veru, mulierum planctus, eas lamentantes introducit. 133 Quod si totum nigrum apparuerit, omnino pessimum, dum gravem inducit angustiam. 134 In loco autem libere et lecti /P 75r/ et sub ipso quod valde croceum apparens est, cum ad domum vel ad curiam pertineat, in tres partes dividatur. 135 In ipso itaque lecto si occurrat sese contrahens, domus notat incendium. 136 Sub illo quidem, curie. 137 Sub ipso autem, toti ville id ipsum minatur. 138 Nam si idem croceus in terra fuerit, et tertium ab eodem clima ignis occupabit ardor. 139 Sic ergo de domo, de loco etiam secundo atque tertio erit existimandum.

140 De Questu et Damno

Sit etiam notandum opinor quia locus terre tripartito dividitur, pars quidem lectum, alia curiam et pascua et herbas versus ad terram concludit; familia namque in extremo cartilaginis residit et in via iuncture domus et curie ianua reseratur. 141 Si ergo in via iuncture semitas candidas inveniri contigerit, ex rebus albi coloris facultates promittit et questum. 142. Nigredo autem, equos nigras et asinos, frumentum etiam et capras sub spe questus et lucris emere ammonet. 143 Quod si rubicunde fuerint, et in rebus eiusdem coloris spes lucris et acquisitionis consistit. 144 Nigredo etiam modica in regione vel terra sed exterius apparens, domini domus peculium et ovile ad atri ianuam sed intra fore signat. 145 Sola autem hec nigredo lecto affinis existens, iuxta portam loci quo ille habitat, pecora et ovile insinuat. 146 Nam si in loco ancille puerpere fovea occurrat, eiusdem ville

hominibus summum minatur incommodum. 147 Ea quidem in ultimo digito existente, de ipsa regione vir summus et de magno ordine occumbit. 148 Si vero inter cartilaginem minorem et veru et in primo digito fovea hec occurrat, captivis utriusque sexus omnino timenda. 149 In secunda namque, de alia lege propinquus minatur. 150 Infra circuitum iuncture quoque semita nigra se offerens, mortuum visitat et funus sequitur. 151 Quod si ad domum hec via egrediatur et declinet, de urbis obsidione certum inducit mandatum. 152 Nam si semita eadem locum iam dictum egrediens ad spatulam descendat, dum in medio nota nigra putrida apparuerit et candida, vir ipse eiusdem coloris amittit bestiam. 153 Circa foramen vero via una aut due vel etiam plures si fuerint, canes ad cadavera convocantur. 154 In ipsius iuncture profunditate fovea rotunda, bestiam, bovem videlicet aut vaccam vel id genus acquirit. 155 Longa quidem et modica, canem offeret. /P 75v/ 156 Si viam fuscam et aliam longam ad lectum viri ingredientem reperias, uxoris denotat incestum. 157 Nam hec ipsa locum filiarum et sororum adiens, earundem habeant notam esse luxuriam. 158 Ea item ad locum ancille puerpere ingressa, eam fornicari insinuat. 159 In loco autem ovilis fovea terrei et fusci coloris reperta, furem in curia timendurn hortatur. 160 Unde autem pateam ingressus sit habeto. 161 Vestigio namque in medio terre regionis invento, alienum et extra terram venisse nuntiat. 162 Quod si eius vestigii radix a loco filiarum processit, de familia quempiam extra domum incestum perpetrat. 163 Vestigii rubor per parietem ingressum fuisse portendit. 164 Ex vestigiorum autem numero et forma furum numerus et qualitas denotatur, ut supra de filiabus dictum est. 165 Semita namque in terre regionis loco rubicunda, domino nec alii furtum proprie ascribit. 166 In extremo autem terre regionis et versus ianuam via rubicunda existens, captivam vel ancillam extra domum perhibet fornicari. 167 Via item rubea et lata existente, dum in illius extremo nota occurrerit nigerrima, serva hec fercula administrans aut munera deferens hostium cuiquam attribuit. 168 Nec

aliud iudicandum putabis, nisi inquam nota hec proprie domino se declinet. 169 Sic enim domino domus munera et oblationes apportat. 170 In terra vero ipsa via candida existens, gratiosa et acceptabilia domino eius nuntiat. 171 Quod si tota regio vel terra candidior fiat atque rubicunda, legis prelatum deponit. 172 Quod si in ipsius spatula proprie discernitur, nisi inquam ea sit spatula inopis. 173 Pauper enim cum ovibus careat nec spatulam habet. 174 Et cum candore ubicumque fuerit, dolor predicatur. 175 Nigredo autem, gaudia celebrat. 176 Nec ab hac ratione – ut supradictum est — declinandum. 177 Amplius, sub utriusque veruum concursu semitas albas et perforatas ante se sepulturas habentes multotiens constat reperiri, / S 44v/ unde sororum et natarum incestus discernitur. 178 In lecto enim forarnen nigrum aut rubeum, viri lectum adulter sodomiticus iure converso adibit. 179 Quia ergo tot tamque varia signa ibidem incideri<n>t, /P 76r/ adulterantium vices ex lecto ipso difficile est seorsum et singulariter referre — utrum videlicet libere aut ancille captive, sororis, filie vel cognate deprehendatur incestus. 180 Quotiens autem hec in lecto accidit, ad utriusque veru concursus recurrendum est. 181 Via namque candida ibidem reperta, sororis et nate incestus exponit. 182 Due ergo, duas, tres totidem innuunt. 183 Via quidem nigra ancillam crispam et nigro indicat capillo. 184 Curta item via, parem indicat staturam. 185 Alba quidem albam. 186 Longam et verbosam denuntiat. 187 Obliquitas autem quelibet in via ipsa oocurrens aliunde, inducit fornicarium. 188 Via item crocea eiusdem ancillam nuntiat coloris. 189 Rubicunda quoque menstrua portendit. 190 In collo item spatule via hec reperta, de alia villa fornicatorem adnotat. 191 Quod si ad colli medium descendat, in occulto fornicatur. 192 Ea quoque via a collo et iunctura ad veruum concursus, longa inquam et aperta descendente, sponsa ipsa nunc ad maritum, nunc ad amasium profecto discurrit. 193 Quod quidem sub veruum concursu — in veru inquam maioris extremitate et versus iuncturam — poterit discerni. 194 Ibi enim ubi consistit, ad cuius pedes et versus

cartilaginem maiorem, eius uxor collocatur, homo versus minorem cartilaginem. 195 In medio itaque veru eius foveam et que mulieris est deinceps sed seorsum attendet. 196 Caput ergo fovee ad cartilaginem declinans, eius coniugem designat. Nam versus iuncturam virum profecto describit. 197 Fovea siquidem longa in cartilagine minori et profunda mulierem in ea domo detinet sterilem.

198 De Exitu

Nigredo versus locum egrediens locum toralem in spatula, regis quidem in expeditionem cunctis signat tentorium. 199 Ipsa ergo nigredo magna et spissa quotiens se contrahit, regem se proficisci insinuat, nec sibi alia significatio detur. 200 Media autem spatula, subiectos, alia medietas regni premonstrat adversarios. 201 Honorem et gloriam, nigredo; necem et mortuos et omne incommodum albedo portendit. 202 Si ergo quasi masiones et lesiones in loco Corduba fuerit, rex est in expeditione. 203 Sub veru quidem, cedem. Sed graciles reperte, equos /P 76v/ regios quolibet detrimento afficiuntur. 204 Albedo autem in loco exercitus apparens, si eorum collocatio quasi per acies dividatur, subactos ostendit. 205 Locus principum ad unius digiti quantitatem in regis expeditione; hoc signo reperto, si albedo, ipsum tentorium; tentorii locum et equorum attingit presepia. 206 Etsi equos desperdat regios, ipse incolumis existit, dum nigredo in exercitu suo possit reperiri. 207 Si autem locus cordube quasi ruina quedam trium digitorum capax extiterit, nimiam sub regis manibus insinuat cedem. 208 Si vero nigredo absque foramine ad regium tendat palatium nec foramen nec ruina in veru ipso <sed> fuerit fissura trium digitorum capax, regiam cedat familiam. 209 Ipsa vero candida existens, in rege protegendo omnes moriuntur.

210 De Filia, Germana et Ancilla

211 In capite spatule et in ipsius foraminis profundo <linea> a planiori superficie spatule ad interiorem concavitatem descendens., ad liberam dat excessum. 212 A dextro namque capitis que pars grossior est, ad filiam. 213 Ex parte grossiori ruina vel fractura

occurrens ger gerrnanam violat. 214 Sub concavitate, captivam vel ancillam corrumpet. 215 Sed si via hec ad imum concavitationis minime contingat, ancilla hec extra domum cum amasio fornicatur. 216 Nam si hec eadem via ab ea superficie que<m> minor cartilago procedat, prosperitatem et bonum inducit. 217 Via quidem alba ad id foramen et alia ad aliud perveniens ex parte ultra minoris cartilaginis, bestias et cedem non tamen ex occurso portendit. 218 In medio autem superficiei aliquid albedinis cum nigredine admixtum, domino domus mortem profecto minatur. 219 Si ad tenuiorem partem declinet, uxori fatale. 220 Si circumferatur, filie. 221 Si secundo, sorori. 222 Via namque illa ad collum grossius descendens, masculum tollit prolem. 223 Si ibidem circumvolvatur et versus partem grossiorem, signum viro parat; si ad minorem, uxori.

224 De Morte Regie Familie

225 In medio spatule planitie signum occurrens, regem morte afficiet. 226 Versus caput accedens, familiam. 227 Si ad cartilaginem declinet, alienos non suos extinguit.

228 De Iracundia Utriusque

229 Fractura quolibet in extremitate veru que in preteriori parte sedet/P 77r/ at versus caput spatule exterius se inclinans, viri designat iracundiam. 230 Quod si interius declinet, uxoris. 231 Si ad utrumque, et utriusque.

232 De Fraude Domus atque Iniuria

Fractura quolibet vel ruina longior versus spatule medium et a capite occurrens, panem et victualia defraudari insinuat. 233 Quod si ad modum pervenerit, pecora aut illorum fructus cuiuslibet est, cuiusmodi est lac, caseum vel butirum. 234 Ultra quoque descendens, denarios furatur sub hoc et pannos atque vestimenta et hoc iuxta existimationem ad unius digiti quantitatem. 235 In inferiori rursum parte spatule et versus cartilaginem altitudo quolibet eminens vel angulum declinans, multam mutuo accepisse notat pecuniam. 236 Quod si exterius tendat et hanc mortuo dedisse portendit. 237 Si

secunda cartilago grossa fuerit, multas insinuat opes; gracilis pauciores. 238 Inclinatio modica vel descendens ad medium spatule, deinceps quoque alia et tertia, nummos indicat aspersos. 239 Quod si coniungantur, collectam atque adunatam. 240 Punctus ibidem candidus, in panno candido eos ligari demonstrat. 241 Croceus aut rubicundus similem indicat colorem.

242 Certa de Experimentis Spatule Exceptio

243 A superiori capite spatule exterius vel interius trium digitorum quantitas dimissa, domino ascribetur. 244 Cartilago minor ipsum et lectum atque regionem, mortem, cladem, detrimentum sed et denarios, munera et dona generaliter comprehendit. 245 In hoc itaque spatio fovea oblonga nigra et quasi putredinis modicum quid assumens, viri sepulcrum ostendit. 246 Nam in collo spatule foramen nigrum et putridum, uxori sine dubio ascribitur. 247 Eo igitur in primo digito apparente, ad unum mensem; in secundo, ad quatuor interibit. 248 In concavitatis termino nota nigra et putrida, bestiis adversatur, nobis interior et candidos nummos insinuat. 249 Nigredo circa concavitatem quo versus alam obambulet, urbis obsidionem presignat. 250 Nigredo item circa spatulam reperta, mulier culinaria assidue emungens, dissinteriam patitur. 251 In lecto autem viri et versus collum albedo quilibet sese elevans, mulierem masculum in utero gestantem in eadem domo fore insinuat. /P 77v/ 252 In eodem lecto foramen candidum, feminam gestare portendit. 253 Si vero in eodem lecto vie multe appareant, multas indicat filias. 254 Quod si eodem in minori cartilagine occurrerint, domus copias et gratiosam notat clientelam. 255 Terra nigerrima apparens, pecora et armenta inducit multiplicia, nisi inquam eadem nigredo deleri incipiat. 256 Vie item ad viri lectum descendentes, eiusdem denotat incestum nec aliud. 257 Quod si ille nigredines ad filias pertingant, tam ipsis quam sororibus incestum ascribunt. 258 Eodem rursus ad ancillam puerperam contingentes, viri pariter monstrant luxuriam.

259 De Filiis et Filiabus et de hiis que ad sorores et sponsam pertinent.

260 Primo quidem quod inter lectum et collum consistit in tres partes dividatur. 261 Quod igitur collo existat /S 46r/ affinior, ancillam habet puerperam. 262 Secunda vero filias et sorores comprehendit. 263 Tertia namque liberam complectitur uxorem. 264 Cartilago minor propriam insinuat terram. 265 Ex parte ergo cartilaginis maioris et sub capite fovea reperta, servis et captivis graviter minatur et in loco ipso salus comnicaneorum (?) poterit discerni. 266 Sub ipso et lecto, servis et captivis paratur adversitas. 267 Nam in tertia mansione et sub ipsa pariter fovea apparens, regem pandit interitum. 268 Quem si ex parte veru et in prima mansione reperias, captivis noxium. 269 In secunda namque si quos habens de hostibus consanguineos, occumbit. 270 In tertia namque rex hostilis morte afficitur. 271 Explicit Liber de Spatula.

Грецький текст лопаточника М. Пселла¹⁹⁹

MANUSCRIT N° 1493 DE LA BIBLIOTHEQUE NATIONALE.

Manuscrit du XIII^e siècle, bombycinus comptant 206 feuillets ; dimensions : 0,24×0,16.

1. Méthode de divination d'après les signes qui apparaissent sur l'omoplate d'un agneau sacrifié. La description d'une méthode du même genre est attribuée dans certains manuscrits à Psellus ; elle a été éditée par Hercher dans le *Philologus*, VIII (1853), pp. 165-168. Politis en a fait connaître une autre forme dans le *Parthénon*, 1872, pp. 1093 ss. Cf. le *Catalogus cod. astrol. gr.*, t. VII, p. 6.

2. *Παλμική*. L'opuscule, malheureusement incomplet, est différent des trois petits traités sur la mantique d'après les tressaillements du corps, publiés par H. Diels, dans les *Abhandlungen der Preuss. Akad. des Wiss.*, 1907 (phil.-hist. Klasse, IV).

Omoplatoscopique.

[F. 155^v] Βιβλίον παραδοθὲν ἐκ τε Τούρκων καὶ Βαρβάρων προδηλωτικὸν τῶν ἐσομένων <ἐκ τῶν> ἐν τῷ ὠμοπλάτῃ φαινομένων τεκμηρίων.

Λέγομεν ὅτι ἐκ τῶν παρόντων τεκμηρίων προέγνωσται ταῦτα · ἀέρος κατάστασις, νίκη καὶ ἥττα πολέμου, πραγματείας ἔκβασις 5 καὶ ὁδοιπορίας, κίνδυνος θανάτου, ζωῆς διάρκεια καὶ λοιπῶν πραγμάτων τελείωσις.

Ἐκλεξάμενος ἐκ προβάτων ἡ ἐξ ἀρνῶν λάβε καὶ ὁ ἐὰν βούλει τῶν μελλόντων μαθεῖν προοιονοματίσας σφά[ξον]..... folium unum deperditum est.

<Περὶ νίκης ἡ ἥττης πολέμου>. 10

[F. 156] ὠμοπλάτου, τὸ ἐναντίον λογίζου. εἰ θέλεις γινῶναι τὸν ἐξίοντα πρὸς πόλεμον νικῶντα ἢ τὸν πολεμούμενον, καθὼς εἴρηται ποιήσας, ἐὰν ἴδῃς ἐν τῷ δεξιῷ μέρει τοῦ ὠμοπλάτου ἐρυθρὰν οὖσαν ὥσπερ νεφέλην, σημεῖον ἔστω σοι μεγίστου πολέμου καὶ αἱματεκχυσίας καὶ ἥττης τῶν πολεμουμένων · εἰ δὲ ἐν τῷ 15

2 ἐκ τῶν inserui. τῷ] hic et infra, masc.

199 Delatte A. Omoplatoscopique / Delatte // Anecdota Atheniensia / Delatte. – Paris, 1927. – P. 206–209.

ἀριστερῶ μέρει ἰδῆς ὥσπερ ἵνας ἐπιμήκεις μελαίνας, καὶ τοῦτο τὰ ὅμοια σημαίνει. εἰ δὲ ἰδῆς ἐν τῷ δεξιῷ μέρει μέλαιναν ὥσπερ νεφέλην, εἰς ἣτταν καὶ ἀπώλειαν τῶν τε ἵππων καὶ τῶν κινουμένων πολεμίων λογίζου. εἰ δὲ ἰδῆς ἐν τῷ ἀριστερῷ μέρει ἐρυθρότητα 5 οὖσαν, ὁμοίως ἀπώλειαν τῶν ἐξιόντων πολεμίων προγίνωσκε. εἰ δὲ ἰδῆς ἀμφοτέρω τὰ μέρη κατὰ φύσιν λευκὰ ὄντα καὶ μόνον πρὸς τὰ ἄκρα κύκλῳ [μ]εμελασμένα, τοῦτο ἀμείξαν [τοῦ] πολέμου δηλοῖ.

Διὰ θαλάσσης.

- 10 [F. 156^v] Εἰ θέλεις γινῶναι τοῦ διὰ θαλάσσης ἀπ[ο]δημοῦντος τὴν ἔκβασιν, κατὰ τὰ εἰρημένα ποιήσας, ἐὰν ἰδῆς ἐν τῷ δεξιῷ μέρει ὥσπερ ἵνας ἀγκιστροειδεῖς ἐρυθράς, ἀναλόγως τοῦ πλήθους κίνδυνον τῶν ἀποδήμων σημαίνει. εἰ δὲ ἐν τῷ ἀριστερῷ μέρει ἰδῆς πεπερασμένην εὐθείαν ἐρυθράν, σημειοῦ ἔκβασιν τοῦ ἀποδημοῦν- 15 τος πολυχάρμονα καὶ ἐπικερδῆ. ἀπλῶς δὲ εἰπεῖν, ὅσας ἰδῆς ἐκατέρωθεν ἀγκιστροειδεῖς γραμμὰς, ἀνάλογον ἀπώλειαν νόει καὶ τὰς ἐπιμήκεις εὐθείας ὅσας ἰδῆς, ἀνάλογον χαρὰν ἐπινόει.

Περὶ νόσων καὶ ὑγείας.

- Εἰ δὲ θέλεις γινῶναι νόσους θανασίμους ἐν οἴκῳ καὶ χώρα ἣ 20 ὑγείαν, κατὰ τὸν εἰρημένον τρόπον ὀνοματίσας σκόπει· καὶ ἐὰν ἔχη τὸ δεξιὸν μέρος ἵνας ὀρθὰς ἐρυθράς, ἀναλόγως τοῦ πλήθους νόει τὰς νόσους καὶ θανάτους. εἰ δὲ ταύτας ἐν τῷ ἀριστερῷ ἰδῆς, ὑγείαν καὶ νόσων ἀπαλλαγὴν γίνωσκε ἐν πάσιν. [f.157] εἰ δὲ ἰδῆς τὸ δεξιὸν μέρος λευκὸν καὶ καθαρὸν, καὶ τοῦτο ὑγείαν δηλοῖ.

- 25 Περὶ μεταστάσεως ἐκ τόπου εἰς τόπον.

- Εἰ θέλεις γινῶναι τὴν τῆς τοπικῆς μεταστάσεως ἔκβασιν ὅποια ἔσται, ὡς ἀνώτερον εἴρηται προονοματίσας διασκόπησον. ἐὰν ἰδῆς ἐν τῷ δεξιῷ μέρει πρὸς τὰ ἄνω ὡς οἶα νεφέλην ἐρυθράν, σημειοῦ ταχύτητα μεταστάσεως ἀγαθῆς ἐκ τόπου, ἐπὶ τοσοῦτον 30 ὅσον ἐγγίζει πρὸς τὰ ἄνω ἢ νεφέλη. εἰ δὲ εἰς τὸ αὐτὸ μέρος ἰδῆς ὥσπερ ἵνας ὀρθὰς ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω, ἐν τῇ μεταστάσει λογίζου πικρίαν καὶ θλίψιν τὴν ἐπὶ γυναικί. εἰ δὲ ἰδῆς ἐν τῷ δεξιῷ μέρει ἀγκιστροειδεῖς γραμμὰς ἐρυθράς ἢ μελαίνας, μὴ μεταστῆς ἐκ τοῦ τόπου· κίνδυνον γὰρ ἀπωλείας δηλοῖ.

4 μέρε cod. ἐρυθρότητα cod. 23 ὑγείας cod. 28 ὡς οἶα :
malim ὡσεῖ. 29 ταχύτης μεταστάσει cod. 34 ἀπώλειαν cod.:

Περὶ ἀσθενοῦντος.

Εἰ βούλει γινῶναι τὸν ἀσθενοῦντα εἰ σώζεται ἢ κινδυνεύει, κατὰ τὰ εἰρημένα ποιήσας, ἐὰν ἴδῃς ἐν τῷ δεξιῷ μέρει μίαν μόνον ἵνα πεπερασμένην ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω ἐρυθράν, σημείου μακρονοσίαν μόνον. εἰ δὲ ἴδῃς πολλὰς ἐν αὐτῷ ἵνας, κίνδυνον θανάτ[ου] 5 [f. 157^v] ταχὺν νόει. εἰ δὲ ἴδῃς ἐν τε τῷ ἀριστερῷ καὶ δεξιῷ μέρει ἵνας ἢ σπιλάδας μελαίνας, ὕγειαν καὶ μακροζωίαν διάγνωθι.

Περὶ δεσμίου.

Εἰ θέλεις γινῶναι δεσμίου λύτρον ἢ ἐν τοῖς δεσμοῖς θάνατον, καθὰ προερίηται πράξας, ἐὰν ἴδῃς ἐν τῷ δεξιῷ μέρει καὶ τῷ ἀρι- 10 τερῷ ἵνας ὀρθὰς ἐρυθράς, εἰς λύτρωσιν τοῦτο καὶ ζωὴν τοῦ δεσμίου σκόπει ἀναλόγως τῶν φαινομένων ἰνῶν. εἰ δὲ ἴδῃς κατὰ πλάτος τὰς εὐθείας, ἀναλόγως τοῦ πλήθους τῶν εὐθειῶν τοὺς χρόνους τῶν δεσμῶν ἐπιλόγισαι. εἰ δὲ ἴδῃς τὰς αὐτὰς εὐθείας πρὸς τὴν λαβὴν τοῦ ὀμοπλάτου οὖσας, ἐν τοῖς δεσμοῖς θάνατον ἐπινόει. 15

Περὶ πληθυσμοῦ θρεμμάτων.

Εἰ θέλεις γινῶναι περὶ τούτου, λαβὼν ἐκ τῶν πρωτείων θρεμμάτων, ἐψησον ὕδατι θερμῷ καὶ ἐὰν ἴδῃς ἀμφοτέροις μέρεσιν ὥσει νεφέλας ἀμυρὰς, γίνωσκε ὅτι πληθυνθήσονται ἀναλόγως τοῦ πλήθους τῶν νεφελῶν. εἰ δὲ ἴδῃς ἐρυθράς, ἡ ἀπώλεια ἔσται, ἀναλό- 20 γως τοῦ πλήθους τῆς ἐρυθρότητος.

Περὶ πένητος καὶ πλουσίου.

F. 158] Εἰ γινῶναι θέλεις πένητα εἰ πλουτήσῃ καὶ πλούσιον εἰ πένης ἔσται, ὥς εἴρηται ποιήσας, ἐὰν ἔχῃ τὸ δεξιὸν μέρος ἵνας ὀρθὰς ἐρυθράς, ἀναλόγως τοῦ πλήθους ὁ πλούσιος πένης ἔσται. 25 ἐὰν δὲ ἔχῃ ἀμφοτέρω τὰ μέρη ἵνας ὀρθὰς μελαίνας, ὁ πένης πλουτήσῃ. εἰ δὲ ἀναμειγμένως ἴδῃς ἐρυθράς ταῖς μελαίनाς, ὁ πλεονασμὸς τοῦ ἑτέρου νικήσῃ τὸ ἕτερον κατὰ τὸν εἰρημένον τρόπον. εἰ δὲ ἴδῃς λευκότητα καὶ μόνην ἐν αὐτῷ, τοῦτο διαμένει μέχρι θανάτου. 30

6 malim ταχέος.

7 διέγνωθι cod.

23 πλούσια cod.

21 ἵνα cod.

28 τόν] τό cod.

29 nonne legendum μόνην, ἐν αὐτῷ τούτῳ κτλ.?

Περὶ ἐρωμένης γυναικός.

Εἰ σπουδὴ σοι προειδέναι εἰ ταύτης ἐρῶν ἐπιδέχεται σοι ταύτη
 συναφθῆναι, καθὰ πολλάκις εἴρηται προονοματίσας, ἐὰν ἴδῃς ἐν
 τῷ δεξιῷ μέρει τοῦ ὠμοπλάτου ὥσπερ τινὰ νεφέλην ἐρυθρὰν, ση-
 5 μειοῦ ὅτι καὶ ἐκούσης τῆς ἐρωμένης ὁρᾷς τὸ σπονδαζόμενον. εἰ
 δὲ ἴδῃς τὸ δεξιὸν μὲν καθαρὸν, τὸ δὲ ἀριστερὸν θαμβόν, ἀδύνατός
 σοι τούτου ἢ διεξάννυσις.

Περὶ πολυπαιδίας καὶ ὀλιγοτεκνίας.

Εἰ διὰ γνώσεώς σοι σπονδάζεται πολυτεκνίας καὶ ὀλιγο-[f.158^v]-
 10 τεκνίας καὶ περὶ τῆς τούτων ζωῆς μαθεῖν, εἴσῃ οὕτως · κατὰ τὰ
 προειρημένα συμπαραλαβὼν, ἐὰν ἴδῃς <εἰς> τὰ ἄνω μέρη ἦτοι
 πρὸς τὸ λεγόμενον τραγανὸν καθαρότητα καὶ λευκότητα, τοῦτο
 λογίζου εἰς ὀλιγοτεκνίαν. εἰ δὲ ἴδῃς καὶ τὸ ἀριστερὸν καθαρὸν
 καὶ λευκόν, τοῦτο καὶ εἰς στέρησιν λογίζου τῆς γαμετῆς διὰ θα-
 15 νάτου. εἰ δὲ ἴδῃς εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ ὠμοπλάτου πλησίον τοῦ
 τραγανοῦ ἴνας ἐρυθρὰς καὶ μαύρας καθάπερ γραμμὰς τὰς ἐν
 ὀφάσμασιν, ταῦτα πολυτεκνίαν σημαίνει · εἰ μὲν περισσότερα τὰ
 ἐρυθρά, ἀρρένων, εἰ δὲ πλείονα τὰ μέλανα τῶν γραμμῶν, θηλειῶν
 πληθός. ὁμοίως καὶ ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ μέρους. ἐὰν ἴδῃς ἴνας καὶ
 20 στιγμαὶς ἐρυθρὰς καὶ μαύρας, καὶ τοῦτο πολυτεκνίαν καὶ ζωὴν
 σημαίνει. εἰ δὲ ἴδῃς τὸ δεξιὸν μέρος ἔχον ἐρυθροὺς ἢ μέλανας κύ-
 κλους ὥσπερ στεφάνους, τοῦτο κατὰ τὸ μέτρον τῶν στεφάνων, γυ-
 ναικῶν συζυγίαν λογίζου · εἰ δὲ μόνον ἐρυθροὺς, τοῦτο εἰς πρόσω-
 πον γυναικῶν [f. 159] π[ολεμίων] καὶ μαχίμων ἡγοῦ · εἰ δὲ μέλα-
 25 νας, τοῦτο εἰς καταδεδουλωμένας λογίζου.

ΛΙΤΕΡΑΤΥΡΑ

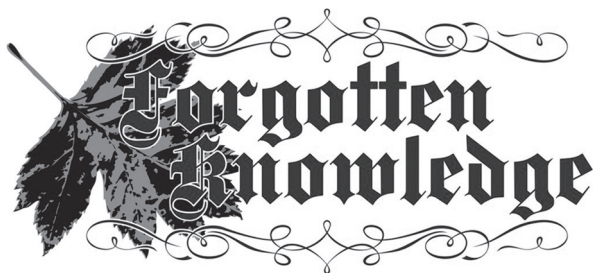
1. Abott B. F. Macedonian folklore / B. F. Abott. – Cambridge: Printed by J. and C. F. Clay at the University Press, 1903. – 390 p.
2. Al-Kindi Kitab filim al-Katif / [B. Gerrit, C. Burnett, C. Therese] // *Hermetis Trismegisti. Astrologica et Divinatoria* / [B. Gerrit, C. Burnett, C. Therese]. – Turnhout: Brepols Publishers, 2001. – P. 288–343.
3. Andree R. Scapulimantia, Antropological Papers Written in Honor of Franz Boas / R. Andree // New York. – 1906. – P. 143–165.
4. Bagci S. Falnama: The Book of Omens / S. Bagci, F. Massumeh., 2010. – 348 p.
5. Burnett C. Arabic Divinatory Texts and Celtic Folklore: A Comment on the Theory and Practice of Scapulimancy in Western Europe / Charles Stuart Burnett. // *Cambrian Medieval Celtic Studies*. – 1983. – P. 31–42.
6. Culianu I. P. Eros and Magic in the Renaissance, 1484/ Ioan P. Culianu. – Chicago: University Of Chicago Press, 1987. – 271 p.
7. Delatte A. Omoplatoscopique / Delatte // *Anecdota Atheniensia* / Delatte. – Paris, 1927. – P. 206–209.
8. Ekhort G. Forelegs in Greek cult / G. Ekhort // *Perspectives on ancient Greece* / G. Ekhort. – Stocholm, 2013. – P. 113–134.
9. Faivre A. Access to Western Esotericism / A. Faivre. – New York: SUNY Press, 1994. – 370 p.
10. Hanegraaf W. J. New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the Mirror of Secular Thought / W. J. Hanegraaf. – Leiden, N. Y., Koeln: Brill, 1996. – 580 p.
11. Hanegraaff W. Magic I: Introduction / Wouter Hanegraaff // *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism* / Wouter Hanegraaff. – Leiden, Boston: Brill, 2006. – (Brill Academic Publishers, Martinus Nijhoff Publishers and VSP). – P. 716–719.
12. Hanegraaff, Wouter J. Esotericism and the academy: rejected knowledge in western culture / Wouter J. Hanegraaff. - Cambridge University Press, New York, 2012. – x+464 p.
13. Ibn Khaldun. The Muqaddimah [Электронный ресурс] / Ibn Khaldun – Режим доступа до ресурсу: <http://www.muslimphilosophy.com/ik/Muqaddimah/>.
14. Keightley D. N. Sources of Shang History / D. N. Keightley. – London, 1978. – 266 p.
15. Mathiesen R. Magic in Slavia Orthodoxa: The Written Tradition / R. Mathiesen // *Byzantine Magic* / R. Mathiesen. – Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1995. – P. 150–178.

16. Ralston W. R. The song of the Russian People, as Illustrative of Slavonic Mythology and Russian Social Life / W. R. Ralston. – New York: Haskell House, 1970. – 135 p.
17. Satow E. Ancien Japanese Rituals and the Revival of Pure Shinto / E. Satow, K. Florenz. – New York: Kegan Paul Limited, 2002. – 241 p.
18. Skinner S. Terrestrial Astrology Divination by Geomancy / S. Skinner. – London: Routledge & Kegan Paul, 2000. – 293 p.
19. Sprengling M. Scapulimantia and the Mongols / M. Sprengling // American Anthropologist. – New Series, Vol. 35, No. 1, 1933. – 134–137 pp.
20. Wasserstrom S. Religion after Religion: Gershom Scholem, Mircea Eliade, and Henry Corbin at Eranos / S. Wasserstrom. – Princeton: UP, 1999. – 368 p.
21. Батомункин Б. Ц. Об особенностях бараньей лопатки / Б. Ц. Батомункин // Проблемы функционирования и исторического развития культуры народов Прионхонья: материалы региональной научно-практической конференции с международным участием (Агинское – Чита, 30 ноября 2012 г.) / Б. Ц. Батомункин. – Улан-Удэ: Издательство Бурятско-го госуниверситета, 2013. – С. 171–183.
22. Батраченко І. Г. Вступ до психології антиципації / І. Г. Батраченко. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1996. – 96 с.
23. Благовещенский Г. Атилла / Г. Благовещенский. – М.: Litres, 2015. – 768 с.
24. Буше-Леклерк О. история гадания в античности: Греческая астрологи, некромантия, орнитомантия / О. Буше-Леклерк. – М., 2014. – 383 с. – (2-е). – (URSS).
25. Виноградов Н. Заговоры, обереги, спасительные молитвы и проч. / Заговоры, обереги, спасительные молитвы и проч. / Н. Виноградов. – М.: М. П. С. (Т-ва И. Н. Кушнеревъ и Ко.), 1907. – 196 с.
26. Гинзбург М. Р. Эриксоновский гипноз: систематический курс / М. Р. Гинзбург, Е. А. Яковлева. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2008. – 312 с.
27. Гомбоев Г. О гадании на бараньей лопатке (перевод со старомонгольского языка старинной бурятской рукописи) / Г. Гомбоев. – Закаменск: Наран, 1991. – 32 с.
28. Доддс Е. Р. Греки и иррациональное / Е. Р. Доддс. – Москва: Университетская книга, 2000. – 320 с. – (2-е).
29. Зинин С. В. Мантический ритуал бу и ши в эпоху Чунь цю (VIII-V вв. до н.э) / С. В. Зинин // Этика и ритуал в традиционном Китае / С. В. Зинин. – М.: Наука, 1988. – С. 155–172.
30. Конзе Э. Буддийская медитация: Благочестивые упражнения. Вни-

- мательность. Транс. Мудрость / Э. Конзе. – М.: Издательство МГУ, 1993. – 144 с.
31. Кралюк П. М., Якубович М. М. Ян Лятос: ренесансна філософія та наука на Українських землях / П. М. Кралюк, М. М. Якубович. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – 142 с.
32. Крюков М. В. Язык инских надписей / М. В. Крюков. – М.: Наука, 1973. – 135 с.
33. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление / Л. Леви-Брюль. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – С. 130–140.
34. Лёвшин А. И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких, орд и степей [Электронный ресурс] / А. И. Лёвшин // СПб. – 1832. – Режим доступа до ресурсу: <http://rus-turk.livejournal.com/48319.html>.
35. Лурье Я. С. Лаодикийское послание Федора Курицына [Электронный ресурс] / Я. С. Лурье – Режим доступа до ресурсу: <http://www.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=5072>.
36. Майков А. Н. Великорусские заклинания / А. Н. Майков. – СПб: типография Майкова, 1869. – 164 с.
37. Монтень М. Проби / М. Монтень. – К.: Дух і літера, 2005. – 1260 с. – Т. 3.
38. Морозов Б. Н. Травник из постельной казны Ивана Грозного? Харьковская рукопись 1534 г. – новый памятник книжной мастерской митрополита Даниила (Первые итоги изучения) // Археографический ежегодник за 2003 год. М., 2004. – С. 73–85
39. Накорчевский А. А. Синто / А. А. Накорчевский. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб: Азбука-классика; Петербургское Востоковедение, 2003. – 448 с. – («Мир Востока»).
40. Парастаева И. Гадание на бараньей лопатке [Электронный ресурс] / И. Парастаева. – 2013. – Режим доступа до ресурсу: <http://respublikarso.org/other/569-gadanie-na-baraney-lopatke.html>.
41. Патерик Києво-Печерський за другою Касіянівською редакцією (1462 р.) [Электронный ресурс]. – 2001. – Режим доступа до ресурсу: <http://litopys.org.ua/paterikon/paterikon.htm>.
42. Перетц В. Н. Материалы к истории апокрифа и легенд. 1. К истории Громника: Введение, словянские и еврейские тексты / В. Н. Перетц. / Типография императорской академіи наукъ. – 1899. – С. 10–425;
43. Перетц В. Н. Материалы к истории апокрифа и легенды: К истории Лунника / В. Н. Перетц. // Типография императорской академіи наукъ. – 1901. – № 3. – С. 1–126.
44. Полное описание монголо-татар [Электронный ресурс] – Режим

- доступу до ресурсу: http://drevlit.ru/texts/o/opis_mt_text.php.
45. Райан В. Ф. Баня в полночь: Исторический обзор магии и гадания в России / В. Ф. Райан. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – 720 с.
 46. Росциус Ю. В. Гадание: суеверие или...? [Электронный ресурс] / Ю. В. Росциус – Режим доступа до ресурсу: <http://bibliotekar.ru/znak/1291-12.htm>.
 47. Culianu I. P. The Tree of Gnosis: Gnostic Mythology from Early Christianity to Modern Nihilism / Ioan P. Culianu., 1992. – 296 p.
 48. Святский Д. Астрономия древней Руси / Д. Святский. – М.: Русская панорама, 2007. – 663 с.
 49. Сінкевич Н. “Патерикон” Сильвестра Косова: переклад та дослідження пам’ятки / Н. Сінкевич. – К.: Фенікс, 2013. – 712 с
 50. Соболевский А. И. Переводная литература Московской Руси XVI-XVII вв. / А. И. Соболевский. – СПб: Типография Императорской академіи наукъ, 1903. – 944 с.
 51. Сперанский М. М. Из истории отреченных книг: Аристотелевы врата, или Тайная тайных / М. М. Сперанский. – М.: URSS, 2012. – 318 с. – (2-е).
 52. Сперанский М. Н. Гадания по Псалтири / М. Н. Сперанский // Из Истории отреченных книг / М. Н. Сперанский. – СПб: Балашев и К, 1899. – 278 с. (Памятники древней письменности и искусства).
 53. Сперанский М. Н. Лопаточник / М. Н. Сперанский // Из истории отреченных книг / М. Н. Сперанский. – СПб: Балашев и К, 1900. – 33 с. (Памятники древней письменности и искусства).
 54. Сперанский М. Н. Трепетники / М. Н. Сперанский // Из Истории отреченных книг / М. Н. Сперанский. – СПб: Балашев и К, 1899. – 129с. (Памятники древней письменности и искусства).
 55. Станкевич Л. И. Рукописный сборник гадательно-астрологического содержания XVI в. («Аристотелевы врата, или Тайная Тайных») из фонда Национальной библиотеки Беларуси [Электронный ресурс] / Л. И. Станкевич. – 2007. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.knizhskult.narod.ru/Stankevich.htm>.
 56. Тайлор Э. Б. Первобытная культура / Э. Б. Тайлор. – Москва: Издательство полиической литературы, 1989. – 573 с.
 57. Титов В. В. Ложные и отреченные книги славянской и русской старины: Тексты – первоисточники ХУ-ХУІІІ вв. с примечаниями, комментариями и частичным переводом / В. В. Титов. – М.: Государственная публичная историческая библиотека России, 1999. – 133 с.
 58. Тихонравов Н. С. Памятники отреченной русской литературы / Н.

- С. Тихонравов. – Спб: Обществєная польза, 1863. – 314 с.
59. Токарев С. А. Ранние формы религии / С. А. Токарев. – Москва: Издательство политической литературы, 1990. – 622 с.
60. Торчинов Е. А. Религии мира. Опыт запределного. Трансперсональные состояния и психотехника / Е. А. Торчинов. – Спб: Центр «Петербургское востоковедение», 1998. – 384 с.
61. Турилов А. А. Отречения книга «Рафли» / А. А. Турилов, А. В. Черенцов. // ТОДРА. – 1985. – С. 260–344.
62. Тэрнер В. Символ и ритуал / В. Тэрнер. – М., 1983. – 277 с.
63. Фрэзер Д. Д. Золотая ветвь: Исследование магии и религии / Дж. Дж. Фрэзер. – Москва: Эксмо, 2006. – 960 с. – (Антология мысли).
64. Шаманы предrekli Януковичу процветание Украины [Электронный ресурс]. – 2007. – Режим доступа до ресурсу: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/203147-shamany-predrekli-yanukovichu-procvetanie-ukrainy>.
65. Щепанський В. В. Гермес Трисмегіст у культурно-релігійному просторі Slavia Orthodoxa: письмова традиція / В. В. Щепанський. // Аналітично-інформаційний журнал «Схід». – 2016. – № 2. – С. 100–104.
66. Щепанський В., Якубович М. Передмова до «Перестороги» Яна Лятоса 1599 року як джерело до вивчення ренесансної філософії в Острозькій академії // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філософія». – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2012. – Вип. 11. – С. 330–338.
67. Эванс-Притчард Э. Теории примитивной религии / Э. Эванс-Притчард. – М.: ОГИ, 2004. – 142 с.
68. Элиаде М. Шаманизм. Архаические техники экстаза / М. Элиаде. – М.: Академический Проект, 2014. – 398 с.
69. Эрендженов К. Золотой родник / К. Эрендженов // Глубокомудрая чуга / К. Эрендженов –Улан-Удэ.: Элиста, 1990. – С. 16–19.



Проект «Forgotten Knowledge» виник в 2014 р., на перехресті програм класичної філософської, релігієзнавчої, лінгвістичної освіти в Україні та маргінальних досліджень, що залишаються неактуальними в сучасному академічному середовищі України.

Мета проекту – актуалізувати і сприяти розвитку досліджень «маргінальної релігійності», що залишається поза увагою українських дослідників.

Основні теми дослідження:

- історія магічних та езотеричних учень;
- історія алхімії;
- історія астрології;
- новітні релігійні рухи;
- історія окультизму XIX – XX ст.
- теорія дослідження історії та теорії езотеричного знання і «маргінальної релігійності».

Проект є науково-популярним і, в певній мірі, авторським. Ми відкриті до співпраці з усіма зацікавленими людьми.

Контакти: <http://forgotten-knowledge.com.ua>



ГО «Товариство Українських Філософів і Релігієзнавців» – сучасне об'єднання молодих ініціативних людей, які мають на меті популяризувати філософію та релігієзнавство серед широкого кола українців.

Засновано Товариство Українських Філософів і Релігієзнавців 25 грудня 2010 року в м. Острог.

Засновники та керівники ТУФІР:

Ігор Дмитрук – магістр релігієзнавства, магістр богослов'я.

Богдан Стрикалюк – магістр релігієзнавства, православний священик.

Євген Распопов – спеціаліст філософії.

Проекти ТУФІР:

Портал «Філософія і релігієзнавство» – один із найпопулярніших сайтів України в сегменті філософія, суспільство та релігієзнавство.

Журнал «Апейрон +» – електронний журнал про філософію, релігію, культуру та кіно. «Релігія в Обличчях» – інтернет передача про життя релігійних конфесій, груп та течій.

Конкурси ТУФІР:

Конкурс «Філософ Сучасності»;

Конкурс есе «Про душу» (видана колективна збірка найкращих текстів конкурсу);

Конкурс есе «Людина та Людяність»

Ми популяризуємо українське релігієзнавство та філософію.

Приєднуйтеся до нашої команди!

<http://www.tureligious.com.ua>

tureligious@gmail.com

ЗМІСТ

Передмова	4
Наука про таємне	5
Стан наукового вивчення феномену магії:	8
Інтелектуалістична теорія	10
Соціологічний підхід	13
Емоціоналістичний та функціональний підходи	14
Теорія магії Воутера Ханеграафа	20
Теорії, практики і види мантик	26
Види мантик	32
Магічні тексти південних та східних слов'ян ранньомодерної доби	35
Скапулімантія:	50
Скапулімантія у Китаї та Японії	56
Скапулімантія у народів Середньої Азії та Кавказу	63
Скапулімантія в арабських та латиномовних манускриптах	70
Давньоукраїнська «Книга від Петра Єгиптянина...»: скапулімантія у Slavia Orthodoxa	75
Післяслово	89
Додатки	93
Книга знань про лопатку	93
Глибокомудра Чуга	116
Книга от Петра Єгиптянина, яке навчають ведати неісходимаго плеча овец, заняє проявляє знаменіє, что им надобеть в разум вложити	123
Книга від Петра Єгиптянина, що навчає тлумачити знамення на лопатці вівці	132
Латиномовний трактат таємного мистецтва скапулімантії: «Книга знань про лопатку»	135
Література	153

Наукове видання

ЩЕПАНСЬКИЙ Віталій Вікторович

КІСТКА ШАМАНА

Видання 2-ге, доповнене

Дизайн обкладинки Наталія та Олександр Стратонові

Коректор Вікторія Назарук

Підл. до др. 05.10.2016. Формат 60х84/16. Папір офсет. Друк цифр. Гарнітура Mysl. Ум. др. арк. 9,3. Обл. вид. арк. 9,3. Тираж 65 пр.

Видавець О. Зень

Свідцтво суб'єкта видавничої справи серія РВ № 26 від 6 квітня 2004 р.

вул. Кн. Романа, 9/24, м. Рівне, 33022;

068-025-067-4; olegzen@ukr.net

Друк: Баришева Н. К.

вул. Кн. Острозького, 4/6, м. Рівне, 33000;

050-620-82-04